

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

TÜRKİYE’DE KAYIT DIŞI EKONOMİNİN AZALTILMASINA
YÖNELİK YAPILAN UYGULAMALAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
MUSTAFA AKYÜZ

DANIŞMAN
YRD. DOÇ. DR. MESUT SAVRUL

ÇANAKKALE-2017

TAAHHÜTNAME

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum **“Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Azaltılmasına Yönelik Yapılan Uygulamalar”** adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve ilkelere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yaparak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

01/08/2017

Mustafa AKYÜZ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne
Mustafa AKYÜZ'e ait TÜRKİYE'DE KAYIT DIŞI EKONOMİNİN AZALTILMASINA
YÖNELİK YAPILAN UYGULAMALAR adlı çalışma, jürimiz tarafından İktisat
Anabilim Dalı,
YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Yrd. Doç. Dr. Mesut SAVRUL
(Danışman)

Doç. Dr. Cüneyt KILIÇ

Yrd. Doç. Dr. Zehra DOĞAN ÇALIŞKAN

Tez No : 10159361
Tez Savunma Tarihi : 04.07.2017

ONAY

Doç. Dr. Şerif KORKMAZ
Enstitü Müdürü
03/08/2017

ÖZET

TÜRKİYE’DE KAYIT DIŞI EKONOMİNİN AZALTILMASINA YÖNELİK YAPILAN UYGULAMALAR

Kayıt dışı ekonomi, ekonomi içerisinde fiilen yapılmasına rağmen, gerekli hukuki kayıtların tutulmamasından dolayı devletin bilgisi dışında gerçekleştirilen, dolayısıyla kazanılan gelir üzerinden vergilendirme yapılamayan ve denetlenemeyen ekonomik kazançların bütününe kapsayan bir olgudur. Bu olgu her ne kadar olumlu etkileri söz konusu olsa da genel olarak olumsuz yönlerinin fazla olması nedeniyle dünya devletlerinin sürekli mücadele içerisinde olduğu ve bütün dünya da değişen oranlarda da olsa belirli miktarlarda ve kesin olarak görülen ortak bir dünya sorunudur.

Kayıt dışı ekonomi, boyutunun yüksek düzeyde görüldüğü ülkelerde ekonomik tahribatlar ve olumsuzluklar meydana getirmektedir. Günümüzde küreselleşen dünyadaki artan rekabet ortamına uyumun sağlanması ve adil ve etkin bir vergileme sisteminin oluşturulmasının kayıt dışı ekonominin azaltılması ile sağlanabileceğini kavramış ülkeler tarafından bu sorunun son dönemde daha ciddi anlamda incelenmesine ve bu alanda araştırma ve çalışmaların artmasına yol açmıştır.

Ülkemizde de benzer şekilde küreselleşen dünyadaki artan rekabet ortamına uyumun sağlanması ve oluşturduğu ekonomik tahribat ve olumsuzlukların ortadan kaldırılmasının önem kazandığı bu yeni döneme paralel olarak kayıt dışı ekonomi olgusunun boyutunun güncel olarak yeniden belirtilmesi ve bu sorunun azaltılması için sorunun yeniden ele alınması gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Bu gibi gerekçeler çerçevesinde hazırlanan bu çalışmada da kayıt dışı ekonominin teorik çerçevesi, dünyadaki ve ülkemizdeki boyutu ayrıca bu sorunun çözümüne yönelik mücadele alanında görevli kamu kurum ve kuruluşları tarafından yapılan plan, proje ve uygulamalar ve çalışmalar tanıtılmış ve incelenmiştir. Son olarak ise yapılan bu plan, proje ve uygulamaların yeterlilikleri, eksiklikleri belirlenerek önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kayıt Dışı Ekonomi, Vergilendirilemeyen Kazanç, Ekonomik Tahribat

ABSTRACT

PRACTICES FOR REDUCING THE INFORMAL ECONOMY IN TURKEY

Informal economy is a phenomenon that covers the whole of uncontrollable economic activities that are carried out outside the state's knowledge due to the failure to keep the necessary legal records, and thus cannot be taxed on the income earned. This phenomenon is a common world problem, although the positive effects are mentioned, but in general the negative aspects are so great that the world states are in constant struggle and the whole world is at certain rates, even at varying rates.

Informal economy brings destruction and negativity to economies where its dimension is seen at a high level and the countries that recognize the fact that adaptation to the increasingly competitive environment in the globalizing world and creation of a fair and efficient taxation system has led the countries to investigate this question more seriously and increased the research and studies in this area in the last period.

Likewise in our country, adaptation to the increasingly competitive environment in the globalizing world, and in parallel with this new period in which, the removal of economic damages and negativities gained importance, up-to-date re-specification of the size of the informal economy, necessity to up-to-date re-specification of the size of the informal economy and reconsideration of the issue to reduce this problem has arisen.

In this study, prepared in the framework of such reasons, projects and applications and studies made by the public institutions and organizations in charge of the theoretical framework of the informal economy, the dimension in the world and our country and the struggle to solve this problem have been introduced and examined. Lastly, the adequacy of these plans, projects and applications, and their deficiencies were determined and recommendations were made.

Keywords: Unregistered Economy, Untaxable Earnings, Economic Destruction

ÖNSÖZ

Kayıt dışı ekonomi; ekonomi içerisindeki birimlerin ekonomik, hukuksal, sosyal ve ahlaki sorumluluklarını yerine getirmeyerek yapmış oldukları ekonomik faaliyetlerin devlet denetiminden kaçırılması suretiyle devletin ve toplumun zarara uğratılması, ekonomik gelir elde edilmesidir (Nas 2014: iii).

Kayıt dışı ekonominin boyutu, ülke ekonomilerinde sürekli artış halinde bir yapı gösteriyorsa ve sürekli olarak ölçüm sonuçları yüksek oranlarda seyrediyor ise o ekonomilerde çeşitli sorunlar söz konusudur ayrıca bu durum makro ve mikro göstergelere de yansımaktadır. Bu sebeple ülkeler kayıt dışı ekonominin boyutunu ölçme ve çıkan oran büyüklüğü nispetinde mücadele yöntemleri geliştirme yoluna gitmektedirler. Türkiye’de de çeşitli ölçüm yöntemleri vasıtasıyla yapılan ölçümler ile kayıt dışı ekonomi boyutu belirlenmeye çalışılmış ve çıkan yüksek oranlar gereği bu oranları düşürme amaçlı ve kayıt dışılığın oluşturmuş olduğu ekonomik tahribatı gidermek amaçlı mücadele yöntemleri geliştirilmiştir. Geliştirilen yöntemler çerçevesin de görevli kamu kurum ve kuruluşları tarafından birçok çalışma yapılmış, uygulama faaliyete geçirilmiştir.

Vergi gelirlerinin artırılması, kamu hizmetlerinin topluma daha kaliteli olarak sunulması amacıyla yapılan bu çalışmalar ve uygulamalardan bazıları; Gelir İdaresi Başkanlığının kurulması, Vergi Denetim kurulunun oluşturulması, Kalkınma planlarında kayıt dışı ekonomiye yer verilmesi, Orta Vadeli Planlarda kayıt dışı ekonomiye yer verilmesi, diğer somut ve elektronik ortamda gerçekleştirilen projelerdir.

Türkiye’de kayıt dışı ekonominin, genel ülke ekonomisi içerisindeki boyutlarını azaltmak maksatlı yapılmış olan mevcut çalışmaların tanıtılması amacıyla araştırmanın yapıldığı bu tez çalışmasında bana yol gösteren ve her konuda yardımcı olan danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Mesut SAVRUL’a ve yine değerli hocalarımdan Yrd. Doç. Dr. Burcu KILINÇ SAVRUL’a tezimin tamamlanmasında bana maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen babam Cemil AKYÜZ’e annem Emine AKYÜZ’e ayrıca kardeşlerim Cengiz Han AKYÜZ’e ve Ahmet AKYÜZ’e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Mustafa AKYÜZ

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
TABLolar LİSTESİ	x
KISALTMALAR LİSTESİ	xiii
GİRİŞ.....	1

BÖLÜM I

KAYIT DIŞI EKONOMİNİN TEORİK ÇERÇEVESİ

1.1. Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı	3
1.1.1. Kayıt Dışı Ekonominin Tanımı	6
1.1.2. Kayıt Dışı Ekonominin Özellikleri.....	8
1.1.2.1. Yasalara Aykırı Olması	8
1.1.2.2. İstatistiksel Olarak Ölçülememe.....	9
1.1.2.3. Ahlaki Normlara Aykırılık	10
1.1.2.4. Gelir veya Fayda Elde Etme	11
1.1.2.5. Ekonomik Sisteme Uygunluk	11
1.1.2.6. Vergilendirilmemiş Olma	12
1.2. Kayıt Dışı Ekonominin Türleri.....	13
1.2.1. Yer Altı Ekonomisi (Yasa Dışı Ekonomi).....	13
1.2.2. Yarı Kayıtlı Ekonomi (Beyan Dışı Ekonomi)	15
1.2.3. Kayıtlara Hiç Girmeyen Ekonomi (Enformel Ekonomi)	17
1.3. Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri	18
1.3.1. Mali ve Ekonomik Nedenler	20
1.3.1.1. Enflasyon	20

1.3.1.2. İşsizlik.....	22
1.3.1.3. Gelir Dağılımındaki Adaletsizlik	23
1.3.1.4. Ekonomik Krizler	23
1.3.1.5. Nakit Ekonomisi	24
1.3.1.6. Ekonominin Yapısı ve Durumu.....	24
1.3.1.7. Tarım Sektörünün Yaygınlığı.....	26
1.3.1.8. Yabancı Göç ve Kaçak İşçilik	26
1.3.1.9. Vergi Yüğü ve Sigorta Prim Oranlarının Yüksekliğı	27
1.3.1.10. Vergi Denetiminin Yetersizliğı	29
1.3.1.9.11. Vergi Aflarındaki Sıklık	30
1.3.2. İdari ve Hukuki Nedenler	31
1.3.2. 1. Vergi Mevzuatının Karmaşıklığı ve Sık Yapılan Düzenlemeler.....	31
1.3.2.2. Kamu Kuruluşları Arasındaki Koordinasyon Eksikliği	32
1.3.2.3. Muhasebe Hizmetlerinin Yetersizliğı.....	32
1.3.3. Sosyal Nedenler.....	33
1.3.3.1. Vergi Bilinci ve Vergi Ahlakı	33
1.3.3.2. Mükelleflerin Devlet Harcamalarına Bakışı.....	34
1.3.3.3. Kentleşme ve Göç.....	35
1.3.3.4. Yolsuzluk ve Rüşvet.....	36
1.3.4. Siyasal Nedenler	36
1.4. Kayıt Dışı Ekonominin Etkileri.....	37
1.4.1. Olumlu Etkileri	38
1.4.1.1. Ekonomik Büyümeye Olumlu Etkileri	38
1.4.1.2. İstihdam Açısından Olumlu Etkileri.....	39
1.4.1.3. Fiyatlar Üzerine Olumlu Etkisi	39
1.4.2. Olumsuz Etkileri.....	39
1.4.2.1. Vergiler Üzerindeki Olumsuz Etkisi	40

1.4.2.2. Kaynakların Kullanılmasına Olumsuz Etkisi	40
1.4.2.3. Gelir Dağılımında Adalet Olumsuz Etkisi.....	40
1.5. Kayıt Dışı Ekonomiyi Ölçme Yöntemleri	42
1.5.1. Doğrudan Ölçme Yöntemleri	43
1.5.2. Dolaylı Ölçme Yöntemleri	44
1.5.2.1. GSMH Yaklaşımı	44
1.5.2.2. Vergi İnceleme Yaklaşımı	45
1.5.2.3. İstihdam Yaklaşımı.....	45
1.5. 2. 4. Fiziksel Girdi Yaklaşımı.....	46
1.5.2.5. Parasalcı Yaklaşım	46
1.5.2.6. Model Yaklaşımı	47

BÖLÜM II

DÜNYA'DA VE TÜRKİYE'DE KAYIT DIŞI EKONOMİ

2.1. Dünya'da Kayıt Dışı Ekonominin Boyutu	49
2.1.1. Gelişmiş Bazı Ülkelerde Kayıt dışı Ekonomi.....	51
2.1.1.1. ABD'de Kayıt Dışı Ekonomi	51
2.1.1.2. Almanya'da Kayıt Dışı Ekonomi	52
2.1.1.3. İsveç' de Kayıt Dışı Ekonomi	53
2.1.1.4. İngiltere'de Kayıt Dışı Ekonomi	53
2.1.1.5. Fransa'da Kayıt Dışı Ekonomi	54
2.1.2. Geçiş Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonomi	54
2.1.3. Literatürde Yer Alan Bazı Kayıt Dışı Ekonomi Ölçüm Sonuçları	56
2.2.1. Tarihsel Süreç İçerisinde Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Oluşumu ve Değişimi.....	60
2.2.2. Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Nicel Veriler ile İncelenmesi.....	65
2.2.2.1. GSYH (Makro Düzey) Gelir/ Gider Farkı ile Kayıt Dışı Ekonomik Boyut... 66	

2.2.2.2. İstihdam Yaklaşımı ile Kayıt Dışı Ekonomi Boyutu ve Güncel Veriler Eşliğinde Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdamının İncelenmesi	69
2.2.2.3. Vergi Denetimi Yöntemi ile Kayıt Dışı Ekonominin Boyutunun Tahmini ...	75
2.2.2.3.1. Türkiye’de Vergi Yükü	76
2.2.2.3.2. Türkiye’de Vergi Denetimi	77

BÖLÜM III

KAYIT DIŞI EKONOMİYLE MÜCADELEDE YAPILAN UYGULAMALARIN TEMELLERİ VE İNCELENMESİ

3.1. Kayıt Dışı Ekonomiye Önleme Yöntemleri	81
3.1.1. Vergi Sistemini Yeniden Reforme Etmek	82
3.1.1.1. Ücretlerin Vergi Yükünün Hafifletilmesi	82
3.1.1.2. Vergi Tabanlarının Genişletilmesi	82
3.1.2. Vergi Denetiminde Etkinliği Arttırmak	83
3.1.3. Mücadelenin Devlet Politikası Haline Getirilmesi	83
3.1.4. Stratejik Eylem Planı Hazırlamak	84
3.1.5. İnsanlar Üzerinde Vergi Bilincini Oluşturmak	84
3.1.6. Cezalarda Caydırıcılığı Arttırmak	84
3.1.7. Vergi Yükünü Azaltmak	85
3.2. Türkiye’ de Kayıt Dışı Ekonomi İle Mücadelede Uygulamaya Konulan Politikalar...	85
3.2.1. Orta Vadeli Programlarda Özellikle Yerini Almış Kayıt Dışı Ekonomi	86
3.2.1.1. Orta Vadeli Program (2006-2008)	87
3.2.1.2. Orta Vadeli Program (2009-2011)	88
3.2.1.3. Orta Vadeli Program (2010- 2012)	89
3.2.1.4. Orta Vadeli Program (2011-2013)	89
3.2.1.5. Orta Vadeli Program (2012-2014)	90
3.2.1.6. Orta Vadeli Program (2014-2016)	90
3.2.2. Kalkınma Planlarında Kayıt Dışı Ekonomi Olgusu	91

3.2.2.1. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)	92
3.2.2.2. Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005) ..	93
3.2.2.3. Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013).....	95
3.2.2.4. Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)	97
3.3.3. Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı'nın Oluşturulması ve 2016 Yılı Faaliyet Raporu	99
3.3.4. Gelir İdaresi Başkanlığının Kurulması	100
3.3.4.1. Gelir İdaresi Başkanlığı Stratejik Planları	100
3.3.4.1.1. 2007-2009 Stratejik Plan	100
3.3.4.1.2. 2009-2013 Stratejik Plan	103
3.3.4.1.3. 2014-2018 Stratejik Plan	104
3.3.4.2. Gelir İdaresi Başkanlığı Uygulamaları	106
3.3.4.2.1. Vergi Dairesi Otomasyon Projeleri (VEDOP)	106
3.3.4.2.2. E-Beyanname Uygulaması Çerçevesinde Yürütülen Çalışmalar	108
3.3.4.2.3. Veri Ambarı Projesi (VERİA).....	109
3.3.4.2.4. Merkezi Risk Analizi ve Katmanlaştırma Modeli (MERAK).....	110
3.3.4.2.5. Vergi İletişim Merkezi (VİMER)	111
3.3.4.2.6. İnternet Vergi Daire Uygulaması	112
3.3.4.2.7. E-Fatura Uygulaması.....	113
3.3.4.2.8. Elektronik Defter Projesi	114
3.3.4.2.9. Sahte Belge Risk Analiz Programı (SARP)	116
3.3.4.2.10. Tek Vergi Dairesi Projesi ve E- Tebligat Uygulaması	116
3.3.5. Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadelede Yapılan Diğer Faaliyetler.....	117
3.3.5. 1. Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Projesi (KADİM).....	117
3.3.5. 2. Mali Suçları Araştırma Kurulu Başkanlığı'nın Görev ve Yetkilerinin Yeniden Belirlenmesi (MASAK) ve 2015 Yılı Faaliyet Raporu	120
3.3.5.3. Kredi Kartı Kullanımının Teşvik Edilmesi	121

3.3.6. Kayıt Dışı Ekonominin Azaltılmasına Yönelik Öneriler	123
SONUÇ	131
KAYNAKÇA.....	137

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1.1: Kayıt Dışı Ekonomi Kavramını Açıklamada Kullanılan İfadeler	3
Tablo 1.2: Gizli Ekonominin Özeti	5
Tablo 1.3: Kayıt Dışı Ekonomik Faaliyetlerin Sınıflandırılması	12
Tablo 1.4: Türkiye’de Yıllar İtibariyle Enflasyon Oranları	21
Tablo 1.5: Kayıt Dışı Ekonomide Olumlu Ve Olumsuz Yaklaşımlar.....	41
Tablo 1.6: Milli Gelir Hesaplanması Yöntemi	44
Tablo 2.1: OECD Ülkelerinden ABD’nin 2008- 2013 Yılları Arası Kayıt Dışı Ekonomi Oranı (% GSMH)	52
Tablo 2.2: Geçiş Ülkeleri İçin Yapılmış Kayıt Dışı Ekonomi Tahminleri.....	55
Tablo 2.3: GSYİH’nın Yüzdesi Olarak Kayıt Dışı Ekonomi	55
Tablo 2.4: 2009-2013 Yılları Arasında 27 Avrupa Ülkesi İçin Kayıt Dışı Ekonomi Büyüklükleri (% GSYİH).....	56
Tablo 2.5: 2010 Yılında Dünya Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonomi Oranı	58
Tablo 2.6: Türkiye’de Kayıt Dışılığın Boyutunu Ölçmeye Yönelik Yapılmış Olan Çalışmalar	65
Tablo 2.7: Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutu (GSYİH%)	66
Tablo 2.8: Borcunu Ödemeyen Bireysel Kredi Ve Bireysel Kredi Kartı Borçlularının Sayısı (Yıllık)	70
Tablo 2.9: Bölgelere Göre Kayıt Dışı İstihdam Oranı (%)	73
Tablo 2.10: 2002-2015 Vergi Yüğü Oranları	76
Tablo 2.11: Vergi Türleri İtibarıyla İnceleme Sonuçları (2016/TL)	78

Tablo 2.12: Yıllar İtibariyle Vergi İnceleme Sonuçları	78
Tablo 2.13: Vergi Denetimi Oranı	79
Tablo 3.1: Kayıt Dışı Ekonominin Azaltılmasına Yönelik Bileşenler	98

ŞEKİLLER VE GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 2.1: Kayıt Dışı Ekonomide İstihdam (aşağıdakilerden en az birinin geçerli olduğu ücretli bir işte çalışanların yüzdesi)	57
Grafik 2.2: 31 Avrupa Ülkesinde 2015 Yılı Kayıt Dışı Ekonomi Oranı (GSYH %).....	69
Grafik 2.3: Bireysel Olarak Kredi Kartı Gelişimi	72
Grafik 2.4: Takibe Alınan Kredilerin Brüt Bazda Gelişimi	73
Grafik 2.5: Kayıt Dışı İstihdam Oranı	74

KISALTMALAR LİSTESİ

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

BÜMKO: Bütçe Ve Mali kontrol Genel Müdürlüğü

GSO: Gazi Antep Sanayi Odası

GSMH: Gayri Safi Milli Hâsıla

GSYİH: Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla

KDV: Katma Değer Vergisi

MG: Milli Gelir

V.U.K: Vergi Usulü Kanunu

OECD: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

TİM: Türkiye İhracatçılar Meclisi

VDK: Vergi Denetim Kurulu

DPT: Devlet Planlama Teşkilatı

ÖİK: Özel İhtisas Komisyonu

TMMOB: Türk Mühendis Ve Mimar Odaları Birliği

DGUD: Devlet Gelir Uzmanları Derneği

OVP: Orta Vadeli Program

GİRİŞ

Kayıt dışı ekonomi olgusu son yüzyılda önemli bir ekonomik problem olarak ülke ekonomilerinin mücadele listesinde ön sıralarda yer alan bir olgudur. Bu olgu yasa dışı ve yasal ekonomik faaliyetler sonucunda gerçekleşmesinden dolayı temelde iki farklı alanda incelenmektedir. Yasa olmayan işlerin yapıldığı kayıt dışı ekonomi çeşidi hem topluma hem de devlete zarar vermekte iken, ekonomik, sosyal sorunlar ve yıkımlar oluşturabilmektedir. Oysa diğer kayıt dışı ekonomi şekli olan ve yasal olan faaliyetlerin kayıt altına alınmadan gerçekleştirilmesi sonucu oluşan kayıt dışı ekonomi şekli, kamuya ve bireye ekonomik anlamda zarar vermektedir. Yasa dışı olarak yapılan ekonomik faaliyetlerde hukuken de cezai yaptırım olan ve suç teşkil eden faaliyetler icra edildiği için devletlerin bu ekonomik faaliyetler ile mücadele ederek bunları tamamen ortadan kaldırması tartışmasız ve şüphe götürmez bir zorunluluk iken asıl tartışılması gereken ve üzerinde dikkatle durulması gereken yasal olarak yapılan kayıt dışı ekonominin tanımı, özellikleri, nedenleri, etkileri, ölçülmesi ve çözümleridir (Sugözü 2008: 172).

Yasal olan ekonomik faaliyetler üzerinden yapılan kayıt dışı ekonomi olgusu tanımlanması, kapsamı, oluşma nedenleri, etkisi ve göstergeleriyle birlikte bir bütün halinde ele alınması gereken, kesin olarak ölçümü yapılamayan hemen hemen bütün ekonomilerde var olan ve ülkelerin, vatandaşlarına hizmetler sunabilmek amacıyla toplamak zorunda oldukları vergi gelirini azaltıcı etkisinin yanı sıra, ekonomik istikrar, adaletsiz gelir dağılımı, istihdam, enflasyon gibi birçok makro ekonomik unsurlar üzerinde etkileri olan ve bu unsurları olumsuz yönde etkileyebilen bir olgudur.

Bir diğer ifadeyle vergilendirilemeyen ekonomi, olarak isimlendirebileceğimiz bu kayıt dışı ekonomiyi net bir şekilde ortaya koymanın yolu tüm ekonomik faaliyetlerin güvenli ve kesin olarak denetlenmesi ve incelenmesinden geçmektedir. Denetim maliyetlerinin fazla olması ve diğer pek çok nedenden ötürü vergide denetim oranları çok düşük seviyelerde yapılabilmektedir bu nedenle kayıt dışı ekonomik faaliyetleri çeşitli tahmin yöntemleriyle ölçülmeye çalışılmaktadır (Demir ve Küçükilhan 2013: 32). Bu ölçümlerin doğruluğu ve kesinliği kayıt dışı ekonomiyle yapılacak mücadelede uygulanacak ekonomik politikaların başarıya ulaşma oranını belirlemektedir.

Dünyada ve Türkiye’de de bu bilinç üzerine kayıt dışı ekonomi boyutunun belirlenmesi amaçlı çeşitli ölçümler yapılmış ve bulunan sonuçlar gereği nedenleri, etkileri belirlenerek farklı şekillerde ve şiddetlerde çeşitli uygulamalar aracılığıyla bu sorunla mücadele içerisine girilmiştir. Ülkemizde elde edilen sonuçlardaki verilerin oranlarının yüksek olmasından dolayı bu sorunla daha kapsamlı, daha kararlı ve daha hızlı ve olumlu sonuçlar verebilecek uygulamalar ve projeler hazırlanmış bu soruna hükümet programları, kalkınma planları, orta vadeli planlar gibi birçok ekonomik planda yer verilmiş kimi kurum ve kuruluşlar özellikle bu sorunla mücadele edebilme amacıyla görevlendirilmiştir.

Görevlendirme yapılan bu kurum ve kuruluşların kayıt dışı ekonominin azaltılmasına yönelik yapmış olduğu uygulamaların, plan ve projelerin tanıtıldığı bu çalışmanın birinci bölümünde kayıt dışı ekonomi kavramı tanımlanmış ve vergisel anlamda kayıt dışı ekonominin tanımı, özellikleri, sınıflandırması, nedenleri, olumlu olumsuz yanları ve son olarak da ölçme yöntemleri belirtilmiş yani bir nevi teorik çerçevesi ele alınmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise dünyada ve Türkiye’de kayıt dışı ekonominin boyutları gösterilmeye çalışılmıştır dünyada kayıt dışı ekonominin boyutu, gelişmiş ülkelerde kayıt dışı ekonomi oranları, geçiş ülkelerinde kayıt dışı ekonomi oranları ve literatürde yer alan diğer ülkelere ait kayıt dışı ekonomi oranları sınıflandırması yapılarak gösterilmeye çalışılırken Türkiye’de kayıt dışı ekonominin boyutu ise GSYH gelir/gider farkı ile kayıt dışı ekonomi boyutunun gösteriminin yanı sıra çeşitli kayıt dışılığı ölçme yöntemlerinden olan kayıt dışı istihdam ve vergi inceleme yaklaşımlarının kullanılmasıyla tahmin edilmiş olan ölçüm verilerinin ortaya konmasıyla belirtilmiştir.

Üçüncü bölümde ise dünya da genellik kazanmış olan kayıt dışı ekonomi ile mücadele yöntemleri incelenmiş ve Türkiye’ kayıt dışı ekonomi sorunuyla ilgili özellikle görevlendirilmiş kurum ve kuruluşlar belirtilmiştir. Bu kurum ve kuruluşların belirli görevlerle oluşturulmasından yola çıkılarak bu mücadele organlarının yapmış olduğu plan, proje ve uygulamalar kayıt dışılığın azaltılmasına yönelik yapılan uygulamalar başlığı ve şemsiyesi altında ayrıntılı olarak incelenmiştir.

BÖLÜM I

KAYIT DIŞI EKONOMİNİN TEORİK ÇERÇEVESİ

Bu bölümde kayıt dışı ekonomi olgusuna dair kavramsal açıklama ve tanımlamalara yer verilirken ayrıca kayıt dışı ekonominin özellikleri, türleri, nedenleri, ekonomiye etkileri ve dünyada kullanılan ölçüm yöntemlerine yer verilmiştir.

1.1. Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı

1960'lı yıllardan başlayarak Batılı gelişmiş ekonomilerde dahil olmak üzere, neredeyse bütün dünya da “kayıt dışı ekonomi” kavramı, çok farklı isimler altında ve çok değişik yapılar içinde gündemin üst sıralarında yerini almış bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Kayıt dışı ekonomi, farklı ekonomilerde farklı şekillerde ortaya çıkabilen bir olgu olma özelliği gösterirken bu özelliği nedeniyle de geçmişten bu yana farklı isimlerle ifadelendirilmiştir. Fakat dokusu nedeniyle birbiri içerisine girmiş bir yapıya sahip olması sebebiyle bazen farklı yapılanmaları açıkça yansıtabilen kavramlarla adlandırılabilirken bazen de anlam bakımından iç içe geçmiş kavramlarla adlandırılmıştır (Önder 2001: 1).

Kayıt dışı ekonomiyle ilgili ilk çalışma ise Philliph Cagan tarafından yapılmakla birlikte Philliph Cagan'ın bu çalışması II. Dünya Savaşı yıllarında ABD'deki beyan edilmeyen gelirlerin parasal yöntemlerle tahmin edilebilmesi üzerine olmuştur (Dinçer 2007: 3-4). 1977 yılında ise aynı metodu Gutmann yine ABD'de uygulamış ve kayıt dışı ekonominin boyutlarını tahmin etmeye çalışmıştır. Bu yıldan itibaren birçok farklı ülkede kayıt dışı ekonomi konusunda çeşitli inceleme ve araştırmalar yapılmış çalışma sayısında bir artış görülmüştür. Kayıt dışı ekonomi kavramının çok kapsamlı bir yapıya sahip olmakla birlikte böyle bir yapısı olması nedeniyle birçok kaynakta ve yabancı literatürde farklı terimlerle ve/veya isimlerle ifadelendirilmeye çalışılmıştır (Dinçer 2007: 3-4):

Tablo 1.1: Kayıt Dışı Ekonomi Kavramını Açıklamada Kullanılan İfadeler

Görünmez Ekonomi	(Invisible Economy)
Alaca kanlık Ekonomisi	(Twilight Economy)
Gölge Ekonomi	(Shadow Economy)
Alt Ekonomi	(Subeconomy)
Ay ışığı Ekonomisi	(Moonlight Economy)
Gri Ekonomi	(Gray Economy)
İkili Ekonomi	(Dual Economy)

Hane halkı Ekonomisi	(Household Economy)
Gayri Resmi Ekonomi	(Informal Economy)
Marjinal Ekonomi	(Marginal Economy)
Gayri Resmi Ekonomi	(Unofficial Economy)
Yeraltı ekonomisi	(Subterranean Economy)
Düzensiz Ekonomi	(Irregular Economy)
Nakit Para Ekonomisi	(Cash Economy)
Gizli Ekonomi	(Clandestine Economy)
Gizli Ekonomi	(Submerge Economy)
Gözlem dışı Ekonomi	(Unobserved Economy)
İkinci Ekonomi	(Secod Economy)
Yasadışı Ekonomi	(İllegal Economy)
Yer altı Ekonomisi	(Underground Economy)
Kayıt dışı Ekonomi	(Unrecorded Economy)
Kara Ekonomi	(Black Economy)
Beyan dışı Ekonomi	(Unreported Economy)
Gizli Ekonomi	(Hidden Economy)
Paralel Ekonomi	(Paralel Economy)

Kaynak: (Karatay 2009: 9, Dinçer 2007: 3-4).

Gibi birçok terim ve isim söz konusudur kayıt dışı ekonomi olgusu geçmişten bu yana bu terimlerle ifadelendirilmeye çalışılmıştır.

Çeşitlilik bakımından bu şekilde fazlaca bir yapıya sahip kayıt dışı ekonomi olgusunun bu kadar çok terim ile isimlendirilmeye çalışılmasının altında çok boyutlu bir yapıya sahip olması gerçeği yatmaktadır. Nitekim de kayıt dışı ekonominin sosyolojik, ekonomik, hukuksal, tarihsel ve kültürel boyutları söz konusudur (Yılmaz 2006: 25).

Bu kadar çok sayıda ifadenin söz konusu olması kayıt dışı ekonomi hakkında kavramsal bir yoğunluğun olduğunu bize gösterirken bu durumun kayıt dışı ekonominin tanımında da bir güçlük oluşturacağının sinyalini bizlere vermektedir (Karatay 2009: 9).

Yukarıda belirtilen terimlerden bir kısmı tamamı ile üst kavram olan kayıt dışı ekonomi olgusunu belirtmektedir örneğin kayıt dışı ekonomi ile kara ekonomi, yeraltı ekonomisi, gizli ekonomi, gölge ekonomi, görünmeyen ekonomi aynı şeyi ve ortak bir manayı ifade etmektedir. Bir kısmı ise kayıt dışı ekonomi içerisinde yer alan faaliyetlerden değişik özellikte olanların farklılığına vurgu yapmak amaçlı kullanılmaktadır. Bu duruma örnek ise kayıt dışı ekonominin bir parçası olan enformel ekonomi ile paralel özellikteki faaliyetleri belirten diğer terimler; gayri resmi (unofficial) ekonomi, kural dışı ekonomi, hane halkı ekonomisidir (Dinçer 2007: 3-4).

Kimi zaman farklı isimlerle benzer şeyler kastedilmekle birlikte, birde aynı kavramla farklı şeylerin ifade edildiği durumlarda olmaktadır. Örnek olarak, informal

(gayri resmi) kavramı Gersuny tarafından hane halkının ekonomik faaliyetleri ve sosyal yönlü faaliyetler ile hırsızlık ve vergi ödemedi kaçınma gibi ekonomik boyutu olan faaliyetler için kullanılırken, ABD Gelir idaresi (IRS) nezdinde işportacılık yapan ekonomik kesim için kullanılmıştır (Musul 2011: 6-7).

Kayıt dışı ekonomi olgusunun ifadesinde bu kadar farklı terimin olması ve bu terimler arası iç içe geçmişliliğin yaşanması bu olgunun mali, ahlaki, hukuki, sosyolojik, kültürel, tarihsel, iktisadi boyutlarının olmasının yanı sıra bu boyutlar arasında karşılıklı etkileşiminin var olmasına bağlanmaktadır (Biçer 2006: 5).

Yasadışı faaliyetleri işaret eden ve medya tarafından popüler hale getirilen gizliliği vurgulayıcı kavram underground economy (yer altı ekonomisi) kavramı, her türlü kayıt dışı faaliyeti kapsayacak şekilde, medyada ve sosyal yaşam da olduğu kadar akademik araştırmalarda ve diğer resmi kurumların araştırmalarında da yerini almış sıklıkla kullanılan bir kavram haline gelmiştir. Bu çalışmada kullanılan kavram ise olabilecek en geniş alanı kapsayan, Türkiye’de benimsenmiş ve rağbet görmüş bir kullanıma sahip olan “Kayıt dışı ekonomi” kavramıdır bu şekilde bütün plan, program ve bütün resmi belgelere girmiş kullanılmıştır (Musul 2011: 6-7).

Yabancı literatür içerisinde hemen hemen hiç görülmeyen “kayıt dışı ekonomi” terimine Türkçe literatürde çoğunluklu olarak rastlanmasına, vergi kayıpları boyutunun öne çıkarılmak istenmesinin bir etkisi vardır. Kayıt dışı ekonomiyi belirtebilmek için kullanılan terimlerdeki bu çeşitlilik, tanımı konusunda da görülmektedir (Yılmaz 2006: 25).

Bu kavramlar arasındaki iç içe geçmişliği ve belli yönlerle kavramların birbirinden kesin olarak ayrıldıkları noktaları tablo halinde gösterecek olursak;

Tablo 1.2: Gizli Ekonominin Özeti

	Aktivite	Benzerlik	Farklı Açıklama
Kayıt dışı Ekonomi	Gayri meşru faaliyet	İstatistikte hangisinin gözlemlendiği	Bunlar kendi ihtiyaçlarını karşılamak için çalışan ve kayıt dışı istihdamda (yerli çiftlikler, takas hizmetleri) çalışan işletmelerdir.
Gri Ekonomi	Gayri resmi meşru faaliyet	Yasal düzenlemelere uyulmadığı	İki temel gösterge vardır: Sigorta için vergilerin ödenmemesi ve istihdamın kayıt altına alınamaması gelirin gizlenmesi, ekonomik işletmelerin yasadışı faaliyette olması ve hukuki kanuni yükümlülükleri yerine getirmemesi
Siyah Ekonomi	Gayri meşru (yasadışı)	İşlemler parasal veya takastır;	Yasalar tarafından izin verilmeyen malların üretimi ve dağıtımı veya kişiye veya mülkiyete yönelik yasadışı faaliyet. Çoğunlukla sistematik olarak örgütlenmiş bir

	faaliyet	Tamamen kayıtsız; ve Mali kurumlar öncesi açıklanamayan	faaliyet (organize suç)

Kaynak: (Jie vd. 2011: 17)

Tabloya göre kayıt dışı ekonomi, gri ekonomi ve siyah ekonomi yasal düzenlemelerin uyulmadığı, mali kurumlar öncesi açıklanamayan bir yapıda olduğu, tamamen kayıtsız olduğu ve işlemlerin tamamen parasal ve takas yönlü olduğu gibi yönleriyle benzerlik gösterirken kendi ihtiyaçlarını karşılamak için kayıt dışı istihdamda çalışan, istidamin kayıt altına alınamamasının yanı sıra sigortadan doğan verginin ödenmemesi ve yasalar tarafından izin verilmeyen malların üretimi ve dağıtımı gibi organize suç işlenmesi yönleriyle de farklılık oluşturmaktadır.

1.1.1. Kayıt Dışı Ekonominin Tanımı

Çok geniş faaliyet alanlarını kapsayan ve otoritelerin denetim ve bilgisinden kaçırılarak gerçekleştirilen kayıt dışı ekonomini kavramının kapsamlı, kesin ve genel olarak kabul görmüş bir tanımı yoktur (Musul 2011: 4).

Kayıt dışı ekonominin tanımında araştırmacılar tarafından üzerinde durulmuş ortak bir tanımlama söz konusu değildir (Schneider 2002: 3).

Kayıt dışı ekonominin kapsamında ve içeriğinde söz konusu olan kargaşa ve tartışmalar kayıt dışı ekonominin tanımında da süre gelmiştir (Charmes 2012: 103). Bu nedenle günümüz ekonomilerinin önemli iktisadi sorunlarından biri halini almış olan kayıt dışı ekonomi kavramını tanımlayabilmek adına birçok farklı tanımlama ve açıklama yapılmaya çalışılmıştır bu açıklama ve tanımlamalara bakacak olursak;

Kayıt dışı ekonomi, vergi ve iş yasaları gibi bazı kanunlar ihlal ederek gerçekleştirilen çalışmalardan oluşan faaliyetlerdir (VanderBerg 2014: 7). Bu tanımla bir alınabilecek diğer benzer bir tanımlama; kayıt dışı ekonomi genel olarak sektör şeklinde tanımlanan ve hükümet düzenlemelerine uymayan resmi olmayan ekonomidir (Elgin 2012: 3).

Gayri resmi ekonomi, resmi ekonomiyle doğrudan bağlantısı olmayan ayrı bir marjinal ekonomidir, yoksullar için gelir ve güvenlik kaynağı durumundadır (Attia 2009: 10).

Mevcut kurallar ve sözleşmeler uyarınca ulusal muhasebe sistemlerine kaydedilmesi gereken fakat kaydedilmemiş gelir miktarını tanımlar (Feige 1990: 9).

Bilinen istatistiki yöntemlerle tahmin edilemeyen ve gayri safi milli hasıla hesapları içerisine dahil edilemeyen gelir yaratıcı ekonomik faaliyetlerin bütünüdür (Sarıkaya 2007: 2).

Ekonomik faaliyetin fiilen gerçekleşmiş olmasına rağmen bu faaliyetle ilgili kayıtların tutulmamasıdır (Biçer 2006: 4).

Vergisel bir bakış açısıyla ise kayıt dışı ekonomi; vergi kaçırma ve vergiden kaçınma güdüsü ile vergi idaresinin denetimi dışında bırakılmış gelir getirici faaliyetlerin bütünüdür (Sarıkaya 2007: 2). Bu gibi açıklama ve yorumlamalarla çeşitli bakış açılarından ele alınan kayıt dışı ekonomi kavramı mümkün olduğunca kesin olarak tanımlanmaya çalışılmıştır.

Yapılan bütün tanımlamalardan ortak noktalar ele alarak daha genel bir tanımlama yapacak olursak; kayıt dışı ekonomiyi, ekonominin içerisinde fiilen yapılmasına rağmen, gerekli hukuki kayıtların tutulmamasından dolayı devletin bilgisi dışında gerçekleştirilen, dolayısıyla kazanılan gelir üzerinden vergilendirme yapılamayan, denetlenemeyen ekonomik faaliyetler olarak belirtmek mümkündür (Akkoç 2010: 3). Bu ekonomik faaliyetler kayıtlara girmediği için milli gelir hesaplamaları içerisine dahil edilemeyen ekonomik faaliyetlerdendir.

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ile Global Kayıt Dışı İstihdam Edilenler Örgütü (WIEGO) katılanlarının birlikte gerçekleştirdikleri çalışma neticesinde yeniden ele alınan kayıt dışı ekonomi tanımı ise; sosyal bakımdan güvencesi olmadan kayıt içinde ya da kaydı olmadan şahsı hesabına çalışan veya ücrete tabi çalışanlarca gerçekleştirilen bütün gelir getirici çalışma türlerinin toplamı şeklinde olmuştur (Chen 2007: 2).

1.1.2. Kayıt Dışı Ekonominin Özellikleri

Kayıt dışı ekonomi içerisinde değerlendirilen ekonomik faaliyetler, piyasa kurallarına göre yürütülen genel ekonomik faaliyetlerden daha farklı özellikler taşımaktadırlar. Kayıt dışı ekonominin sahip olduğu çok yönlülüğü ve büyüklüğü sebebiyle genel olarak karakteristik özellikleri söz konusudur (Karatay 2009: 22). Bu belirgin özelliklere maddeler şeklinde bakacak olursak;

1.1.2.1. Yasalara Aykırı Olması

Toplumun ahlak dışı ve zararlı olarak gördüğü kötü olarak nitelendirdiği, kanunen yasaklanmış faaliyetler yasa dışı faaliyetler olarak nitelendirilmektedir (Sarılı 2002: 32).

Yasal olma özelliği taşımayan her türlü ekonomik faaliyet kayıt dışı ekonomi içerisinde yer alır. Yapılan ekonomik faaliyetlerin yasal olduğu veya olmadığı ise o ülkenin kanunlarına göre tespit edilebilmektedir. Yani bazı ülkeler için yasal olmayan bir faaliyet bazı ülkeler için yasal olarak değerlendirilebilmektedir (Bozdoğanoglu 2011: 10).

Ülkelerde yürürlükte olan düzenlemeler göz önüne alınarak ekonomik faaliyetlerin yasal olup olmadığı belirlenmektedir. Bu yargıya göre kayıt altına alınmayan ve hukuki olarak yasal olmayan bütün faaliyetlerin kayıt dışı ekonomi içerisinde yer alması kesin bir sonuçtur (Biçer 2006: 5).

Ayrıca yasalara uygun şekilde yapılmış olan kimi faaliyetler için ise sadece hukuki yön değil yalnızca ilgili malın beyan dışı bırakılması veya ölçülememesi önemlidir. Hukuka dayanmayan nizamsız olan kayıt dışı ekonomik faaliyetler başlangıçtan son aşamaya kadar hiçbir şekilde takip altına alınamamakta devletin bilgisi dışında kalmaktadır. Ekonomik faaliyetlerin devletten gizli şekilde yapılması bu faaliyetlerin gerçekleştirilirken uyulması gereken birçok kanunun yaptırımından tarafların kurtulma imkanına yol açmaktadır. Burada ekonomik faaliyetler açısından önemli olan ve ön plana çıkan özellik yasalara aykırılık oluşturmasıdır. Ekonomik faaliyetlerin yasa dışı olması yapılmasına yasaların izin verdiği faaliyetlerin yasalara uygun olmayan bir şekilde gerçekleşmesi durumunda da ortaya çıkabilmektedir (Konak 2009: 35).

Yukarıda belirtildiği gibi yapılması kanunen uygun olan fakat eksik beyandan veyahut tamamen beyan dışı bırakılmasından ötürü yasalara aykırılık kazanan kayıt dışı

ekonominin yanı sıra birde her aşamasının yasalarca suç sayıldığı ve gerçekleştirildiğinde cezası olan faaliyetlerde söz konusudur.

Hukuksal açıdan, yasal olmayan ve kayda alınamayan her türlü ekonomik faaliyet ve işlem kayıt dışı ekonomiyi oluşturmaktadır. Yasadışı olan faaliyetler ise konusu suç içeren ve dolayısıyla yasalarla cezai yaptırımını olan faaliyetleri kapsamaktadır. Bu doğrultuda yasadışı faaliyetler sonucu oluşan ekonomik gelirler, kazanıldıkları kaynaklar bakımından suç ekonomisini oluşturmaktadır (Bozdoğanoglu 2011: 10).

Kanunen yasak olan mal ve hizmetlerin üretiminin yapılmasıyla oluşan kayıt dışı ekonomi, bir başka tabirle suç ekonomisi kayıt dışılık olgusunun önemli bir bileşenidir. Suç ekonomisinde belirlilik arz eden kısım ekonomik faaliyetlerin sadece yasaların gösterdiği şekilde yapılmaması değil, faaliyetlerin kendisinin tamamen kanun koyucu tarafından yasaklanmış olmasıdır. Yani kayıt dışı ekonominin kimi alt başlıklarında “gelir”in mevcut olan yasal mevzuata uygun olmayacak şekilde kayıt dışına çıkarılması hareketi sergilenirken, suç ekonomisinin de ise “üretim” kanunlara uygunsuz olarak yapılır ve hatta üretilmemesi gereken bir malın veya ürünün üretimi yapılmıştır. Bu sebeptendir ki faaliyetler yasadışı olduğundan, üretiminden elde edilen gelir de yapısı gereği gizlenme eğiliminde olması sebebiyle kayıt dışıdır (Karatay 2009: 22-23).

Bu şekilde suç ekonomisi sayılabilecek faaliyetlerden birisi örneğin eroin ticaretidir, yasadışı bir faaliyettir ve kayıt dışı ekonomiyi oluşturmaktadır (Miller 2006: 128).

Suç ekonomisi ve diğer vergi kaçırma şekliyle gerçekleştirilen iki kayıt dışı ekonomi türünde de yasalara aykırılık söz konusudur.

1.1.2.2. İstatistiksel Olarak Ölçülememe

Kayıt dışı ekonominin tanımı ve tespitinde bu kriter hayati öneme sahiptir. Bir ekonomik faaliyet milli gelir hesaplamalarına yansıtılabilmek amacıyla tam bir şekilde ölçülemiyorsa, bu özelliğe göre ekonomik faaliyetin yasal olup olmadığına bakılmaksızın gerçekleştirilen faaliyet kayıt dışı ekonomi içerisine dahil edilecektir (Dinçer 2007: 19).

Ölçülemeyen bu kayıt dışı faaliyetlere verilecek en basit örnekler geçimlik tarımsal üretim, ev işleri ve çocuk bakıcılığı, kendi tüketimi için evin bahçesine dikilen bir meyve

ağacından çıkan meyvenin fazlasının alıcıya ayaküstü satılması, komşuya yardım gibi faaliyetler istatistiksel yöntemlerle ölçülemeyen kayıt dışı ekonomik faaliyetlere örnektir (Ünal 2014: 8).

Mükellef bakımından ise ekonomik faaliyetlerin istatistiksel olarak ölçülememesinde vergi mükelleflerinin yükümlülüklerine dair itaatleri büyük etkindir. Mükelleflerin itaatlerindeki herhangi bir düşüş kayıt dışı faaliyetlerin oluşmasına ve vergi dönemlerinde beyanlarını yanıltıcı olarak düzenlemelerine neden olmaktadır. Bu durumda devletin istatistiklerinin yanıltıcı olmasına ve gerçek rakamlar olmadan hazırlanan ekonomik politikaların başarısının da düşmesine neden olmaktadır (Baytar 2006: 6).

OECD'nin bir çalışmasında kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin yeterince veya hiç ölçülememesinin nedenleri şöyle açıklanmıştır; “Gözlem altına alınamayan aktiviteler, istatistiki gözlemin dışında kalan aktivitelerdir. Bu gözlemlenemeyişinin nedeni ekonomik birimlerin herhangi bir kayda dahil olmamalıdır. Birçok ülkede, sadece büyük işletmeler kayıtlı haldedir ve şirket istatistikleri içerisinde gözlemlenirler. Daha küçük çaplı işletmeler ise genel itibarıyla kayıt içinde değillerdir. İkinci olarak ise, bazı tür aktiviteler vardır ki özellikle hesap edilmesin diye gözlemden kaçırılırlar. Üçüncü neden ise, anket araçlarının işlevini iyi şekilde yerine getirememesidir bu yüzden iş kayıtları her zaman tam ve güvenilir olmayabilir” şeklinde belirtilmiştir. Buradan çıkabilecek sonuç küçük çaplı işletmelerin genellikle kayıt dışı kalma sebepleri, ya kasten gizli tutulmak istenmesi ya da iş kayıtlarının ve anketlerinin eksikliğinin olağan bir sonucu olarak ölçülememesi şeklinde gerçekleşmiştir (Ünal 2014: 8-9).

1.1.2.3. Ahlaki Normlara Aykırılık

Bazı ekonomik faaliyetler yasal olmalarına rağmen ahlaki normlara uygun değillerdir. Bu faaliyetlerden bireyin organlarını pazarlaması, kendini satması (fuhuş) veya aslı olmayan söylemlerle satıcının müşteriyi kandırması bu kritere göre kayıt dışı özelliği taşımaktadır (Dinçer 2007: 19).

Toplumdaki birlikteliğin en temel parçalarından birisi olan ahlâki değerlerin ve ortak kuralların, uygulanması ve bunlara olan bağlılık esas bakımında o toplumun yazılı kurallarının da aktif bir şekilde uygulanabilirliği için önemli bir konumdadır. Eğer ki, bir toplumda ahlaksızlıktan kaçınma yani haya, utanma duygusu yani bir nevi insan onuruna

yakışmayan davranışlardan uzak durma anlayışı terk edilirse, o toplumda diğer hukuk kurallarının gerçek anlamda uygulanabilirliği beklenemez. Kayıt dışı ekonomide devleti ve milleti zarara uğrattığı toplumda ekonomik anlamda adaleti zedelediği için ahlaka aykırı ve terstir (Konak 2009: 35).

1.1.2.4. Gelir veya Fayda Elde Etme

Ekonomi kavramının bahsinin geçmesi için, gerçekleştirilen faaliyetlerden bir kazanç ya da fayda elde edilmesi gerekmektedir. Komşulara yapılan yardım, çocukların evde bakımı, temizlik ve bahçe işleri yapılması gibi faaliyetlerin karşılığında gelir elde edilmese de karşılığında fayda sağlanan faaliyetlerdir. Ancak ev hanımının işe başlaması ile eve bakıcı alınıp istihdam edildiğinde veya çocuk kreşe gönderildiğinde, ailenin ev giderleri artmaktadır. Bu şekilde faaliyetler, piyasa kavramı sınırları içerisinde parasal bir hüviyet kazanmaktadır (Yetim 1999: 10).

Ev hanımlarının çocuklara bakması hane halkı tarafından üretilen fakat vergilendirme amacı taşımayan ve fiyatlaması olmayan yasal olan bir kayıt dışı ekonomi şeklini oluşturmaktadır (Göksu 2015: 12).

1.1.2.5. Ekonomik Sisteme Uygunluk

Bu özellik, 1990 öncesindeki serbest piyasa koşullarının etkin olmadığı Doğu Bloğu ülkelerindeki durumu açıklamak için kullanılmıştır. Bu Doğu Bloğu ülkelerinde üretim araç ve gereçlerinin mülkiyeti devlete ait olduğu için ayrıca özel sektöre sınır koyulduğu için ekonomik faaliyetler kayıt dışı ekonomi olarak kabul edilmiştir (Biçer 2006: 7).

24 Ocak 1980 Kararları öncesindeki Türkiye'de yapılan birçok ekonomik faaliyet bu özelliğe göre o dönemlerde gizli ekonomi içerisinde sayılmıştır bunlar örneğin ithal sigara alım ve satımı, kişinin döviz sahibi olması ve dövizin devlet dışında alış-verişi gibi faaliyetlerdir. Fakat günümüzde ise bu ekonomik faaliyetler sisteme uygun hale geldiklerinden dolayı gizli ekonomik faaliyet değildirler. Yine bunlara eklenecek bir başka örnek ise geçmişte ülkemizdeki kumarhanelerin yasal işletmeler olarak sayılması ve bu işletmelerin açılabilmesinin mümkünken bu günlerde artık yasal olmaması ve şuanda bu faaliyetin kayıt dışı ekonomik faaliyet olarak nitelendirilmesi verilebilir (Yetim 1999: 10).

1.1.2.6. Vergilendirilmemiş Olma

Ekonomi içerisinde kayıt altına alınamayan kısmı ifade eden kavram olan kayıt dışı ekonomi kavramında ve kayıt altına alınamamış ekonomik faaliyetler sonucunda elde edilen gelirler vergilendirilememektedir. Bu kayıt dışı ekonomik faaliyetler hem yasalarla yasaklanmadığı halde istenerek bilinçli olarak kayıtlardan kaçırılan hem de yasalarla yasaklanmış olmasına rağmen gerçekleştirilen faaliyetleri kapsamaktadır. Her iki faaliyet durumunda da vergileme yapılamamaktadır. Kayıt dışı sektördeki vergilendirilememe kamu gelirlerinin azalmasına sebep olmakla birlikte ekonominin yapısına zarar vermektedir. Bu durum ile oluşan sonuç, vergisini ödeyenin üretim maliyetleri artmakta vergilendirilemeyen kayıt dışı sektör de ise daha az maliyetle üretim yapılabilir hale gelmektedir bu durum, kayıt dışı sektörü cazip hale getirmektedir (Göksu 2015: 13).

Kayıt dışı ekonominin bu belirtilen karakteristik ana özelliklerinden sonra birde kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin sınıflandırmasını ve kendi içerisinde ayrışımını tablo halinde gösterecek olursak;

Tablo 1.3: Kayıt Dışı Ekonomik Faaliyetlerin Sınıflandırılması

Faaliyet Türleri	Parasal İşlemler		Parasal Olmayan İşlemler	
Yasa Dışı Faaliyetler	Taklit, bilgisayar sistemi hacklemesi; ticaretten çalınan bilgiler; kimlik hırsızı; spam yollamak. Çalınan mallar ile ticaret yapmak uyuşturucu ticareti ve imalatı; fuhuş; kumar; kaçakçılık; dolandırıcılık; vb.		İlaçların takas edilmesi, çalınan mallar, kaçakçılık vb. Kendi kullanımları için uyuşturucu imali veya yetiştirilmesi. Şahsi kullanım için hırsızlık	
	Vergi kaçırma	Vergiden kaçınma	Vergi kaçırma	Vergi kaçınma
Hukuki Faaliyetler	Serbest meslekten alınan bildirilmeyen gelir; Hukuki hizmetler ve mallarla ilgili bildirilmemiş işlerden ücretler, maaşlar ve mallar	Çalışanlara yapılan ancak vergiden muaf ödemeler	Hukuki hizmetler ve mal takas hizmetleri	Kendi işini yapma ve komşu yardımı

Kaynak: (Jie vd. 2011: 17).

Tablo 1.3’ de Kayıt Dışı Ekonomik Faaliyetlerin Sınıflandırılması bu şekilde ayrımı yapılarak gösterilmeye çalışılmıştır.

1.2. Kayıt Dışı Ekonominin Türleri

Kayıt dışı ekonomik faaliyetler içerisinde yer alan ve birbirinden farklılık gösteren unsurlar, gelir elde edenler açısından üç gruba ayrılabilir bunlar;

- i. Yer altı ekonomisi (veyahut Yasa dışı ekonomi)
- ii. Yarı kayıtlı ekonomi (veyahut Beyan dışı ekonomi)
- iii. Kayıtlara Hiç Girmeyen Ekonomi (veyahut Enformel ekonomi)

Yukarıdaki gösterilen üç unsurun ortak özelliği; gelir sahiplerinin elde ettikleri gerçek gelirlerin bir kısmını veya tamamını kayda geçirmiyor olmaları ve bu gelirler üzerinden de gerekenden daha az vergi ödüyor veya hiç ödemiyor olmalarıdır (Gönnetlioğlu 2010: 6).

1.2.1. Yer Altı Ekonomisi (Yasa Dışı Ekonomi)

Yer Altı Ekonomisi, bulundurulması satışı ve üretimi hukuken yasak olan mal ve hizmetlerin üretimi ile ayrıca üretimi yasal olarak uygun görülse bile satışı yetkisiz kişiler tarafından yapılan mal ve hizmetleri üretimi ve satışını kapsamaktadır. Bu faaliyetler suç ekonomisi veya yasa dışı ekonomi olarak da adlandırılırlar. Kayıt dışı ekonomi sınıfında önemli olan gerçekleştirilen bu faaliyetlerin yasaların öngördüğü şekilde yapılmaması değil, faaliyetlerin kendisinin yasaklanmış olmasıdır. Örnek verilecek olunursa bu kayıt dışı ekonomik faaliyetlere; çalınmış malların ticaretini yapmak, kadın ticareti yapmak, silah kaçakçılığı, uyuşturucu üretimi, yolsuzluk, kaçakçılık, rüşvet gibi vb. faaliyetlerdir. Fakat rüşvet kimi yasalarca tamamen finansal bir transfer olarak kabul edilmekte birlikte milli muhasebe anlayışında artı bir değer oluşturmadığı gerekçesi öne sürülerek yeraltı ekonomik faaliyeti olarak kabul edilmemektedir (Özsoylu 1996: 13).

Hukuken yasaklanmış rüşvet, hırsızlık, kumar oynamak suretiyle gelir elde edilmesi gibi tüm yasadışı faaliyetler kayıt dışı ekonomi faaliyetleri içerisinde katılmaz. Ekonomiye katma değer yaratan, ekonomiyi genişleten ulusal hesaplarda değişiklik yaratmayan bu tür faaliyetler kazançları elde edenler açısından gelir olmakla birlikte, sadece yaratılmış olan gelirin el değiştirmesine neden olduklarından dolayı kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin içerisinde değerlendirilmesi doğru bir değerlendirme olmaz. Eğer ki bu faaliyetler kayıt

dışı ekonomik faaliyetlere dahil edilirlerse GSMH tahmini, gerçeği yansıtmayacak bir değer olacaktır ve olduğundan daha yüksek bir rakamla tahmin edilecektir (Ermış 2008: 9).

Devlet açısından yeraltı ekonomisi olarak adlandırılan yasak faaliyetlerin kayda alınmasını sağlamak değil, bu faaliyetlerin gerçekleştirilmemesini sağlamak esastır. Bu nedenle vergi tabanının doğru olarak belirlenmesine ilişkin çalışmaların içerisinde “suç ekonomisi” olarak da nitelendirilebilecek yeraltı ekonomisi yer almamaktadır (Sarıkaya, 2007: 6).

Yasa dışı ekonomik faaliyetlere örnek olarak yasadışı uyuşturucu üretimi yapmak ve ticaretini gerçekleştirmek, yolsuzluk, fahişelik, silah kaçakçılığı, tefecilik, yasadışı kumar oynatmak, kaçakçılık, çalınmış malların ticaretini yapmak gibi faaliyetler gösterilebilir. Yasaların suç olarak nitelendirdiği her türlü faaliyet kayıt dışı ekonomi içinde yer almaz. Örneğin rüşvet, hırsızlık, kumar oynamak suretiyle elde edilen kazançlar bu faaliyetleri yapanlar tarafından gelir olmakla beraber ekonomiyi genişleten özellik taşımazlar (Bulut 2007: 16)

Ekonomi üzerinde birçok olumsuz etkiler yaratan yasadışı ekonomik faaliyetlerin olumsuz etkilerine belirtecek olursak; ekonomide rekabette eşitliğin bozulması, devletin varlığına olan kamu güveninin sarsılması, ekonomik göstergeler üzerinde meydana gelen olumsuz etkiler ve bu olumsuz etkilerin ekonominin gerçek performansının doğru biçimde tespitine engel teşkil eder hal alması, ekonomide kaynak dağılımını ve gelir dağılımını bozması gibi etkilerdir. En önemli olumsuz etki ise kesinlikle yeraltı ekonomisinin yarattığı vergi kaybıdır. Devletin vergi kaybı, yeraltı ekonomisinin yaygınlığı arttıkça ve hacmi genişledikçe artış gösterecektir. Yeraltı ekonomisinin hacminin genişlemesi ekonomik faaliyetlerin yeraltına kayması anlamına gelmekte ve sonuçta vergi kaybına neden olmaktadır (Ermış 2008: 9).

Yasadışı faaliyetleri yapanlar vergi cezalarının dışında ayrı olarak birde ilgili kanunlardaki para cezaları ve hapis ile cezalandırılırlarken yasadışı olmayan kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin tespiti halinde ilgililer sadece vergi cezaları ile cezalandırılırlar. Bu yasadışı faaliyetlerden elde edilen gelirlere “kara para” denirken bu paraya yasal bir kazanç görünümü verilmesine kara paranın aklanması denmiştir (Sarılı 2002: 9).

Yasal görünüşlü olup konusu suç oluşturan bir eylem neticesinde fon oluşturma yöntemine kara para denilmektedir. Uyuşturucu, kadın ticareti, terör, çocuk ve silah kaçakçılığı, adam kaçırılması gibi örgütlü işlenen suçlar sonucu elde edilen her türlü maddi çıkar ve kazançlar, kara paradır olarak adlandırılmaktadır (Bulut 2007: 17).

Kara paranın kazanılabilmesi için ilk olarak bir suç işlenmiş olması gerekmektedir. Yani gelirin, yasalarca yasaklanmış bir faaliyet sonucu oluşması ve eğer bu suç işlenmemiş olsaydı bu gelirin oluşma imkanının olmaması gerekmektedir. Bu suç ekonomisi yaşam için gerekli olan düzen ve güven unsurlarına zarar verirken, diğer yandan kamu düzenini ilgilendiren devletin güvenlik kollarının uğraşı ve mücadele alanı içinde olan faaliyetleri kapsamaktadır.

Yasa dışı ekonominin diğer kayıt dışı ekonomik faaliyetlerle arasında önemli farklar bulunmaktadır. Lakin bu kavramlar genellikle birbirleriyle karıştırılan kavramlardır. Birbirlerinden ayırt edilmesine yarayan en önemli ve en büyük fark; kara paranın tamamen yasadışı faaliyetler sonucu kazanılıyor olması, diğer kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin ise tamamen yasal faaliyetler sonucu elde edilen gelirlerden oluşmasıdır. Diğer kayıt dışı ekonomik faaliyetlerden gelir elde edilirken bireysel özellik yeterli olabilirken kara parada ise faaliyetler genellikle örgütlü bir biçimde gerçekleştirilmektedir (Ermiş 2008: 9).

Gerek ahlaki gerekse teknik sebeplerden dolayı geleneksel olarak yasa dışı ekonomik faaliyetler GSMH tahminleri dışında bırakılırlar. Bu faaliyetlere karşı devletin asıl yaklaşımı burada oluşan geliri resmi GSMH tahminlerine dahil etmek veya bu kara paranın vergilendirilmesi şeklinde değil bu faaliyetlerin önlenmesi sonlandırılması amaçlıdır. Fakat bu tür faaliyetlerin gelir yaratıcı özellik taşıması nedeniyle ve ekonomide dolaşıma az ya da çok girmesi sebebiyle bu yasadışı gelirler kayıt dışı ekonomi tahminlerine dahil edilmektedirler (Yılmaz 2006: 34).

1.2.2. Yarı Kayıtlı Ekonomi (Beyan Dışı Ekonomi)

Bu kayıt dışı ekonomi sınıfında yapılan faaliyet, işveren konumunda vergi mükellefi olan tüzel ve gerçek kişilerin, yasalarca yapılmasında hiç bir mahsur bulunmayan faaliyetlerden elde ettikleri gelirlerin bir kısmını veya tamamını ilgili kurum ve kuruluşlara bildirimini gerçekleştirilmemesidir. Az vergi ödemek ya da hiç vergi ödememek amacıyla çalıştırdığı işçilerin çalışmalarını gün ve ücret olarak ilgili kamu

kurum ve kuruluşlarına eksik olarak bildiren gerçek ve tüzel kişi mükelleflerinin faaliyetleri bu kapsam içerisine girmektedir (Tunç 2007: 6).

Beyan dışı ekonomi, vergi yasaları gereğince belirlenmiş kurallara göre vergi idaresine beyan edilmesi zorunluluğu olduğu halde eksik veya hiç beyan hiç beyan edilmeyen faaliyetler sonucu oluşan gelirler olarak tanımlanabilir. Beyan dışı ekonomide faaliyetler hem ekonomik hem de üretim anlamında yasal olabilir ancak yasal olmasına rağmen bu faaliyetler çeşitli nedenlerden dolayı kamu otoritelerinden saklanır. Beyan dışı ekonomi;

- Yasalarca belirlenmiş düzenlemelerden (asgari ücret, güvenlik standartları)
- Katma değer vergisi, gelir vergisi veya diğer vergilerden
- İstatistik amaçlı formların ve anketlerin doldurulması gibi idari işlemlerden
- Sosyal güvenlik katkılarını ödemekten kaçınmak

gibi birçok nedenden ötürü gizlenen ve yasal olan bütün üretim faaliyetlerine beyan dışı ekonomi kavram karşılık gelmektedir (Kanlı 2007: 6). Bu tarz çalışılan gelirlerin bir kısmının ödendiği faaliyetlere örnek verilecek olunursa oto galeriler, kuyumcular ve mobilya ticareti yapanlar, kum ocakları, küçük sanayi bölgelerinde oto tamir-bakımı yapanlar, tarımsal ürünleri alıp satanları, sahte ve muhteviyatı itibariyle yanıltıcı satış evrakı (naylon fatura) düzenleyenleri örneklendirebiliriz (Bayram 2014: 28).

Yine beyan dışı ekonomik faaliyetlere ilişkin örneklere devam edilecek olunursa bu örnekler (Konak 2009: 26);

- Resmiyete göre herhangi bir işte çalışmayacak vaziyette olanların gerçekleştirdikleri bu faaliyetler öğrenim kredisi alan öğrencilerin, malul aylığı alan sakat işçilerin, emekli maaşı olan emeklilerin gerçekleştirdikleri ekonomik faaliyetlerdir,
- Özel ders vermek, çeşitli bilgisayar ve daktilo ile yazı işleri yapmak, evde yabancı dil çevirisi yapmak, evde fason imalat yapmak, evde muhasebe defteri tutmak gibi faaliyetler,

- Faturasız mal veya hizmet alım satımı,
- Kira bedelinin beyan edilmediği menkul değerler,
- Mal ya da hizmet takası ve
- Kural dışı gerçekleştirilen serbest meslek faaliyetleri gibi birçok örnek bu beyan dışı ekonomik faaliyetlere örnek gösterilebilir

1.2.3. Kayıtlara Hiç Girmeyen Ekonomi (Enformel Ekonomi)

Formel ekonomi üzerinden hareket ederek enformel ekonomiyi tanımlanabiliriz. Formel ekonomi, tüketim, üretim ve mübadelenin kayıtlı olacak ve yasal olacak bir şekilde yapıldığı ekonomi kesimidir. Ekonomik faaliyetler bu pazar içinde gerçekleşir ve para bir değişim aracı olarak kullanılır. Asıl konumuz olan enformel ekonomi ise formelin tam zıttı olarak tüketim, mübadele ve üretimin kayıtlı olmadığı hatta bazen yasadışı faaliyetlerin yapıldığı ekonomi kesimi neticesinde oluşmuş ekonomidir. Enformel ekonomi yasalarca belirlenmiş olan kuralların dışında kalan ekonomik faaliyetlerden oluşmaktadır. Enformel kelimesinin kapsamında devlet kontrolünün eksikliğini ifadesi yatar bu kelime “devletin düzenleyici kurallarından kaçınan kurumsal kuralları takip etmede başarısız olan ve devlet tarafından korunmayan faaliyetlerin” genelini içerisine alır (Yılmaz 2006: 32).

Enformel ekonomik faaliyetler, formel ekonomik yapının içerisine kapsamadığı boşlukları fırsata çeviren ve hiçbir yerde kaydı bulunmayan, vergilenme açısından izlenemeyen, yasalar tarafından düzen içerisine alınmamış, bu anlamda yasal korumalardan faydalanamayan ekonomik faaliyetleri içermektedir (Azaklı 2009: 14).

Yasalarda bulunan resmi kurallarca, ya tanımlanmamış ya da belirlenmiş olan kuralların dışında kalan ekonomik faaliyetlerden oluşan enformel ekonomi türü idari düzenlemelerin getirdiği maliyetlerden kurtulan bir ekonomi türüdür fakat aynı zamanda bu ekonomi türü her ne kadar yasalar ve idari düzenlemelerin getirdiği maliyetlerden kurtulsa da bir diğer taraftan da bu yasal ve idari düzenlemelerin sağladığı finansal kredi ve sosyal güvenlik sistemi aracılığı gibi, ancak kesin olarak kayıt altına girilerek yararlanılabilen avantajlardan ve mülkiyet ilişkileri, ticari lisanslar, iş sözleşmeleri, işçilerle yapılan iş akitleri, gibi haklardan yararlanamayan ekonomi türüdür (Karasu 2011: 8).

Bu tarz çalışma şeklinde, kişilerin kazandıkları gelirlerin tamamı kayıt dışıdır ve kazanılan bu gelir üzerinden yapılması gereken kesintiler tahakkuk ettirilmediği için vergi ve prim kaybına yol açmaktadır (Bulut 2007: 21).

Çok değişik şekilde faaliyetleri bünyesinde bulunduran enformel ekonomide marjinal işler denilebilecek türde gerçekleştirilen işler söz konusudur, büyük firmalarla gerçekleştirilen alt sözleşmeye dayalı mal veya hizmet üretimi, kadınların evlerde üretimin belli aşamalarını gerçekleştirmeleri, yasadışı göçmenlerce gerçekleştirilen faaliyetler, küçük ölçekli işletmelerde kayıtsız faaliyetler gibi bir çok iş alanını bu ekonomi grubunda saymak mümkündür.

Bu ekonomi türünün diğer bir kısmı ise pazar içerisinde gerçekleşmez ve para araç olarak kullanımda değildir pazar dışı (nonmarket) olarak isimlendirilen, mal ve hizmetlerin üretildiği ekonomik faaliyetlerdir bu gruplama içerisinde olan faaliyetler ““yerel ekonomi”, “sosyal ekonomi” ve “hane halkı ekonomisi” olarak bilinirler. Bu belirtilenlerde yer alan faaliyetlerin bazıları yasal iken bazıları yasadışı olma özelliği taşır. Sosyal ekonomi; insan ihtiyaçlarının belirli bir topluluk ve/veya insan kesimi içerisinde yer alan kişiler arasında yardımlaşma yöntemiyle giderilmesine yönelik yapılan faaliyetler olurken ailenin çeşitli ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik mal ve hizmetlerin aile içerisinde üretimi, takası ve değişimi yapılması ile gerçekleştirilen faaliyetler ise hane halkı ekonomisini oluşturmaktadır. Ailenin kendi tüketimleri için çiftlik ürünü üretmesi, bahçe tarımı, evde giysi dikmek, kendi radyona yapmış olduğu tamir, kullanılmış ev eşyalarının satımı bunlara örnek olarak gösterilebilir. Yerel ekonomi ise; herhangi bir yöredeki insanların birbirleriyle ihtiyaçlarını giderecek şekilde malları üretip ve yine kendi aralarında dağıttıkları durumu ifade eder. Pazar içerisinde gerçekleşmeyen bu faaliyetler bu güne kadar GSMH tahminleri dışında tutulmuşlardır (Karasu 2011: 8-9).

1.3. Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri

Devletin sahip olduğu gelirlerin azalmasına ve dolayısıyla halka verilen hizmetlerin kalitesinin düşmesine neden olan kayıt dışı ekonominin varlığının ve boyutunun artması ülke ekonomisine zarar vermektedir (Schneider 2004: 8). Nedenleri ve sonuçları incelendiğinde diğer ekonomik sorunlardan etkilenebilen ve ayrıca bu sorunları da etkileyebilen bir yapısı olan kayıt dışı ekonominin son derece kompleks yapılı bazen

bağımsız bazen bağımlı değişken olabilen bir olgu olduğu görülmektedir (Sarıkaya 2007: 11).

Gelişmiş ve azgelişmiş ülkelerin en mühim sorunlarından birisi olan, kayıt dışı ekonominin tanımı, nedenleri ve ölçülmesi oldukça zordur ve bu sayılanlar her ülkede farklılıklar göstermektedir (Schneider ve Enste 2000: 78). Ülkelerde farklı nedenlerde ve boyutlarda görülen kayıt dışı ekonominin nedeni ve boyutu ülkeden ülkeye fark etse de bu sorun tüm dünyanın ortak bir sorunudur ve bu ortak sorunun nedenleri oldukça karmaşık olgu ve sebeplere dayanmaktadır (Nas 2014: 23).

Ülkelerin sahip olduğu ekonomik sistemleri ve buna bağlı olarak gelişen yapısal özellikleri kayıt dışılığa uygun ortam yaratabilir. Örneğin Türkiye ekonomisinin bilhassa istihdam perspektifinden tarım ve hizmetler sektörüne müstenit tüm sektörlerde küçük çaplı işletmelerin ekonomide geniş yer kaplaması kayıt dışılığa zemin hazırlayan önemli faktörlerden biridir (Sarıkaya, 2007: 11). Nitekim dünyada gelişmekte olan ülkelerde nüfusun büyük oranı kayıt dışı ekonomi içerisinde yer almaktadır. Bu ülkeler gelirlerini tarımdan ve küçük boyuttaki işletmelerden elde ederler (Ferreira ve Lugo 2011: 1).

Dünyada ve Türkiye’de gün geçtikçe büyüyen bir sorun olarak karşımıza çıkan kayıt dışı ekonominin önlenmesi kısacası kayıt dışı ekonomi kayıt altına alınması sağlanmak isteniyorsa ilk olarak kayıt dışı ekonomiyi ortaya çıkaran sebeplerin belirlenmesi gerekmektedir. Bu sorunun çözülmesinde yön verici olacak en mühim şey doğru analizlerin yapılabilmesi olacaktır. Ayrıca kayıt dışı ekonomiye etki eden iki önemli faktör vardır ve kayıt dışı ekonomi bunlar üzerinden şekil almaktadır bunlardan birincisi dünya ekonomisinden kaynaklanan etki ikincisi ise ülkenin ulusal ekonomik, mali, sosyal ve siyasal yapısının durumunun özelliklerinden kaynaklanan etkidir (Tekece 2010: 15).

Yukarıdaki birçok açıklamayla, tüm dünyanın ortak bir sorunu olduğu belirtilen kayıt dışı ekonominin karmaşık bir yapıya sahip olduğu ayrıca Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde bu sorunun yaygın olduğu belirtilmiştir. Ayrıca ekonomide, devletin sahip olduğu gelirlerin azalmasına ve dolayısıyla halka verilen hizmetlerin kalitesinin düşmesine neden olan kayıt dışı ekonominin boyutunun azaltılması ve hatta özellikle mümkün olduğu kadar varlığının engellenmesine çalışılmasının gerekliliği dile getirilmiştir. Bu engellenmenin sağlanabilmesinin çözümü de kayıt dışı ekonominin nedenlerinin iyi analiz

edilmesine bağlanmıştır. Bu nedenleri iyi analiz edebilmek adına kayıt dışı ekonomiyi oluşturan nedenleri sınıflayacak olursak şu şekilde bir sınıflama yapmak mümkündür;

- Hukuki ve İdari nedenler,
- Mali ve ekonomik nedenler,
- Sosyal nedenler,
- Siyasi kaynaklı nedenler ve baskı gruplarından kaynaklanan nedenlerdir.

1.3.1. Mali ve Ekonomik Nedenler

Kayıt dışı ekonominin oluşmasına neden olan birçok mali ve ekonomik türde neden söz konusudur bu nedenleri inceleyecek olursak;

1.3.1.1. Enflasyon

Ülke ekonomilerinde gerçekleşen yüksek oranlı enflasyon kayıt dışı ekonominin boyutunun artmasında önemli derecede etkisi olan nedenlerden birisidir. Piyasa içerisinde yer alan işletmelerin gelir ve kaynak yapısına etki eden enflasyon ekonomideki tüm dengelerin bozulmasına neden olmaktadır. Bireyler reel gelirleri artmadığı halde fiyatlar genel düzeyinin yükselmesine bağlı olarak yüksek gelir dilimlerinden vergi ödemek zorunda kalmaktadırlar ve bireyler kendilerini imkanları derecesinde enflasyona karşı ayarlamaktadırlar fakat genellikle bu kayıt dışı ekonomiye kayılarak gerçekleşmektedir (Sarıkaya 2007: 15).

Ekonomide yaşanan enflasyonun sonucu neticesinde gelirlerinde azalma yaşanan bireyler mevcut gelirlerini koruyabilmek adına kayıt dışı ekonomiye yönelebilirler. Üretici kesimin elde ettikleri gelirlerde reel olarak bir artış olmasa da nominal anlamda bir artış olduğu için artan oranlı bir vergi uygulaması durumunda enflasyon bireylerin fiktif karlarının vergilendirilmesine sebep olmaktadır bu durumda bireyler bir bakıma enflasyon vergisi öderler ayrıca enflasyon muhasebesi uygulamaları yoksa bu durum öz sermayelerinde aşınma meydana getirir. Sonuç olarak mükellefler enflasyon dönemlerinde bu kaybı giderebilmek ve satın alma gücündeki aşınmadan kurtulabilmek adına bazı işlemleri yapmayarak veya eksik yaparak vergiden kurtulma ve öz sermayelerini güçlendirme yoluna gitmektedirler (Önder 2012: 13-14).

Kayıt dışına çıkma işlemi sonuç da devletin vergi hasılatında bir azalma meydana gelir ve Hazine'nin kamu harcamalarını finanse edemediği durumlarda kamu harcamalarının finansmanı için ya borçlanmaya gidilecektir ya da para basma seçeneği tercih edilecektir bunun sonucunda ise faiz oranları yükselecek ve enflasyonun gelir dağılımı üzerindeki olumsuz etkileri artarak sürmeye devam edecektir (Işık ve Acar 2004: 120).

Bir de nominal miktarlar olarak belirlenen istisna ve indirimlerim zaman içerisinde enflasyondan kaynaklanan bir erimeye uğramaları sebebiyle vergi dışında kalması, gereken gelir getirici grupların aksi olarak vergi kapsamına alınmasına yada mevcut vergi yükünün artmasına neden olmaktadır (Önder 2012: 13-14).

Tablo 1.4: Türkiye’de Yıllar İtibariyle Enflasyon Oranları

Yıllar	TÜFE (Yılsonu Enflasyonu, %)
2000	39,00
2001	68,5
2002	29,7
2003	18,4
2004	9,3
2005	7,7
2006	9,7
2007	8,4
2008	10,1
2009	6,5
2010	6,4
2011	10,45
2012	6,16
2013	7,40
2014	8,17
2015	8,81
2016	8,53

Kaynak: (KPMG Vergi, Üfe/Tüfe Oranları; Muhasebe Blog, 2001-2016 Yıllık Enflasyon Oranları, 2017)

Tabloya göre 2000 yılından 2016 yılına kadar enflasyon oranında yıllara göre düzenli olmasa da bir azalış söz konusudur bu durum mükelleflerin kayıt dışı ekonomiye yönelme eğilimlerini azaltmıştır.

Bu enflasyon oranları tablosunun tersi yönde bir ilerleyiş söz konusu olduğunu varsayarsak birey artan enflasyon oranları sonucunda oluşan ağır vergi yükü nedeniyle kayıt dışı ekonomiye yönelebilecek ve vergi kaçırma girişiminde bulunabilecekti oluşacak bu duruma iktisat teorisinin yorumu şu şekildedir;

İktisat teorisi, bireyi rasyonel hareket eden ve bunun neticesinde de faydasını maksimum yapma çabası içerisinde olan bir varlık olarak ele almaktadır. Vergi kaçakçılığında bulunulması, mikro ekonomi çerçevesinde, rasyonel hareket eden bireylerin belirsizlik veya riziko şartlarında refahlarını koruma ve artırma çabası içerisinde karara varmalarıdır ve birey vergi kaçırmayı ile daha az gelir vergisi ödemiş olacak dolayısıyla da daha az gelir kaybına uğrayacak faydasını arttırmış olacaktır şeklinde yorumlamaktadır (Tecim 2008; 19-20).

1.3.1.2. İşsizlik

Çalışma istek ve kabiliyetine sahip olan ve bunun yanı sıra cari ücret haddinde çalışmak istediği halde iş bulamayanların oluşturduğu istihdam düzeyine işsizlik denir. İstihdam ise çalışmak ve gelir sağlamak amacıyla olan bireylerin hizmetlerinden ve emeklerinden yararlanılmak üzere çalıştırılmasıdır (<http://www.ekodialog.com>).

Türkiye’de kayıt dışı istihdamı oluşturan nedenleri içerisinde işsizlik sorununu da sayabiliriz. Kişiler işsizlik sorunuyla karşılaştıklarında anı kurtarma endişesiyle geleceği düşünemezler. Çaresizlik sebebiyle elindekiyle geçinebilme çabası içerisinde kayıt dışı çalışmaya razı olurlar. Çaresizlikten yararlanma söz konusu olduğunda ise işverenlerin durumdan faydalanması olayı gerçekleşir ve böylelikle bu durum kayıt dışı istihdamı git gide artırır. Ekonomide yaşanan krizlerde bu durumu artırıcı rol oynamaktadır. İşsizlik oranındaki yükseklik kişiyi, işverenin karşısında güçsüz ve hakkını arayamayacak duruma düşürebilmektedir. İşveren, işçiye yerine başkasını çalıştırabileceğini hissettirerek baskı uygulayabilir ve onu kayıt dışı çalışmaya yönlendirebilir (Azaklı 2009: 27).

Ekonomide küçük işletmelerin çok sayıda yer almasının yanı sıra tarım ve hizmetler sektörüne dayalı faaliyetlerin ekonomide baskın düzeyde olması istihdam açısından kayıt dışılığa sebebiyet veren iki mühim etkidir. Gelişmekte olan ülkelerde yaygın olarak yaşanan işsizlik, insanları herhangi bir sosyal güvence veya kayda girmeden çalışmaya razı hale getirmektedir. Piyasada oluşan emek arzının emek talebinden fazla olması, kayıt dışı sektörde ücretleri aşağı doğru hareketlendirir. Böylelikle kayıt dışı sektörde bulunan çalışanları istihdam etmek düşük ücret nedeniyle işverenler açısından cazip bir hal alır (Sarıkaya 2007: 18).

1.3.1.3. Gelir Dağılımındaki Adaletsizlik

Kayıt dışı ekonominin bir diğer nedeni de gelir dağılımındaki eşitsizliktir. Ekonominin üzerinde uygulanan politikalar gelir dağılımında eşitsizliğe yol açabilmektedir. Bilhassa gelişmekte olan ülkelerde gelir dağılımı yaygın olarak adaletsiz şekilde dağılmış bir yapı göstermektedir. Ayrıca ortalama geçim standardına ulaşmaya çalışan ve milli gelirde düşük pay sahibi olan ekonomik grupların kayıt dışı ekonomiye eğilimleri diğer gruplara göre daha fazladır (Karabudak 2015: 11).

Milli gelirin ülke içerisindeki bireyler arasında adil dağılmaması kayıt dışılığın önem arz eden ekonomik nedenlerinden birisidir. Gelir dağılımından düşük oranda pay alan kesimler başta olmak üzere bireyler, gelirlerini arttırmak amacıyla ekonomik faaliyetlerini devletin bilgisi dışında tutmaktadırlar veya kayıt dışı istihdama yönelmektedirler bunun yansıması da zamanla gelirin adaletsiz dağılımı şeklinde olmaktadır. Kayıt dışı ekonomi özellikle gelişmekte olan ülkelerde görülmektedir bunun nedeni gelişmekte olan ülkelerde orta gelir düzeyine sahip kesimin azlığı ek olarak ise alt ve üst gelir düzeylerine sahip kesimlerin ekonomi içerisinde yoğun olarak yer almasıdır. Bu yapı içerisindeki ülkelerde küçük işletmeler, büyük işletmeler ile rekabet edebilmek amacıyla vergi kaçırmaya yönelmektedirler (Akkoç 2010: 10-11).

Yönelme sonucunda ise kamu harcamalarının finansmanında dolaylı vergilere daha fazla ağırlık verilmesi, ücretlerin düşük seviyede tutulması ücretler üzerindeki vergi yükünün fazlaştırılması gibi ekonomik olumsuzluklar meydana gelmektedir. En genel sonuç olarak ise ekonomide gelir dağılımı ücretler aleyhine bozulurken emeğin kayıt dışı sektörlere doğru kayma göstermesine ve kayıt dışı ekonominin boyutunun büyümesine yol açar (Önder 2012: 20).

1.3.1.4. Ekonomik Krizler

Ekonomik krizlerin olduğu yıl aralıklarında bireyler kayıtlı ekonomide iş bulamadıkları için istihdam fırsatını kayıt dışı ekonomi alanlarında aramaktadırlar. İşletmeler açısından duruma bakılacak olunursa işletmeler krizin olumsuz etkilerini minimum seviyeye indirmek için üretimlerini kayıt dışı alanlara kaydırarak ve istihdamı kayıt dışı yollardan sağlayarak, maliyetlerini düşürmeye çalışırlar. İstihdam alanında ise kayıtlı ekonomide istihdam edilmesi zor ya da mümkün olmayan nitelsiz işçiler, krizde

etkisiyle kayıt dışı ekonomide avantajları arttığı için kayıt dışına yönelirler kayıt dışında daha düşük ücretlerle çalışan bu işçiler işletmelerde maliyeti azaltıcı etki yaparlar (Bozdoğanoglu 2011: 14).

1.3.1.5. Nakit Ekonomisi

Nakit işlem sayılarının ekonomi içerisinde artması kayıt dışı ekonomiyi tetikleyici etki yaratmaktadır. Ayrıca nakit para kullanımının kayıt dışı ekonomide daha çok tercih edildiği kabul edilmektedir. İşlemlerin takas ve nakit para yoluyla yapılması ticarete ait ve ödemeye ait delillerini ortadan kaldırmaktadır (Karabudak 2015: 11). İşlemlerin iz takibinden kaçınmak için gölge ekonomilerde bireyler öncelikle nakit parayı tercihe derler (Schneider vd. 2010: 8).

Hızlı güvenilir para transfer sistemlerinin kullanıldığı ve birçok teknolojik gelişmelerin yaşandığı günümüzde işlemler artık elektronik ortamda takip edilebilmektedir. Fakat bu işlemlerin nakit olarak gerçekleştirilmesi ile birçok faaliyetin kayıt dışına çıkabilme imkanı oluşmaktadır. Nakit yöntemi seçilerek yapılan ticaretin gelişmiş olan bankacılık sektöründe iz bırakmaması beyanların gerçeği yansıtmamasına dolayısıyla da vergi kayıp ve kaçığına sebep olmaktadır (<http://dguder.org>).

Kredi kartı ile ve kredi kartına benzer diğer araçlarla yapılan ödemelerin kayıt altında tutulması ve kayda alınması nakit paraya kıyasla daha kolaydır. Bu kullanım kayıt dışı ekonomiyle etkinliğin artmasını sağlamıştır (Göksu 2015: 15).

Günümüz ekonomisinde de kayıt dışı işlemlerin önünü kesmek isteyen devlet artık elektronik ödeme sistemlerini önemli görmekte ve teşvik etmektedir. Çalışanların ücret ödemeleri ve gayrimenkul kiralalarının bankalar ile yapılması zorunluluğu gibi yasal düzenlemeler kayıt dışılığın önüne geçilmesinde etkili olmaktadır (<http://dguder.org>).

1.3.1.6. Ekonominin Yapısı ve Durumu

Bir diğer kayıt dışı ekonominin oluşmasında ki sebep ülkelerin iktisadi yapılarıdır. Kayıt dışı ekonomi kişi başına düşen gelirden ki düşük seviyeye, enflasyonist ekonomi ortamına ve rekabet düzeyinde ki eşitsizliğe bağlı olarak varlığını ve etkisini sürdürmektedir (Merdan 2016: 1).

Yapılan bir takım araştırmalar, kayıt dışılığın iktisadi yönden gelişimini tamamlamamış, kişi başına dışen milli gelirin dışık, enflasyon ve iş piyasasında rekabetin eşit olmadığı ve işsizliğin fazla olduğu ülkelerde daha yüksek boyutlarda görüldüğünü belirtmektedir. Kayıt dışı ekonomiyile mücadelede bu sorunların ve benzer yapısal sorunların kesinlikle asgariye indirilmesi gerekmektedir.

Bir ülkenin ekonomik yapısı gereği bünyesinde bulundurduğu ekonomik sistemin kendisi ve diğer yapısal özellikleri kayıt dışılığa uygun uygunluk oluşturabilir. Ekonomik düzenleme ve mevzuatların yine ayrıca sınırlamaların ve bürokrasinin daha yoğun olduğu Türkiye gibi gelişmemiş ülkelerde kayıt dışı ekonominin büyük oranlarda olduğu görülmektedir. Türkiye gibi bu tarz ekonomik açıdan tam anlamıyla gelişmemiş ülkelerde yoğun ekonomik düzenlemelere karşı olan tepki daha çok müteşebbisler ve üreticiler tarafından gelmektedir (Karasu 2011: 19).

Ülkelerin sahip olduğu ekonomik sistemin kendisi ve yapısal özellikleri kayıt dışılığa uygun bir alan oluşturabilir. Sınırlamaların, bürokrasinin ve ekonomik düzenlemelerin fazlaca olduğu azgelişmiş ülkelerde kayıt dışılığın daha büyük oranlarda olduğu görülmektedir (Işık ve Acar 2004: 120).

lkelerdeki birçok etken kayıt dışılığı tetikleyici unsur olarak sayılabilir bunlar; ülkenin gelişmiş veya gelişmemiş olması, ülke açısından gerekli olan yatırımların yapılarak yeterli kalkınma hızına ulaşılamaması, ülke ekonomisinde yeterli kayıtlı istihdam alanlarının aılamaması, kamu kesiminin ekonomik faaliyetler içerisindeki aktif rol alması, yoğun bir şekilde yapılan sınırlama ve düzenlemelerin varlığı gibi etmenlerdir bunlar ekonomide kayıt dışılığı arttırıcı etmenlerdir. Buradan çıkan sonuçla ülkedeki ekonomik sistem ve ekonomik yapı kayıt dışı faaliyetler açısından çok önem arz eder ve nitekim Türkiye gibi ülkelerde bu fazlasıyla hissedilmektedir (Karasu 2011: 19-20).

Aksi bir şekilde ise yani ekonomiye kurumları yerleşmiş enflasyonu kontrol edilebilir durumda ve çok dışık seviyelerde enflasyona sahip olan ülkelerde kayıt dışı ekonominin boyutunun azlığı ve ekonominin sağlıklı yapısı göze çarpmaktadır (Kırbaş 1995: 13).

1.3.1.7. Tarım Sektörünün Yaygınlığı

Kayıt dışılığı neden olan faktörlerden biride tarım ve hizmetler sektörünün ekonomideki payının yüksek oranda olmasıdır. Tarım ve hizmetler sektörü içerisindeki küçük işletmelerin yaygın yapısı denetim ve izlenme olasılığını zora sokmaktadır. Birçok araştırmada, tarım sektörünün ekonomideki payı arttıkça ona bağlı olarak kayıt dışı ekonominin artış içerisine girdiği sonucuna ulaşılmıştır (Yendi 2011: 75).

Denetlenmelerinin zor olması nedeniyle kayıt dışılığı en uygun olan sektörler, tarım ve hizmetler sektörleridir. Küçük işletmelerin yaygınlığı da yine denetimi zora sokan etmenlerdendir ayrıca bu tarz işletmeleri yaygınlığı denetimi zorlaştırdığı gibi bu gibi pek çok işletmenin yasal düzenlemelerin dışında kalmasına sebebiyet vermektedir. Sosyal güvenlik, vergi, iş gibi vb. konularla ilgili mevzuat genel itibariyle belirli bir büyüklüğün altındaki işletmeleri kapsamamaktadır (DTP 2001: 2-3).

Gelişmekte olan ülkelerde tarım sektörünün GSYİH içerisindeki payını düşürmek amaçlı politikalar yapılmaktadır fakat bu durum sektörde çalışan kişilerin işsiz kalmasına yol açarken bu sektörde çalışan bireylerin kalifiye elaman olmaması nedeniyle kayıt dışı ekonomiye yönelmelerine yol açmaktadır. Türkiye’de yaşanan yapısal değişimin ve dönüşümün sonucunda tarım sektörünün oranı zamanla düşüş göstermektedir 1968 yılında GSYİH içindeki oranı %33,3 olan tarım sektörü oranı 2010 yılına gelindiğinde %9,5’ e düşmüştür (Önder 2012: 18).

Türkiye’de 2016 yılı itibariyle cari fiyatlarla daralan tek sektör tarım, ormancılık ve balıkçılık sektörü olmuştur. Sektör yıllık bazda %1,9 oranında gerilerken küçülen tek sektör olma özelliğini taşımaktadır. GSYİH içindeki oranı ise 158 Milyar Lira olurken GSYİH içindeki payı % 6,1 olarak belirlenmiştir (<http://www.guvenlicalisma.org>).

1.3.1.8. Yabancı Göç ve Kaçak İşçilik

Herhangi bir hizmet akdine sahip olmadan ve çalışma izni taşımadan vatandaşı olduğu ülkenin dışında başka bir ülkede yasal mevzuata aykırı olarak kayıtlı veya kayıt dışı sektörlerde bir şekilde sahip olduğu çalışma fırsatı ile iş bulup iş gören yabancılar kaçak işçi konumundadırlar (Karaarslan 2010: 26-27).

Yabancı göç ve kaçak işçilik sorunu kayıt dışı ekonominin önemli nedenlerinden birisidir. İnsanlar ya bireysel olarak ya da aileleriyle birlikte daha rahat yaşama olanağına sahip olabilmek için yüksek gelir elde edebilme fırsatı buldukları ülkelere göç etmektedirler. Fakat istedikleri ülkelere kabul edilmediklerinde bu ülkelere girebilmek adına yasa dışı yollara başvurmaktadırlar başarıya ulaştıklarında ise yasal olmayan yabancı iş gücü piyasaya girmekte ve işgücü piyasasının arz ve talep koşulları bundan etkilenmektedir. Ayrıca bu insanlar genellikle düşük ücrete ve elverişsiz yaşama koşullarında çalışmayı kabul etmektedirler yabancıları temsil edecek bir kuruluşun olmaması nedeniyle güvensiz ve geçici işlerde istihdamla hayatlarına devam etmektedirler (Akkoç 2010: 19).

Bu koşullar altında çalıştırılan yabancı kaçak işçiler, ülkemiz vatandaşı olan ücretli çalışanların sendikal haklara sahip işçiler olarak insani değerler koşullarında çalışma ve yaşama kavuşmalarının önüne geçmektedirler. Hatta geçerli olan mevzuatta yer alan işçiyi güvence altına alıcı hükümlerden yararlanmalarını zorlaştırmaktadırlar (Koç 1999: 7).

Ülkedeki yerli işçi bu durumdan olumsuz yönde etkilenmekte yerli işçilerin çalışma koşullarında ve ücretlerinde bir olumsuzluk oluşmaktadır. Kayıt dışı ekonomiyi artırıcı bu duruma karşı tedbirler alınmalı kaçak girişlerin önü kesilmelidir (Akkoç 2010: 19).

1.3.1.9. Vergi Yükü ve Sigorta Prim Oranlarının Yüksekliği

Kayıt dışı ekonomi ile ilgili yapılan neredeyse bütün araştırmalarda çokça rastlanan nedenlerden biriside vergilerdir araştırmacılar vergilerin boş zamanı ve çalışma tercihlerini etkileyen önemli bir unsur olduğunu ayrıca kayıt dışı emek arzını da arttırıcı bir etki oluşturduğunu belirtmişlerdir (Schneider vd. 2010: 5).

Kayıt dışı ekonominin oluşmasındaki en önemli nedenlerden biri de gelir üzerinden alınan doğrudan vergiler ve sosyal güvenlik katkı paylarıdır denilebilir. Artan kamu finansman eğiliminin vergi oranlarında ki artış ile karşılanmaya çalışılması bireylerin vergi ile olan mücadelelerinde direnmelerini artırmaktadır. Türkiye’de de olduğu gibi bütün dünyada vergi kayıtlarının doğru yansıtılmamasına ve vergi kaçakçılığı ile beraber kayıt dışı ekonominin oluşmasına vergi yükünün ağır olması ve sosyal güvenlik için var olan katkı paylarının yüksek olması büyük etki etmektedir (Merdan 2016: 1).

Hemen hemen tüm yapılan çalışmalarda bulunan ortak sonuç vergi ve sosyal güvenlik katkı yükleri kayıt dışı ekonominin oluşumundaki ana nedenlerden biridir (Schneider 2004: 6). Ve yine yapılan çalışmalar göstermektedir ki vergi ve sosyal güvenlik katkı payı yükünün bazı faktörlere bağlı olarak ülkeler arasında değişkenlik göstermektedir bunlar; gelir üzerinden alınan doğrudan vergiler, ekonomik alandaki getirilen kısıtlamalar, hükümetlerin harcamaları veya transferlerin toplam harcamalar içerisindeki oranının fazla olması gibi faktörlerdir.

Sosyal güvenlik katkı paylarının ve vergi yükünün yüksek olduğu ülkelerde kayıt dışı ekonomiye yönelme veya kazanç sonucunda elde edilen karın vergi yükü daha düşük olan ülkelere taşınması gibi devletin gelirlerini azaltıcı faaliyetler yaşanmaktadır. Bu sebeplerle büyük oranda vergi kayıp ve kaçakları ortaya çıkmaktadır. Bireylerde kayıt içinde kalma isteği ancak vergi oranlarındaki ve sosyal güvenlik katkı paylarındaki azalma ile sağlanacaktır.

Vergi yükünün kayıt dışı ekonominin ana sebeplerinden biri olarak gösterilmesinin nedeni verginin önemli bir maliyet unsuru olmasına bağlanmaktadır. Rekabetin hız kazandığı günümüz ekonomilerinde artık vergi oranlardaki fazlalık sebebiyle kar marjları giderek düşmektedir. Tam rekabet piyasası ortamında faaliyet yürüten birimler ancak kayıt dışında kalmak suretiyle vergi yükünden kurtularak kârlarını arttırma çabası içerisine girmektedirler.

Vergi oranları ile kayıt dışı ekonomi arasında doğru yönlü bir ilişkinin varlığı ekonomide göze çarpmaktadır. Gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere göre nispeten daha yüksek boyutlarda vergi oranları görülmektedir (Oktaykızı 2012: 162).

Çalışan bir kişi için devlete ödenmek zorunda olunan vergi ve sosyal güvenlik primlerinin toplamı, maliye literatüründe, “vergi takozu” olarak isim almaktadır. Vergi takozunun artış göstermesi ek olacak şekilde ekonomik yükler oluşturduğundan, işverenler bu yükten kurtulmak adına yasal veya yasal olmayan çabalar içerisine girmektedirler. Bu yükten kurtulma çabası içerisinde gerçekleştirilen yasal çaba, vergi takozunun görece olarak düşük olduğu bölgelere veya ülkelere yatırımların ekonomik birimler tarafından taşınması şeklinde olmuştur yasal olmayan, vergi takozundan kurtulma çabası ise çalıştırılan işçi ve bireylerin sigortasız çalıştırılması veya gerçekte aldığı ücretlerin resmiyet içerisinde daha düşük gösterilmesi şeklinde olmuştur (Demir ve Küçükilhan 2013: 35).

Devlet bireyler için önemli maliyetler olan bu oranları haddinden fazla a arla tırmamalıdır ki bireylerin kayıt dışına çıkmasının  n  kesilsin, bireyler için bu oranlardaki azalma bir teşvik olarak algılanacak onları kayıt içerisinde kalmaya itecektir kayıt dışı ekonomideki artı ı ancak bu şekilde durdurulabilir

1.3.1.10. Vergi Denetiminin Yetersizliği

Vergi denetiminin yetersizliği ve etkin bir vergi dairesinin olmayışı kayıt dışı ekonomiyi oluşturan en önemli mali etmenlerden birisidir. Gerçek ve tüzel kişilerin vergi kanunlarına uygun hareket edip etmedikleri yani ekonomik faaliyetleri gerçekleştirirken yasalara uyup uymadıklarının tespit edilmesi vergi denetimidir. Denetimler bireyleri yasalara uymaya zorlar bu nedenle kayıt dışı ekonomide en güçlü mücadele aracı vergi denetimidir eğer ki etkin bir vergi denetimi sağlanamazsa ekonomide ne kadar az denetlenece ini hisseden mükelleflerin o derece kayıt dışına yönelme eğilimleri olur (G nnetlio lu 2010: 18-19).

Kayıt dışı ekonomiyi oluşturan ve artıran iki önemli etmen vardır en önemli mali etkenlerden birisi vergi denetimlerinin yetersiz düzeyde yapılması diğeri ise etkin bir gelir idaresinin olmayışıdır. Etkin işleyen gelir idaresinin ve denetim sisteminin bulunmadığı ülkelerde mükellefler, ekonomik faaliyetlerinin çoğunu kolaylıkla kayıt dışına çıkarabilmektedirler. Türkiye’de vergi denetimlerinin yeterli seviyede olmaması mükelleflerin vergi denetimlerinden endişe duymadıkları sonucunu doğurmaktadır. Vergi yasalarının etkin bir şekilde uygulanıp uygulanmadı ının incelenmesi kayıt dışı ekonominin önlenebilmesi konusunda gelir idaresinin en önemli görevidir. Bu görevin yeterince iyi bir şekilde yerine getirilmemesi sonucunda kayıt dışı çalışan mükellefler ile kayıt içinde çalışan mükellefler arasında haksız rekabet oluşmakta bu haksız rekabet dürüst olan mükelleflerin de vergiden kaçınan ekonomik birimlerle rekabet edebilmek adına kayıt dışına y neltmelerine neden olmaktadır (Akkoç 2010: 24).

Kurumsalla mı  işletmelerin ve çok uluslu şirketlerin azlığı, gelişmekte olan ekonomilerin en belirgin özelliklerindendir bu ülkelerde, k  k ve orta büyüklükte işletme sayısının fazla olması, kayıt dışı ekonominin oluşmasında önemli etmenlerden biridir. Çünkü bu büyük çaplı işletmelerin azlığı vergi dairesinin çok sayıda k  k ve orta büyüklükte işletmeye hizmet vermesi anlamına gelmektedir bundan dolayı denetim zorla maktadır. Etkin bir denetimin olmaması denetim oranlarının d  k seviyede seyir

etmesi, vergi cezalarında uzlaşma uygulaması kullanılması, cezaların yeterince denetimlerde desteklenmemesi mükelleflerin vergi kaçırma eğilimlerinin artmasına sebep olabilmektedir (İlhan 2007: 11).

1.3.1.9.11. Vergi Aflarındaki Sıklık

Kamuya ilave kaynak oluşturmak için çıkartılan vergi afları, belirli bir zaman sonra amacından uzaklaşarak farklı yönlerle kaymıştır. Örneğin seçim dönemlerinde siyasilerin oy kaygısıyla çıkarttıkları vergi afları devlette büyük kaynak kaybına yol açmıştır. Mükellefler çok sık çıkartılan vergi afları nedeniyle yükümlülüklerini yerine getirememektedirler bu durum vergi bilincinin oluşmasını da olumsuz yönde etkilemiştir.

Vergisini zamanında ödeyenler üzerinde affın yarattığı en büyük sorun, vergi adaletini ortadan kaldırmasıdır ayrıca vergiyi geciktirmenin daha rasyonel olacağı sonucuna varmalarıdır. Vergi afları vergi kaçırana rekabet üstünlüğü sağlayarak, kayıtsız ekonomiye geçilmesini özendirilmektedir. Sık aralıkla çıkartılan af kanunlarının yasalara saygısı olmayan mükellefler üzerinde ödüllendirme vergisini zamanında ödeyenler içinde cezalandırma etkisi oluşturduğu göz ardı edilmemelidir. Buradan sebeple vergisini istekli olarak ve zamanında ödeyen mükelleflerin belirli bir süreden sonra bu isteklerinde azalma olacağı ve mükelleflerin vergisini ödememe konusunda cesaretlenmeye başlayacakları bir gerçektir (Gez 2011: 12-13).

Sıkça uygulanan vergi afları mükelleflerin sisteme olan güveninin zedelenmesine ve mükelleflerde bir noktadan sonra sürekli bir af beklentisinin oluşmasına neden olmaktadır bu şekildeki gelişmelerle vergi tahsilatının etkinliğini azaltmıştır. Mükellefler çok sık çıkarılan vergi aflarıyla psikolojik beklentiler içerisine girmişlerdir vergi ödemeleri geciktirilmeye çalışılmıştır mükelleflerin vergi ödeme konusunda bu şekilde esnek davranma yoluna gitmesinin sebebi ileride bir vergi affı olabileceği yönünde beklentisinin olmasıdır (Musul 2011: 38).

Türkiye’de vergi idaresinde onarıcı reformlar gerçekleştirilmeden ve vergi sistemi değiştirilmeden yürürlüğe konan vergi afları özellikle 1980’den sonra artış göstermiştir hatta neredeyse her üç yıla bir denk gelecek şekilde vergi ve sigorta prim afları çıkarılmıştır. Bu sebeple mükelleflerin, vergi aflarının sürekli olacağına dair güvenci artmış vergisini zamanında ödeyen mükellefler üzerinde ise vergi ödememenin

ödüllendirildiği düşüncesini oluşturmuş mükelleflerin vergi ödemesini olumsuz yönde etkilenmiştir (Tecim 2008: 46).

Zaten vergi ödemek istemeyen mükelleflere sık getirilen vergi afları cesaret kaynağı olmaktadır. Vergi afları sonrasında vergi uyumu azalmaktadır dürüst vergi mükelleflerinin vergi affını adil olmayan bir uygulama olarak görmeleri bu durumu oluşturan en büyük etmendir. Oluşan bütün bu sonuçlar kayıt dışılığı teşvik rolü üstlenmektedir çünkü bireylerin bu gibi sebeplerden dolayı vergiden kaçınmaları ve vergiyi adaletsiz görmeleri beklenen bir sonuç olarak oluşmaktadır (Musul 2011: 38).

1.3.2. İdari ve Hukuki Nedenler

Kayıt dışı ekonominin oluşmasına ve artmasına neden olan etmenlerden kimileride idari ve hukuki nedenlerdir bu nedenlere bakacak olursak;

1.3.2. 1. Vergi Mevzuatının Karmaşıklığı ve Sık Yapılan Düzenlemeler

Ülkede uygulanan vergi mevzuatı o ülkenin mali ihtiyaçlarına cevap veremeyen bir yapıdaysa ve mevzuatta sürekli bir değişime ihtiyaç duyuluyorsa bu istikrarsız durum sonucunda vergi kaçağı artış gösterecektir. Bu sürekli değişimler mükellefleri zora sokmakta kimi zamanlarda da takibi mümkün olmayacak derecelere gelmektedir bu tarz değişimler vergilendirmede basitlik ilkesine zarar veren değişimlerdir vergilerin basit olması önemli bir noktadır ve bu basitlik sağlanmalıdır çünkü vergide yaşanan bu gelişme mükelleflerin ve vergi idaresinin işlerini kolaylaştırıcı bir etki oluşturacaktır (Göksu 2015: 25).

Kanunların karmaşık yapısı ve bu karmaşık yapıda olan kanunları açıklayan tebliğler, mevzuatı daha da karmaşık hale getirmektedir. Mevzuattaki bu karmaşıklık kanunların anlaşılması ve uygulanmasını daha da zorlaştırmış ve dolayısıyla mükellefleri kayıt dışı ekonomiye yöneltmiştir (Doğu 2011: 23).

Sık sık yapılan değişikliklere ayak uydurma sürecinde kişiler eksik bilgi vermek nedeniyle bilmeyerekten de olsa kayıt dışı ekonomiyi artırıcı etki de bulunabilirler bu gibi ihtimallerin ortadan kaldırılması amacıyla vergi kanununda sık ve takip edilemez düzenlemelerden mümkün olduğu kadar uzaklaşılması gerekmektedir. Aksi takdirde

zamanında toplanamayan ve eksik toplanan vergiler kamu sektörü finansmanını bozucu etkiye neden olacaktır (Özbek 2016: 17).

1.3.2.2. Kamu Kuruluşları Arasındaki Koordinasyon Eksikliği

İdari yapılanmada önceden beri var olan bürokrasinin karmaşıklığı ve birimler arası eşgüdüm noksanlığı gibi olumsuzluklar, kayıt dışı çalışanların tespit edilmesini ve kayıt içerisine alınmasını güçleştirmektedir (Doğu 2011: 24).

Bürokrasinin yapısı gereği ülkelerde oluşabilen kurumlar arasındaki rekabet ve koordinasyon eksikliği gelişmelerinin kayıt dışı ekonominin artması hususunda etkili olduğu gerçeği bilinmektedir. Türkiye’de idari sistemin yapılanmasında geçmiş yıllardan bu günlere değin varlığını sürdüren bürokrasi karmaşası ve devlet birimlerinin aralarındaki koordineli çalışma sorunu gibi olumsuz gelişmeler hem kayıt dışı faaliyetleri cazip hale getirici etki yapmakta, hem de gerçekleşen bu faaliyetlerin fark edilerek önlenmesini zora sokmaktadır (DTP 2001: 6).

Türkiye’de bürokrasi fazlalığıyla girişimciye adeta potansiyel suçlu gözüyle bakılmakta girişimcinin yatırıma ayıracağı zamanın beşte birini bürokrasiye ayırması istenmektedir (Göksu 2015: 6).

1.3.2.3. Muhasebe Hizmetlerinin Yetersizliği

Mükellefler ile devlet arasında iletişimi oluşturma ve mükelleflerin verdikleri beyanların kayıtlarının mevcut yasalara uygunluğunu sağlama görevi muhasebeci ve müşavirlerindir (Dinçer 2007: 42).

Ekonomide mükellefle vergi idaresi arasında geçiş noktası olan muhasebeci ve mali müşavirler vergi kayıplarının önlenmesinde hayati öneme sahiptirler. Bu kişiler görev ve sorumlulukları eksiksiz yerine getirdiğinde kayıt dışı ekonomi sorunu büyük ölçüde önlenabilmektedir (Karabudak 2015: 12-13).

Görev ve sorumlulukları yerine getirenlerin, işletme sahiplerinin baskısı altında kalarak görevlerinde eksik ve yanlış işlemlere gidebilmeleridir bu kısımda denetim ön plana çıkmaktadır. Fakat Türkiye’de denetim elamanlarındaki yetersizlik mali müşavirlik alanında devlete reform yapma gereği doğurmuştur yapılan yeni reformlarla birlikte

yeminli mali müşavirlik müessesesi kurularak kimi vergisel işlemlerin gerçekleştirilmesi, bunların tasdik raporunun varlığının oluşturulması koşuluna bağlanmıştır. Bu sayede mükelleflerin bu meslek gruplarının denetimi altında tutulacağı varsayılmıştır oysaki karşıt bir inceleme söz konusu olmadığı için bu denetimler biçimsel olmaktan öteye gidememiştir. Dahası sahte tasdik raporları kullanılarak gerçekleştirilen vergi kaçırma olayları bile görülür hale gelmiştir yeminli mavi müşavirleri bu alanda cesaretlendiren denetimlerdeki yetersizliktir (Göksu 2015: 29).

Muhasebe hizmetleri alanında bu gibi soruların oluşması sonuç olarak denetim eksikliği ile de alakalıdır denetim elamanlarındaki yeterlilik sağlanması ile bu hizmet alanında da belirli düzelmeler yaşanacaktır birde bu gelişmelere eğitimli yetişmiş ve meslek sorumluluğu taşıyan bireylerin dahil olması da eklenince kayıt dışı ekonomiye sebep olan bu etkenin büyük bir kısmı engellenmiş olacaktır (Göksu 2015: 29).

1.3.3. Sosyal Nedenler

Ülke vatandaşlarında bulunan vergi bilinci ve vergi ahlakı düzeyi, devlete olan güven, yaşanan iç göç gibi birçok neden kayıt dışı ekonominin oluşmasındaki sosyal nedenlerden sayılabilir bu nedenleri inceleyecek olursak;

1.3.3.1. Vergi Bilinci ve Vergi Ahlakı

Vergi yasalarından kaynaklanan yükümlülüklerinin mükellefler tarafından gerçeğe uygun olarak yerine getirilmesi konusundaki davranışların düzeyine, vergi ahlakı denilmektedir. Vergi bilinci ise vatandaşların vatandaşlık bilinciyle bizzat vergileme ile kendilerine yüklenen özel mükellefiyet sorumluluğu karşısında almış olduğu genel tavidir (Karatay 2009: 55).

Diğer bir ifade ile vergi bilinci, mükelleflerin vergi konusunda kendilerine düşen yükümlülüklerini yerine getirme isteği ile ilgilidir. Bir ülkede vergi oranları çok yüksek bir boyuttaysa ve vergide adaletli bir şekilde toplanmıyorsa o ülke içerisinde yaşayanların vergi ve diğer bütün alanlardaki borçtan kaçma eğilimlerinin fazla olması beklenmelidir. Bütün bunların yanı sıra toplanan vergilerden elde edilen kaynakların ülke vatandaşlarına hizmet olarak kullanılmadığı ve israf edildiği hissiyatı mükelleflerde oluşursa vergiden

kaçınma eğilimleri artacaktır (DPT 2001: 46). Bu faktör vergi bilincini ve ahlakını etkileyen önemli bir faktördür.

Vergi ahlakının oluşmasında vergi bilincinin yerleşmesi konusunda toplumun kültür seviyesinin ve gelişmişlik düzeyinin direkt etkisinin yanı sıra eğitimin, basın yayın organlarının uyarıcı faaliyetlerine rağmen, ülkede vergi konusunda adaletin sağlanamaması, vergilerin kamu otoritesince savurganca kullanıldığı veya bazı kesimlere yolsuzluk şeklinde ele geçirildiği kanaatinin toplumda uyanması halinde başarı beklemek mümkün değildir. Buna istinaden ülkede rant kollamanın, rüşvetin, yolsuzluğun, adam kayırmanın önüne geçecek önlem ve tedbirlerin alınarak devlete olan güvencenin yeniden tazelenmesi gerekmektedir bu soruna çözüm getirecek olan ise devletin kendisidir. Devlet tüm organlarıyla ve her alandaki icraatı ile vatandaşının yanında olduğunu vatandaşına hissettirmelidir. Ancak bunların başarılmasıyla kayıt dışı ekonomide azalma yani vergi gelirlerinde artış beklemek mümkündür (Ünal 2014: 24).

1.3.3.2. Mükelleflerin Devlet Harcamalarına Bakışı

Vergi borcunu ödeyenlerin genellikle üzerinde durdukları ve merak ettikleri konulardan birisi devlet tarafından toplanan vergilerin nerelere ve nasıl harcanacağıdır. Vergilerin rasyonel olmayan alanlara harcanabileceğine dair oluşan bir düşünce vergilendirme için uygun olan diğer bütün koşulları bertaraf edebilmekte mükelleflerde vergiye karşı bir direnme oluşturmaktadır. Bu sebeple, devletin vergileri harcama yerinin belirsizliği, kayıt dışı ekonominin gelişimi üzerinde çok önemli bir etkiye sahiptir (Akkoç 2010: 30).

Toplanan vergiler ülke ekonomisi içerisinde kamu harcamalarında kullanılmaktadır. Vergilerin maliye politikası aracı olarak piyasayı düzenleme ve değiştirme niteliği olsa da, temel olarak vergilerin salınış amacı toplum tarafından böyle algılanmaktadır. Ayrıca devlet harcamalarının toplumun gereksinimlerine uygun olarak yapılması gerekmektedir çünkü mükelleflerin vergiye uyumu bu harcamalara göre şekillenmektedir. Sağlık, ulaşım ve eğitim gibi birçok hayati önem taşıyan alanlarda devletin verdiği hizmetler toplumun bakış açısını değiştirmektedir. Ödediği verginin hizmet ve yatırım olarak döndüğünü gören mükellefler, vergiyi daha gönüllü ödemeye yöneleceklerdir tam tersi bir durumda ise vergiye direneceklerdir (Doğan 2015: 24-25).

Vergilerin vatandaşı hizmet olarak dönmesi vatandaş-devlet ilişkisinin kurulması aşamasında çok önemlidir. Ayrıca vergiler ülkenin bütün bireylerinden toplandığı için vergilerin halka hizmete dönüşmesi sırasında bireyler arasında ayırım yapılmaması gerekmektedir. Zira verginin siyasi hedefler doğrultusunda harcanması anayasada da eşitlik maddesine aykırı düşmektedir bütün bireylerden alınan verginin yine bütün bireylere hizmet olarak sunulması gerekmektedir (Altın 2014: 17-18).

1.3.3.3. Kentleşme ve Göç

Nüfusta meydana gelen artışlar ve bu nedenle kırsaldan kente göç edilmesi, iktisadi birimleri kayıt dışı istihdama yönlendirebilir. Ülke içerisinde yapılan göçlerin genel nedeni kırsal bölgelerde yer alan işsizliktir. Nüfusun işsiz kalan kısmı büyük kentlere iş bulma amacıyla göç ederler. Bunun neticesinde kırsal kesimden göç eden aileler ve bireyler kentte işin devamlılığına bakmadan ve niteliğini önemsemeden çeşitli günlük veya dönemsel işlere yönelebirlirler işçilerin zorda kalmışlığı ve işçi maliyetleri nedeniyle işverenler işe başvuranları kayıt dışı istihdam etmeye çalışabilmektedirler (Özbek 2016: 19).

Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin gelişmesinde önemli olan sosyal nedenlerden olan bir faktörde göç olgusudur genellikle köyden kente göç şeklinde ortaya çıkan iç göç özellikle enformel ekonomik faaliyetlerin ve hatta yasa dışı ekonomik işlemlerin oluşmasında uygun zemini hazırlamaktadır (Tunç 2015: 52).

Artan nüfusun işsiz kalması ve bu doğrultuda gerçekleşen köyden kente hızlı göç neticesinde niteliksiz işgücü ve emek sahiplerinin daha az ücretle ve sosyal güvencesiz çalışmaya razı olması sonucunda ortaya çıkan kayıt dışı ekonomik faaliyetler önemli boyutlara ulaşmaktadır (Sugözü 2008: 51).

Artan kargaşa durumunda ortaya çıkan sorunlar gittikçe ağırlaşmakta ayrıca yeni değer yargılarının oluşmasına ve yasalara itaat eğiliminin azalma göstermesine yol açmaktadır vergi bilincinin oluşmasının ve vergi ahlakı kazandırılması gibi söylemlerin tam tersine bir ilerleme söz konusu olmaktadır (DPT 2001: 2).

1.3.3.4. Yolsuzluk ve Rüşvet

Ekonomik yönden ve toplumu oluşturan diğer yönlerden çürümüşlüğü belirtisi olan yolsuzluk; rüşvet, zimmet ayrıca yasal boşlukları bireysel çıkarlar içerisinde kullanma gibi durumlar ile kamu gücü şahsi kazançlar amacıyla kullanılmasını ifade eder. Kayıt dışı ekonomi rüşvetin ile doğrudan bağlantılıdır. Rüşvet artıka kayıt dışı ekonomi artmaktadır. Ayrıca yolsuzluk düzeyleri ile kayıtlı ekonomi arasında birbirini etkileyen fakat baskın olarak yolsuzluktan kayıt dışına doğru bir nedenselliği teşvik eden sonuçlar söz konusudur (Nas 2014: 30).

Kayıt dışı ekonomi rüşvetin bir sonucu olarak kabul edilmektedir. Kayıt dışı ekonomi; bürokraside katılığın az olduğı girişimin özgürce yapılabildiğı ülkelerde daha az yer alabilmektedir yine devlet yardımlarının yeterince halka ulaştığı, düşük vergilerin olduğı ülkelerde kayıt dışı daha az orandadır. Bu sebeple kayıt dışı ekonomi, ekonomik özgürlük, devletin adil yaklaşımı ve destekleyici girişimleri ile ters orantılı ilerlemektedir (Sugözü 2008: 41).

Genellikle yolsuzluk ve rüşvetin yaygın olduğı ekonomilerde girişimciler, faaliyetlerine başlayabilmek için öncelikle gereken belirli bedellerin ödenmesi konusunda kendilerini mecburiyet içerisinde hissetmektedirler. Bu bedeli ödeyen girişimciler kayıt dışı gerçekleşen bu sistemin bir parçası haline gelirken yeni girişimlerin önü tıkanmakta aynı bedeli ödemekten çekinen girişimciler ise yapmayı planladıkları yatırımlardan vazgeçmektedirler. Bu nedenlerle yatırımların maliyeti artmakta girişimciler piyasaya girmede çekimser kalmaktadırlar. piyasaya girişi önlenen veya çekimser kalarak sistem dışında kalan bu insanlar, verimli yatırımlar yapmak yerine, rant kollamayı tercih eder hale gelmektedir. Bu durumun piyasa ekonomisinde rekabeti bozucu bir etkisi söz konusudur ve kaynakların yanlış tahsisine yol açmaktadır. Ayrıca rüşvet, bireyler arası eşitlik ilkesini ve idari otoriteye karşı güveni bozmakta toplumda ekonomik, sosyal ve siyasi gelişmeyi tahrip etmektedir (Karatay 2009: 54-55).

1.3.4. Siyasal Nedenler

Gelişmiş ülkelerin demokrasilerinde devlet vatandaşı denetlerken vatandaş da devleti denetleyebilme hakkında sahiptir. Gelişmekte olan ülke demokrasilerinde ise kanunlara tabi olanlar ve kanunları uygulayanlar, kanunların oluşumuna dahil olamamakta

ve ayrıca vatandaşlar da devleti denetlenmesi hakkında uzak tutulmaktadır. Kanunların uygulanmasını denetleyemeyen ve kanunların oluşumuna katılamayan vatandaşlar, bu duruma tepkilerini kayıt dışı faaliyetlere kayarak ortaya koyabilmektedirler. Bu noktada devlete bağlılığın azalması bir bakış açısıyla da devletin saygınlığının azalması ekonomik faaliyetlerin kayıt dışında tutulmasının toplum tarafından hoşgörü ile karşılanmasına neden olarak, kayıt dışı ekonominin boyutunun artmasına neden olmaktadır (Ünal 2014: 25-26).

Siyasal iktidarların tutumları mükelleflerin kayıp ve kaçaklar konusunda davranışlarına yön veren önemli bir etkidir. Türkiye’de özellikle siyasal iktidarlar, genel olarak baskı gruplarının istek ve arzuları yönünde kararlar alarak, oy alabilme uğruna vergilendirmekten vazgeçebilip vergi yükünü belirli mükellefler üzerine yükleyebilmektedirler. Bununla birlikte seçim dönemlerinde propaganda malzemesi olarak vergi paketleri tanıtılmakta bu projelerin çokluğu halk tarafından ciddi ve istikrarlı vergi politikası olmadığı izlenimini uyandırdığından, yükümlüler kendi iradeleriyle kendi şahsi çıkarlarını korumaya yönelmektedirler (Tunç 2015: 36).

Ülkenin yönetilmesinde görevli hükümetlerin yaklaşımları mükelleflerin kayıp ve kaçaklara ilişkin hareket ve tavırlarını olumlu veya olumsuz yönde etkileyebilecek önemli etkenlerden birisidir. Türkiye’de genel olarak siyasal iktidarlar baskı gruplarının etkisi altında kalarak bu grupların istekleri doğrultusunda karar almaktadırlar, oy toplayabilmek uğruna vergilendirmekten vazgeçip mevcut vergi yükünü belirli kesimlerin üzerine yıkabilmektedir. Bunların dışında siyasi partilerin vergileme hususunda farklı görüşleri ve tamamen farklı projeleri olduğundan, siyasi bir istikrarın oturmadağı Türkiye’de her seçim döneminde mükellefler beklentileri oluşmaktadır. Bütün her şeye yeniden başlanıp her şeyin çözüme kavuşacağı hissi ile ortaya konan “vergi paketi” projelerinin fazlalığı, ülkenin ciddi olmayan ve istikrarsız bir vergi politikası olduğu izlenimini oluşturduğundan, mükellefler rasyonel kararlarla çıkarlarını korumaya yönelik davranış sergilemektedirler (Doğu 2011: 28).

1.4. Kayıt Dışı Ekonominin Etkileri

Kayıt dışı ekonominin ülke ekonomisine makro açıdan, mikro açıdan, sosyal açıdan ve kamu finansmanı açısından çeşitli etkileri söz konusudur.

Kayıt dışı ekonomi hakkında dünya genelinde ortak yargı ekonomiyi olumsuz yönde etkilediği ve bir sorun olarak algılanılması gerektiği yaklaşımıdır fakat bu olumsuz etkinin yanı sıra ekonomiye bazı olumlu etkilerinin olduğu yaklaşımı da belirtilmektedir bu olumlu ve olumsuz yaklaşımlar etrafında belirtilen etkilere bakacak olursak;

1.4.1. Olumlu Etkileri

Kayıt dışı ekonomi hakkında genel anlamda belirtilebilecek olumlu yönler ekonomik büyümeyi etkilediği, toplumda gelir eşitsizliğini dengelediği insanları yoksulluktan kurtardığı gibi, düşük fiyatla mal arzı oluşturduğu gibi vb. görüşlerdir.

1.4.1.1. Ekonomik Büyümeye Olumlu Etkileri

Bazı araştırmacılar tarafından kayıt dışı ekonominin büyümesi ile resmi ekonominin büyümesi arasında pozitif bir ilişki olduğu saptanmış, bununla birlikte yine bu araştırmacılar tarafından genişletici maliye politikalarının kayıtlı ve kayıt dışı ekonomilerde pozitif bir uyarıcılığa sahip olduğu görüşü savunulmuştur (Çetintaş ve Vergil 2003: 18-19).

Kimi araştırmacılar kayıt dışı ekonomi ile kayıtlı ekonominin her zaman aynı sektörde bulunmayacağını ve bulunsa bile tam kapasite ile üretimin gerçekleşmesinin de oldukça güç olacağını savunmuşlardır dolayısıyla ikisini birbirine rakip olarak görmemişlerdir kayıt dışı ekonominin devletin gelir kaybına uğramasına ve sosyal güvenlik gelirlerinin azalmasına neden olmayacağını ileri sürmüşlerdir. Bu görüş taraftarları olan araştırmacılar kayıt dışı ekonominin kaynak dağılımı ve gelir dağılımı üzerinde iyileştirici etkiye sahip olduğu ve ekonomik büyüme ile istikrar üzerinde de olumlu etkilerinin olduğunu savunmuşlardır (Yılmaz 2006: 54).

Ülkelerde ekonomik büyümenin gerçekleşebilmesi için tasarruf sahiplerinde bulunan fon fazlalarının, yatırım yapmayı düşünen kişilerin eline ulaşması gerekmektedir. Yüksek oranlı vergilerin alındığı ülkelerde gelirlerin çoğunluğu devlete gitmektedir bu durum tasarrufların azalmasına neden olmaktadır. Bu şekildeki ülke ekonomisinde yeni yatırımların yapılabilmesi için yatırımcıların tek çareleri kalmaktadır kayıt dışı ekonomiye yönelmek ancak bu yönelme ile yeni yatırımlar gerçekleşebilecek ve bu yatırımlar ilerleyen süreçte ekonomik büyümeye katkı yapabilecektir (Özbek 2016: 20).

1.4.1.2. İstihdam Açısından Olumlu Etkileri

Kayıt dışılığın yaygınlaştığı dönemlerde emek için yapılan ücret ödemelerinden vergi kesilmeyeceği için ücretler yüksek seviyede kalacak ve bu durum emek talebinde artış meydana getirecektir bir nevi kayıt dışı ekonomi istihdamında artış yaşanacaktır. Çünkü daha düşük işçilik faaliyetleriyle üretim yapabilen işverenler ücretlerde aşağı yönlü oynama yapmayacaklar hatta işçilerin reel ücretlerinde belirli bir artış bile görülebilecektir (Nas 2014: 40).

Kayıtlı ekonomide oluşabilen yüksek maliyetler, kapasitenin eksik kullanımı ve kaynakların sınırlı olması gibi farklı bir çok sebep nedeniyle kayıtlı ekonomide herkes iş imkanı bulamamaktadır. Burada devreye kayıt dışı ekonomi girmekte ve işsiz kalan bireylerin ve ailelerin geçim kaynağı olma özelliğini taşımaktadır. Kayıtlı olarak çalışan kesimler, genellikle belirli bir eğitim düzeyine sahip bireylerden oluşmaktadır. Kayıt dışı ekonomi ise eğitim açısından fark etmeksizin bütün insanlara iş olanağı sağladığı için işsizliği azaltmakta insanların hayatını devam ettirmelerini sağlamakta hem de işverenlere düşük maliyetli iş gücü çalıştırma olanağı sunmaktadır.

1.4.1.3. Fiyatlar Üzerine Olumlu Etkisi

Firmalar kayıt dışı ekonomide verginin verilmemesi veya eksik düzeyde verilmesi, emeklilik sigortası ödenmesi gibi zorunlu kılınan ödeneklerden uzak bir şekilde ekonomik faaliyetlerini sürdürdükleri için bu maliyetlere katlanmak zorunda kalmazlar. Bu ve buna benzer maliyetleri olmadığı için daha ucuza mal veya hizmet üretip, daha ucuza bu ürettiklerini satabilirler. Ekonomilerde eksik düzeyde olan mal ve hizmet arzı nedeniyle enflasyon ortaya çıkabilmektedir fakat kayıt dışı ekonomide katlanılmayan maliyetler neticesinde bu durum engellenmektedir çünkü maliyetlerin düşüp arzı artırması sonucu, ekonomide arz eksikliği sorunu ortadan kalkacak ve bu durum enflasyonun önüne geçecektir (Özsoylu 1996: 51).

1.4.2. Olumsuz Etkileri

Kayıt dışı ekonomi belirtilen bazı olumlu etkilerinin yanı sıra ekonomide olumsuz anlamda daha önemli birçok etki bırakmaktadır.

1.4.2.1. Vergiler Üzerindeki Olumsuz Etkisi

Kayıt dışı ekonominin en olumsuz etkilerinden birisi vergi gelirlerinde azalmaya sebebiyet vermesidir. Kayıt dışı ekonomi ile devlet sahip olması gereken gelirlerden mahrum kalmaktadır (Önder 2012: 41). Bu vergilerin devlet tarafından toplanamamasıyla vergilerini yasalara uygun olarak ödeyen dürüst vergi mükellefleri açısından haksız rekabet ortamı oluşturmaktadır (Konak 2009: 81).

Kayıt dışı ekonomi sebebiyle devletin vergi gelirlerinin azalması sonucu, devlet harcamalarını kısmak zorunda kalabilir. Bu doğrultuda toplum için önem arz eden bazı kamu hizmetlerinin kalitesi azalabilir veya tamamen ortadan kalkabilir. Kamu hizmetlerinin kalitesindeki bu düşme veya ortadan kalkma toplumdaki refah düzeyini azaltacaktır (Özbek 2016: 23).

1.4.2.2. Kaynakların Kullanılmasına Olumsuz Etkisi

Kayıt dışı gerçekleştirilen ekonomik faaliyetler iki şekilde kaynakların verimsiz kullanılmasına neden olurlar. İlki yasalarla engellenmese dahi faaliyetlerin, ekonomi politikaları açısından veya ekonomik büyüme açısından benimsenmeyen bir faaliyet şekli gerçekleştirilmesi sebebiyledir birincisi bu şekildedir kaynaklar daha verimli olabilecek alanlara kaydırılamamıştır. İkinci kaynak kullanımına etkisi ise ülkenin genel ekonomik göstergeleri doğruyu göstermeyecektir bunun neticesinde de ekonomik karar alıcılar yanlış teşhis ve politika uygulayabilirler şöyle ki karar alıcı birimler tarafından yapılan düzenlemeler doğruyu ifade etmeyen göstergeler sebebiyle tüm toplumu kapsayacak düzeyde yapılamayacaktır bu da ülke geleceğini ve halkın yaşam kalitesini olumsuz yönde etkileyecektir (Sugözü 2008: 66).

1.4.2.3. Gelir Dağılımında Adalet Olumsuz Etkisi

Kayıt dışılığın bir diğer belirtilmesi gereken olumsuz etkisi gelir dağılımındaki adaleti bozmasıdır. Kayıt altında faaliyet sürdüren mükellefler vergi ödemeleri ve sosyal güvenlik prim ödemeleri gibi birçok yasal kesintilerin baskısı altında kalmaktadırlar. Bu nedenle gelirlerinde belirli oranda eksilme meydana gelecektir. Fakat kayıt dışı çalışan mükelleflerin bu tarz kesintileri bulunmadığından gelirleri kayıt altında olanlara oranla

daha fazla olacaktır. Bu durum her iki mükellefin gelir dağılımı açısından eşitliğini ve adaletini bozacaktır (Doğan 2015: 27).

Bu ve bunun gibi birçok olumlu ve olumsuz yaklaşım çerçevesinde belirtilen etkiler söz konusudur. Konunun daha iyi izahı ve bu olumlu ve olumsuz yaklaşımların makro, mikro, sosyal ve kamu maliyesi açısından etkilerinin tam anlamıyla ifade edilmesi için ekonomiye olan bütün etkileri ortak bir tablo halinde gösterecek olursak;

Tablo 1.5: Kayıt Dışı Ekonomide Olumlu ve Olumsuz Yaklaşımlar

ETKİLER	OLUMLU YAKLAŞIM	OLUMSUZ YAKLAŞIM
Makro Ekonomik	✓ Ekonomik krizleri “hafifletiyor” ✓ Resmi sektör için ek talep oluşturuyor ✓ Toplam arzı artırıyor ✓ Etkin olmayan ekonomi politikası sonuçlarını netralize ediyor ✓ Atıl kaynakları harekete geçiriyor ✓ Resmi sektör için ek talep oluşturuyor ✓ İşsizliyi azaltıyor ✓ Ekonomik büyümeyi hızlandırıyor ✓ Resmi sektör için mali kaynak yaratıyor ✓ Enflasyonu bastırıyor	✓ Kaynakları kayıt dışılığa uygun sektörlere aktararak toplam ekonomik verimliliği düşürüyor ✓ Enflasyonu yükseltiyor ✓ Dolarizasyondüzeyini yükseltiyor ✓ Ekonomide daha fazla kayıt dışılık doğuruyor ✓ Ülkeden sermaye kaçışını artırıyor ✓ Enflasyonu yükseltiyor ✓ İstatistik verileri çarpıtmakla iktisat politikasının etkinliğini azaltıyor ✓ İhracat potansiyelini kısıtlıyor
Mikro Ekonomik	✓ Tekellere “darbe” indiriyor ✓ Daha insani iş ortamı oluşturuyor ✓ Katı bürokrasiden kaçınma olanağı sağlıyor ✓ Daha esnek çalışma zamanı sunuyor ✓ Girişimci maliyetlerini düşürüyor ✓ İnnovasyon için ek potansiyel oluşturuyor ✓ İç piyasada rekabeti güçlendiriyor ✓ Ucuz mal ve hizmet arz ediyor ✓ Kişiler için ek gelir kaynağıdır ✓ Dış piyasada rekabet üstünlüğü sağlıyor ✓ “Has” piyasa ilişkileri sunuyor ✓ Çalışanlara daha fazla özgürlük sunuyor	✓ Reklam olanaklarını ortadan kaldırıyor ✓ Sendika kurumunu zayıflatıyor ✓ Haksız rekabet ortamı yaratıyor ✓ Tüketici haklarını ihlal ediyor ✓ Kamu hizmetlerinden mahrum bırakıyor ✓ İşletmeleri küçülterek verimliliği düşürüyor ✓ İnnovasyon potansiyelini zayıflatıyor ✓ Dış piyasalarda rekabet gücünü düşürüyor ✓ Sağlıksız çalışma ortamı yaratıyor ✓ Sağlam mali kaynaklara erişimi engelliyor ✓ Markalaşmayı engelliyor ✓ “Kayıt dışılık” maliyetleri oluşturuyor
Kamu Maliyesi	✓ Kayıt dışı sektörde oluşan gelirlerin önemli bir kısmı resmi sektörde harcandığından dolayı vergilerden sağlanan gelirleri	✓ Vergi ahlakını tahrip ediyor ✓ Kamu gelirlerini azaltıyor ✓ Vergi otoritesini zayıflatıyor ✓ Dürüst vergi mükellefleri

	artırıyor	“cezalandırılıyor” ✓ “Free-rider” sorunu yaratıyor ✓ Resmi sektörde vergi yükünü yükseltiyor ✓ Kamu hizmetlerini kısıtlıyor
Sosyal	✓ Adaletsiz gelir bölüşümünü hafifletiyor ✓ Sosyal patlamaları önüyor ✓ Yolsuzluğu azaltıyor ✓ Vasıfsız işgücüne istihdam sağlıyor	✓ Yolsuzluk ve rant arayışını genişletiyor ✓ Sosyal sigortadan yoksun insan kitlesi oluşturuyor ✓ Çocuk emeğini teşvik ediyor ✓ Vatandaşın devlete bağlılığını zayıflatıyor ✓ Ekolojik sorunları derinleştiriyor ✓ Çarpık şehirleşme doğuruyor ✓ Toplumda suç oranını yükseltiyor ✓ Devletin egemenliğini zayıflatıyor ✓ Sosyal ahlakı tahrip ediyor ✓ Demokrasi ve hukuk sistemini zayıflatıyor

Kaynak: (Bağırzade 2012: 42)

Kayıt dışı ekonomi hakkında olumlu ve olumsuz yaklaşımlar bu şekildedir genel olarak kayıt dışı ekonominin boyutları aşırı şekilde artmadığı sürece olumlu etkileri olabilirken toplumda yaygınlaşması ve boyutlarının büyümesi ile ekonomide yapacağı tahribatta fazla olacaktır bu nedenle kayıt dışı ekonomiyi azaltma çabası ülkelerin en önemli ortak mücadele alanlarından.

1.5. Kayıt Dışı Ekonomiyi Ölçme Yöntemleri

Kayıt dışı ekonominin ölçülmesi hususunda gerek ülkemizde gerekse dünyanın diğer ülkelerinde birçok araştırma yapılmıştır. Aslında bu çalışmaların hiç biri kayıt dışı ekonomiyi tam anlamıyla ölçme gücüne sahip değildir. Zira kayıt dışı ekonominin devamlı kontrol edilecek bir bölgesi ve alanı yoktur. Her zaman ve her yerde kayıt dışı ekonomik faaliyetler gerçekleşebilme özelliğine sahiptir. Ama bunları öne sürerek de kayıt dışı ekonomiyi ölçmeye çalışmamakta da hata olacaktır. Kayıt dışı ekonominin ölçülmesine gayret gösterilmeli ve esas olarak önem verilen nokta çaba gösterilen husus bu sonuçlardan yola çıkılarak kayıt dışı ekonomiyi azaltmak adına önlemler almak olmalıdır (Karasu 2011: 25-26).

Kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün ve niteliğinin ölçülmesi gerekliliği olan ve önem arz eden bir durumdur (<http://www.ilo.org>).

Kayıt dışı ekonomiyi ölçme gereksiniminin kaynaklandığı sebepleri belirtecek olursak (Gez 2011: 20);

- Ekonomik Realiteye Yaklaşma: Kayıt dışı ekonominin boyutunun büyüklüğü bilinirse o oranda, milli ekonominin büyüklüğü de doğru olarak bilinecektir.
- Vergilendirme ve Haksız Rekabeti Azaltma: Kayıt dışı olarak gerçekleşen ekonomik faaliyetlerin bilinmesi, bu faaliyetlerden kimilerinin vergilendirilmesine yardımcı olacaktır.
- Sosyal Yapı ve Mekanizmaları İyileştirme: Ekonomide kayıt dışılığın hacminin büyüklüğü o ülkenin sosyal bakımdan yapısının sağlamlığı ve bu yapıya yönelik politikalar hakkında fikir vermektedir. Bir bakıma boyutun fazlalığı o ülkenin ekonomik ve sosyal yapısı hakkında bilgi vermektedir ülkede kayıt dışılığın boyutunun büyüklüğü derecesinde iyileştirici politikalara gereklilik söz konusudur.

Kayıt dışı ekonominin ölçülmesinde tahmin söz konusu olduğu için ölçmede iki temel yöntem söz konusudur bunlar doğrudan ölçme yöntemleri ve dolaylı ölçme yöntemleridir.

1.5.1. Doğrudan Ölçme Yöntemleri

Bu yöntemde en çok kullanım alanına sahip araç anket vb. uygulama seçenekleridir. Anketin güvenilirliği bakımından temelde iki eksikliği söz konusudur. Birincisi, kayıt dışı ekonominin genellikle yasal sınırların dışında kalan ekonomik faaliyetlere dayandığından anket sonuçları gerçek kayıt dışı ekonomik sonuçları içermeyeceğinden güvenilirlikleri tartışmalı olmaktadır. İkinci eksiklik ise edilen sonuçların sektörel ya da belli iş kollarını kapsamasından dolayı ülkenin ekonomisinin tamamını kapsaması söz konusu olmayacaktır. Farklı farklı yapılan anketlerin birleştirilmesiyle bir genelleme yapılmaya çalışılacak olursa da bu da sağlıklı bir sonuç oluşturmayacaktır (Yücel 2014: 170).

Mikro yaklaşım olarak da isimlendirilmekte olan doğrudan yaklaşımda, kayıt dışı ekonomi hakkında yöneltilen anket sorularına verilen cevapların doğruluk derecesi kayıt dışı ekonominin büyüklüğüyle ilişkili bir veriye ulaşılmasında mümkün olmaktadır

kullanılan anket yöntemi nedeniyle sağlıklı sonuçlara ulaşılamamaktadır (Baldemir 2005: 5).

Bu yaklaşımın dezavantajı ankete katılanların yöneltile sorulara ne kadar dürüst cevap vereceğinin araştırmanın güvenilirliğini belirleyecek olmasıdır (Frey ve Schneider 2000: 3).

1.5.2. Dolaylı Ölçme Yöntemleri

Ölçme yöntemlerinin bir diğer türü olan dolaylı ölçme yöntemlerinde kayıt dışı ekonominin hacminin ölçülmesinde makro ekonomik göstergeler kullanıldığı için bu göstergelere makro ölçüm yöntemleri de denilmektedir. Bu yöntemler ile belirli ekonomik göstergelerin seyrinden hareketle kayıt dışı ekonominin hacmi belirlenmeye çalışılır. Makro göstergelerden hareketle oluşturuldukları için dolaylı olduğu kabul edilen çok sayıda yöntem geliştirilmiştir. Bunlar GSMH Yöntemi, Vergi İnceleme Yöntemleri, İstihdam Yöntemi, Parasalcı Yöntem ve Fiziksel Girdi Yöntem'lerdir (Doğu 2011: 34-35). Ayrıca bu dolaylı ölçme yöntemlerine model yaklaşımlarını da ekleyebiliriz.

1.5.2.1. GSMH Yaklaşımı

GSMH, belirli bir ülke ekonomisinde ülke vatandaşları tarafından belirli bir süre (1 yıl) içerisinde üretilen toplam mal ve hizmetlerin mali değeridir. Kısaca bir ülkenin milli gelirini ortaya koymaktadır. Hesaplanmasında ve ortaya konmasında üretim, harcama ve gelir yöntemi olmak üzere üç şekilde farklı yöntem kullanılmaktadır. GSMH ile kayıt dışı ekonominin hesaplanmasında bu üç farklı GSMH hesaplama yöntemleri birbiriyle karşılaştırılarak kayıt dışı ekonominin boyutları belirtilmeye ve tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Olağan şekliyle üretim, harcama ve gelir yöntemleri ile hesaplanan GSMH rakamlarının birbirleri ile eşit düzeyde olması gereklidir. Ancak aralarında fark var ise bu farkın kayıt dışı ekonominin varlığını ortaya çıkardığı sonucuna ulaşılır (Akarsu 2015: 28).

Tablo 1.6: Milli Gelir Hesaplanması Yöntemi

Üretim Yöntemi	Harcamalar Yöntemi	Gelir Yöntemi
(Gayri Safi Katma Değerler) +Ulaştırma +Konut	+Mal ve hizmet ihracatı +Gayrisafi sabit sermaye teşekkülü +Dış alem net faktör gelirleri	+Net kar Temettü

+Hizmetler +Ticaret +İthalat Vergileri +Elektrik, gaz, su +İmalat +İnşaat Tarım +Dış alem net faktör gelirleri	-Mal ve Hizmet İthalatı +Devlet Nihai Tüketimi +Stok değişimleri Özel Nihai Tüketim	-Aşınma ve eskime -Sübvansiyonlar Net kira Net faiz +Mülkiyet Geliri +Dolaylı vergiler Maaş ve Ücretler
Gayri Safi Milli Hasıla =	Gayri Safi Milli Harcamalar =	Gayrisafi Milli Gelir =

Kaynak: (Ünal 2014: 28)

Eğer ki kayıt dışı ekonominin olmadığı varsayımı adı altında bir ekonomi ifade edilecek olursa. Makro veriler GSMH, üretim (Q), harcamalar (C) ve gelir (Y) olmak üzere ifade edilir üç ayrı değişken hesaplanabilir ve hesaplanan sonuçların eşit olması gerekmektedir (Ünal 2014: 28).

1.5.2.2. Vergi İnceleme Yaklaşımı

Bu yöntemde vergi incelemeleri sırasında belirlenen matrah farklarının kayıtlı olan ancak, vergilendirilmeyen ekonominin büyüklüğünü ortaya koyacağı anlayışı hakimdir (<http://dguder.org>).

Vergi inceleme yönteminde, farklı amaçlar için toplanmış olan vergiler hakkında verilerden yola çıkılarak kayıt dışı ekonominin tahmin edilmesine çalışılmaktadır. Ayrıca, teorik olan vergi oranları ile efektif vergi oranlarının kıyaslanması ile de kayıt dışılığın tahmin edilmesi yapılabilmektedir. Bu yöntemde yapılan vergi incelemeleri neticesinde mükelleflerin beyan etmediği gelir tutarı temel alınarak kayıt dışı ekonomi tahmini yapılmaktadır (Işık ve Acar 2004: 124).

1.5.2.3. İstihdam Yaklaşımı

İstihdam yaklaşımı ile kayıt dışı ekonominin ölçülmesi yönteminde nüfusun, sivil işgücü arzının ve istihdamın zaman içerisinde değişimine bakılarak kayıt dışı ekonominin boyutu hakkında tahminlerde bulunulmaya çalışılır. Sivil kesimdeki işgücü arzının genel ülke nüfusuna oranı ile toplam genel nüfus içerisindeki istihdam payında, zamanla benzerlik gösteren gelişimlerin meydana gelmesi beklenir. Bu yaklaşım kayıt dışı ekonominin ölçülebilmesi bakımından iyi bir başlangıç içerse de yasal olmayan yollarla

gerçekleştirilen faaliyetleri içerisinde barındırmaması, resmi olarak açıklanan istatistiki istihdam verilerinin doğruluğu, kayıt dışı olarak çalışanların elde edebileceği gelirin var sayımı için ortaya konan tutarın doğruluğu, bazı gelirlerin ise tekrar tekrar hesaba katılması gibi nedenler sebebiyle sağlıklı olması bakımından tartışma içermektedir (Aydemir 1995: 31).

1.5. 2. 4. Fiziksel Girdi Yaklaşımı

Bu yaklaşım elektrik kullanımındaki farklılıkları incelemeye alarak kayıt dışı ekonomiyi tahmin etmeye çalışır. Bu yaklaşıma bütün ekonomik faaliyetlerin elektrik tüketimi ile aşırı derecede ilişkili olduğu varsayımı hakimdir. Resmîyette belirtilmiş milli gelirin üretilmesi için gerekli elektrik miktarı hesaplanır ve bu hesaplanan elektrik tüketiminin dışında kullanılan elektrik miktarının nedeninin kayıt dışı faaliyetler olduğu düşünülür. Bu yaklaşımda güvenilir veri elde etmek kolay olsa kayıt dışı faaliyetlerde fazla elektrik kullanılmayabilir ayrıca gelişen teknolojik gelişmelerle üretim sırasında kullanılan elektrik miktarı da değişebilir (Oral vd.2015: 125).

1.5.2.5. Parasalcı Yaklaşım

Bu yöntemde, gerçekleştirilen ödemelerde kullanılan çek ve nakit para gibi araçların kayıt dışı ekonomi hakkında bilgi sağlayacağı varsayılmaktadır. Bu yaklaşımda kabul edilen en mühim varsayım ekonomik faaliyetler gerçekleştirilirken yapılan ödemelerin çoğunluklu olarak nakit para ile yapılmakta olduğudur (Yücebaş 2014: 25).

Merkez bankası tarafından takip içerisinde olunan parasal veriler baz alınarak kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün ölçüldüğü parasalcı yaklaşımda. Söz konusu veriler kullanılarak kayıt dışı ekonominin boyutunun ortaya konduğu bu yöntemin üç farklı metodu bulunmaktadır bunlar; sabit oran, işlem hacmi ve ekonometrik yöntemlerdir (<http://dguder.org>).

Sabit oran yaklaşımına göre; kayıt dışı ekonominin boyutları para piyasasındaki hareketlenmeler yoluyla ölçülmeye çalışılmaktadır. Ekonomide kayıt dışı kesimin yer almadığı bir dönemin varsayımı kabul edilmekte ve dolaşım halindeki paranın mevduata oranının zaman içerisinde sabit kaldığının varsayılmasıyla bu oranın zamanla artış göstermesi halinde ekonomide paraya olan talepte artış yaşanmakta ve bu da kayıt dışı

ekonominin büyüdüğünü bize göstermektedir. İşlem hacmi yaklaşımı görüşünde ise, işlem hacminin milli gelire oranındaki değişiminden kayıt dışı ekonominin boyutuna dair bilgi alınabileceği varsayılmaktadır (Yücebaş 2014: 25)

Ekonometrik yaklaşımda, yüksek vergi oranlarına endeksli olarak ortaya çıktığı varsayılan kayıt dışı ekonominin nakit para aracılığı ile ircaa edildiği varsayılmaktadır. Nakit para talebi ise bir ekonometrik denklem aracılığıyla tahmin edilmektedir (Aydemir 1995: 32).

Ekonometrik yaklaşım denkleminde vergi yükünün fazla olması, yasal mevzuattaki karışıklık ve bürokratik engellerin fazlalığı gibi kayıt dışı ekonomiyi oluşturucu ve arttırıcı etmenlere de denklemde yer verilirken esas olarak harcama alışkanlıkları, gelirlerin artışı, faiz oranları ve buna benzer faktörler hesap içerisinde kullanılmıştır (Kırcı 2006: 49).

Feige (1979) ve Tanzi (1980) gerçekleştirdikleri çalışmalarla parasalcı yaklaşım yöntemiyle hesaplamanın gelişmesinde etkili olmuşlardır (Lafleche 1994: 41).

1.5.2.6. Model Yaklaşımı

Bu yaklaşımda kullanılan türler MIMIC (Çoklu Gösterge - Çoklu Neden) ve DYMIMIC (Dinamik Çoklu Gösterge - Çoklu Neden) yöntemlerdir.

İlk defa Loayza tarafından Latin Amerika'da kullanılan ve ardından ise Schneider tarafından kapsamı 145 ülkeyi içerisine alacak biçimde genişletilen MIMIC ve onun değişik versiyonu olan DYMIMIC modelleri eşanlı ilişkili çoklu değişken ve çoklu göstergelerin analiz edilmesine olanak sağlayan en ideal method olarak kayıt dışı ekonominin hacmini ölçmek amacıyla seçilmiştir. Bu yöntemlerde çok sayıda değişken ele alınmakta ve bunların sayısız etkisi modele dahil edilmektedir. Bu yöntemlerde gözlemlenebilir sebeplerle gözlemlenemeyen değişkenin gözlemlenebilir etkileri arasındaki ilişkiyi kullanmaktadır (Çolak 2012: 57).

Bu yöntemde kişi başına düşen Gayri Safi Milli Hasıla, dolaylı vergiler, para arzı, hükümet harcamaları, iş gücü piyasası, fiyat seviyelerinde ki değişim gibi benzeri bilgiler göz önünde bulundurulmaktadır. MIMIC ile nakdi işlemlerdeki değişimler, vergi yükü, mevzuat, gibi kayıt dışı ekonomiyi etkileyen nedenler beraber incelenerek kayıt dışı ekonominin büyüklüğü hakkında tahminî sonuçlar elde edilmeye çalışılmaktadır.

DYMIMIIC yönteminde ise MIMIC' yönteme ek olarak diğer dönem bilgileri de dahil edilerek kayıt dışı ekonominin boyutu net olarak belirlenmeye çalışılmaktadır (Merdan 2016: 1).

Model yaklaşımında en fazla kullanım oranına sahip olan model MIMIC modelidir. Bu model türünün en mühim özelliği, diğer yaklaşımlardan farklı olarak kayıt dışı ekonominin para üzerinde, iş gücü üzerinde ve üretim piyasalarında oluşturduğu bütün izlerden toplu olarak yararlanarak oluşturulmasıdır. Bu göstergeleri kayıt dışılığa sebep oluşturduğu teorik açıdan ileri sürülen işsizlik, vergi ahlakı, vergi yükü, gibi değişkenlerle bir istatistiksel çerçeve kapsamında beraber almaktadır. MIMIC modelin olumsuz yanı ise kayıt dışılığın büyüklüğüne ve gelişmesine tahminlerinin göreceli olmasıdır (Akarsu 2015: 29-30).

BÖLÜM II

DÜNYA'DA VE TÜRKİYE'DE KAYIT DIŞI EKONOMİ

Bu bölümde Dünya'da ve Türkiye'de kayıt dışı ekonominin boyutu ortaya konmaya çalışılmıştır. Ayrıca kayıt dışı ekonomiyi ölçmede dolaylı yöntemlerden olan istihdam yöntemine göre ülkemizde kayıt dışı istihdam ölçüm verileri spesifik olarak incelenmiş kayıt dışı istihdama yönelme sebeplerine değinilmiştir. Diğer bir ölçüm yöntemi olan vergi inceleme yöntemine göre ise elde edilmiş olan oranlar güncel veriler eşliğinde belirtilmeye çalışılmış elde edilen bu oranların üzerinde ve değişiminde etkili olabilen vergi yükü ve vergi denetimi faktörleri ayrı ayrı başlıklar altında orta konulmuştur.

2.1. Dünya'da Kayıt Dışı Ekonominin Boyutu

Ölçüm zorlukları nedeniyle kayıt dışı ekonominin boyutlarını tam olarak ortaya çıkarmak mümkün değildir. Çeşitli zorluklarla da olsa dünya genelinde yapılan birçok kayıt dışı ekonomi ölçme yöntemi sonuçları, değişen seviyelerde ve oranlarda olmak üzere dünyanın bütün ülkelerinde kayıt dışı ekonomi probleminin var olduğudur. Gerçekleştirilen çalışmalarda kullanılan veri, seçilen yöntem ve varsayımlara bağlı olarak kayıt dışı ekonomi birbirinden farklı büyüklüklerde tahmin edilmektedir (Ermiş 2008: 84).

Kayıt dışı ekonomi olgusu hakkında geçmişten bu yana birçok tahmin yöntemi geliştirilerek ölçümler yapılmasına rağmen konunun hala gündemde olmasını ve hala bu olguyla mücadele edilmesini bir problem olarak görülmesine bağlamak mümkündür (Demir 2007: 52).

Kayıt dışı ekonomi, bütün dünya ülkeleri için ortak bir sorun olarak gündemde yerini almaktadır. Bu ülkelerdeki kültürel, sosyal ve hukuki yapılarındaki farklılıklara, gelir düzeyleri ve kalkınmışlık seviyelerindeki farklılıkların da eklenmesi ile kayıt dışı ekonominin boyutları ülkeler arasında çeşitlilik gösterir olmuştur (Özbek 2016: 52).

Kayıt dışı ekonomi sadece belirli ülkelere özgü bir sorun değil, ekonominin gelişmişlik seviyesiyle ilişkili olarak nispeten daha küçük oranlarla da olsa bütün ülkelerde

gözlenen ortak bir problemdir (Demir, 2007: 52). Bütün dünya ülkelerinde görülen bu ortak problemin bazı yapısal özellikleri oluşmuştur ki bu yapısal özellikler genel olarak bütün dünya ülkelerinin kayıt dışı ekonomileri üzerinde görülebilmektedir örneğin:

Dünyada kayıt dışı ekonomi hakkında belirtilmesi gereken bir nokta şudur ki en çok kayıt dışı ekonomi içerisinde yer alan kesim genel olarak yoksullukla mücadele içerisinde olan kadınlardır. Kayıt dışı ekonomi dünyada en çok kadınlar içerisinde yaygındır.

Cinsiyet farkını dikkate alarak kayıt dışı ekonomiyi derlenmiş rakamlarla incelediğimizde, kadın nüfus arasında kayıt dışı çalışmanın erkek nüfusa oranla daha yaygın olduğunu görüyoruz (Gürsel ve Durmaz 2014: 3).

Kayıt dışı ekonomiyle yoksulluktan dolayı kadınlar daha fazla iç içedir ve kayıt dışı ekonomi içerisinde yüzdeleri erkeklere göre daha fazladır bunun nedeni kadınların daha düşük statülü ve daha düşük gelirli işlerde yer alabiliyor olmasıdır (Carr ve Chen 2001: 3).

Ayrıca dünyada kayıt dışı ekonominin kadınlar arasında yaygınlığının dışında söylenebilecek bir diğer dikkat çekici ve ortak olan yapısal nokta kayıt dışı ekonominin boyutunun ülkelerde yaşanan ekonomik krizler esnasında artıyor olmasıdır.

Ekonomik krizlerin önemli sonuçlarından biri olarak ortaya çıkan, enflasyon oranındaki artış önceden de belirttiğimiz gibi kayıt dışı ekonomiyi arttıran önemli nedenlerden birisidir çünkü artış gösteren mal ve hizmet fiyatları üzerinden nominal düzeyde artan bir gelir söz konusu olmaktadır yani bireylerin gelirlerinde gözle görülür bir artış yaşanmamasına rağmen bir üst gelir dilimine kaymaktadırlar bu oluşan yeni durumda da daha fazla vergi ödemek zorunda kalınmaktadır. Bilhassa ücretlileri olumsuz yönde etkileyen bu dönemlerde bireyler için kayıt dışı ekonomiye yönelmek daha rasyonel olmaktadır. Bir diğer kriz esnasında artış gösteren kayıt dışılık nedeni ise krizle birlikte artış gösteren işsizliğin bireyler tarafından kayıt dışı ekonomiye yönelerek giderilmeye çalışılmasıdır (Akarsu 2015: 33).

Gelişmiş ekonomilerde büyüyen ekonomik krizle birlikte işletmelerin daha fazla kayıt dışı ekonomi ve ucuz iş gücünden faydalanmaya başlamaları ekonomi açısından kaygı vericidir (Swaminathan 1991: 31-32).

Enflasyonun dışında krizle birlikte, kayıt dışı ekonominin artmasına neden olan gelişmelere insanların mevcut gelirlerinde yaşanan açığı kapatmak ve eski gelir seviyesine dönmek adına kişinin ikinci bir işe yani bir nevi kayıt dışı ekonomiye yönelmeleri de eklenebilir. Burada bireyler kriz öncesindeki elde ettikleri gelirlerinden uzaklaşmamak adına ve yaşam standardın da bir düşme yaşanmaması adına kayıt dışı ekonomiye yönelmektedirler.

Kayıt dışı ekonomi boyutlarının rakamsal olarak belirtilmesi ve bu boyutların karşılaştırılması amacıyla geçmişten günümüze kadar literatürde çeşitli ölçüm yöntemleriyle çeşitli ülkelerde birçok çalışma yapılmıştır.

Bazen bir grup ülke bazen de tek bir ülke için, çeşitli ölçme yöntemleri ve farklı zamanlar içerisinde kayıt dışı ekonomi büyüklüğünü tahmin etmek amacıyla çeşitli araştırmalar yapılmıştır (Schneider 2002: 4).

Geçmişte farklı ülke ve bölgeler hakkında yapılmış olan ölçümlerde elde edilen kayıt dışı ekonomi rakamları söz konusudur. Yapılan bu ölçümlerde ülkeler karşılaştırılmıştır bu karşılaştırmalar ve ölçüm sonuçları ile ülkelerin ekonomik yapıları hakkında bilgi sahibi olabilmemiz ve ülkenin gelişmişlik düzeyi hakkında yorumlar yapabilmemiz mümkündür.

2.1.1. Gelişmiş Bazı Ülkelerde Kayıt Dışı Ekonomi

Kayıt dışı ekonomi az veya çok bütün ülkelerde görülen bir olgudur bu olgunun boyutu gelişmiş ülkelerde diğer gelişmemiş ülkelere göre daha küçüktür gelişmiş olarak sayılan bazı ülkelerin kayıt dışı ekonomi rakamlarına bakacak olursak.

2.1.1.1. ABD’de Kayıt Dışı Ekonomi

Gelişmiş ekonomilerden olan ve dünya ekonomisine yön veren ekonomilerden biri haline gelmiş olan Amerika Birleşik Devletleri ekonomisi için de kayıt dışı ekonomi rakamları önem arz etmektedir nitekim geçmişte de kayıt dışı ekonomi üzerine ilk çalışma Amerika’da yapılmıştır. Amerikan ekonomisinde vergi sistemi Türkiye’de ki gibi beyana dayalıdır ve Amerikan vatandaşı sermaye sahiplerinin uluslararası takibi için de Amerika Birleşik Devletleri Vergi Servisi (Internal Revenue Service-IRS) çalışmalar yürütmektedir. Ayrıca Amerika’da eyalet sistemi nedeniyle farklı vergi oranlarına ve muaflıklara

rastlanabilir son dönemde de Türkiye'deki kimlik numarasına benzer Sosyal Güvenlik Numarası kullanımı başlatılmıştır (Altın 2014: 35).

Tablo 2.1: OECD Ülkelerinden ABD'nin 2008 - 2013 Yılları Arası Kayıt Dışı Ekonomi Oranı (% GSMH)

Ülke/ Yıl	2008	2009	2010	2011	2012	2013
ABD	7	7,6	7,2	7	7	6,6

Kaynak: (Schnedier 2015: 4) (Eksiltilmiş Tablo)

Amerika Birleşik Devletleri'nin 2008-2013 yılları arasındaki kayıt dışı ekonomi oranları OECD ortalamasının altında gerçekleşmiştir ve yine aynı yıllarda yukarıda tabloda belirtilen ülkeler arasında en az kayıt dışı ekonomi oranı Amerika Birleşik devletlerinde görülmüştür.

Son zamanlarda 2003-2015 yılları arasını kapsayan çeşitli ülkelerin kayıt dışı ekonomi boyutlarının karşılaştırmasının yapıldığı bir çalışmanın tamamı incelendiğinde kayıt dışı ekonomi ortalaması en düşük olarak %7,1 ile Amerika'da olmuştur (Özbek 2016: 54-55).

2.1.1.2. Almanya'da Kayıt Dışı Ekonomi

Almanya'da kayıt dışı ekonomi, geçmiş dönemlerde olduğu kadar, günümüzde de gündemde yerini koruyan ciddi bir sorundur. Gerek ekonomik zararları gerekse sosyal boyutu göz önünde bulundurularak Alman araştırmacılar tarafından çeşitli yöntemler izlenmiştir. Günümüzde araştırmacılar tarafından en çok kullanılan yöntem olan MIMIC yönteminin yanı sıra farklı modellerle hesaplamalar gerçekleştirilmiştir (Yurdakul 2014: 42).

1999-2010 yıllarını arasını kapsayan ve 38 OECD ülkesi için yapılan bir çalışmada Almanya'nın kayıt dışı ekonomi boyutu ortalama olarak %15,7 ölçülmüştür (Sandalcı ve Sandalcı 2017: 87).

Almanya' da MIMIC yöntem ölçümüne göre yapılan bir çalışmada ise 2012 yılında ölçülen kayıt dışı ekonomi oranı %13,3'tür ve 2013'te ise bu oran %13,2'ye düşmüştür (Yurdakul 2014: 42).

2.1.1.3. İsveç’ de Kayıt Dışı Ekonomi

Birinci ve İkinci Dünya savaşlarına katılmayan ve elinde bulunan ulusal kaynaklarını eğitime, endüstriye, bilime ve araştırmaya harcayan İsveç ekonomik bakımdan dünyanın en gelişmiş ülkeleri içerisinde (T.C.Dışişleri Bakanlığı 2017: 1).

Refah düzeyindeki yükseklik, yüksek oranda dışa açıklık, oldukça gelişme göstermiş olan bir iş dünyası ayrıca hizmet sektöründe kamu kesimi payının güçlü varlığı İsveç ekonomisinin öne çıkan özelliklerindendir (GSO 2015: 17).

İsveç’ de ABD’deki “mortgage” krizine benzerlik gösteren bir krizi 1990’larda yaşamış bu kriz sonrası aldığı önlemler ile bankacılık sektörünü yeniden yapılandırmış sabit kur rejimini bırakarak kronu dalgalanmaya bırakmıştır. 1995’te AB’ye üyeliğinin ardından 1995-2005 yılları arasında OECD ve AB ortalamasının üzerinde bir büyüme göstermiştir. Böylelikle İsveç ekonomisi fazla vermeye ve kamu borcu da düşmeye başlamıştır. Fakat 1991-1993 yılları arasında yaşadığı ağır krizle İsveç ekonomisi küçülmeye başlamıştır küçülen ekonomi, aratan işsizlik ile mücadeleyi bankacılık sektöründe alınan önlemlerle aşmaya çalışan İsveç’te 2010 yılından itibaren krizde çıktığı izlenimi söz konusudur (T.C. Dışişleri Bakanlığı 2017: 1).

Ekonomisinin odağına ihracatı oturtan İsveç’te hem iç hem de dış talebin artış göstermesi ile 2010 yılından itibaren hızlı bir toparlanma sürecine girilmiştir. İsveç ekonomisinin 2016 yılında %3,6 oranında reel olarak büyüdüğü tahmin edilmektedir. İç pazarının küçüklüğü nedeniyle ekonomisinde çok önemli bir yeri olan ihracat ülke ekonomisinde 2016 yılı itibariyle GSYİH’nın %45,3’ünü oluşturmaktadır. İsveç’te 2016 yılında enflasyonun %1,1 işsizliğin ise %6,9 olarak gerçekleştiği tahmin edilmektedir (T.C. Ekonomi Bakanlığı 2017 (a): 1).

Bu gibi ekonomik özelliklere sahip olan İsveç’te kayıt dışı ekonomi oranları ise 2011 yılında %14,7 2012 yılında %14,3 ve 2013 yılında %13,9 olarak ölçülmüştür (Schneider 2013: 5).

2.1.1.4. İngiltere’de Kayıt Dışı Ekonomi

İngiltere, IMF verilerine göre AB içerisinde Almanya’nın ardından ikinci ve dünyanın en büyük beşinci ekonomisine sahip ülkedir (T.C. Ekonomi Bakanlığı (b) 2017).

Enerji ihtiyaçlarının dörtte n ürettiği petrol ve gazla karşılaya bilen ülkenin ileri teknoloji gerektiren havacılık, ilaç vb. sektörlerde yer alması ayrıca düşük kurumlar vergisi oranına sahip olması ekonomik bakımdan güçlü yönlerindendir. Krizlerle ekonomide klme dönemlerine girdiği zamanlar olsa da 2010 yılında %1,3 büyüyerek resesyondan çıkmıştır. 2016'da ise GSYİH büyüme oranı %1,8 olmuş enflasyon oranı da %1,5 olmuştur (TİM 2016: 1).

Son dönemde bu düzeyde bir ekonomik performansa sahip olan İngiltere'de 2012 yılında yapılmış bir ölçümde kayıt dışı ekonomi oranı %10,5 olarak ölçülmüştür (Schneider 2012: 15). 2013 yılında ise İngiltere'de kayıt dışı ekonomi oranı % 9,70 olarak ölçülmüştür (Schneider 2013: 5).

2.1.1.5. Fransa'da Kayıt Dışı Ekonomi

Fransa dünyada en büyük ekonomiler arasında olup 2015 yılı GSYİH sıralamasında ABD, in, Japonya, Almanya ve İngiltere'den sonra altıncı sıradadır. 2015 yılında büyümesi 1,2 oranında gerçekleşmiştir. Fransa'nın ekonomisindeki başlıca sorunlar delokalizasyon (Uluslar arası rekabet dolayısıyla üretim maliyetlerin yüksek kalarak fabrikaların başka ülkelere taşınması) ve düşük büyüme hızıdır. Ülkede gelen glerinde etkisiyle işsizlik oranı %10 düzeyinde gerçekleşmiştir (T.C. Ekonomi Bakanlığı 2017 (c): 1).

Yine son zamanlarda 2003-2015 yılları arasını kapsayan çeşitli ülkelerin kayıt dışı ekonomi boyutlarının karşılaştırmasının yapıldığı bir çalışmanın tamamı incelendiğinde kayıt dışılıkta en büyük artış Fransa'da yaşanmıştır 2014 yılında %10,8 iken 2015 yılında %12,3 olmuştur (zbek 2016: 54-55).

2.1.2. Geçiş lkelerinde Kayıt Dışı Ekonomi

Sosyalist Cumhuriyetlerin idarecileri ve halk tarafından kabul edilmek zorunda kalınan piyasa ekonomisine geçiş zorunluluğunda kalınması tarihi bir gelişme olmakla beraber sosyalist sistemin merkezi planlı yapısının piyasa ekonomisi karşısında tutunamamasına bağlanır. Zira bu ekonomik sistemlerin yarışında sosyalist sistem piyasa ekonomisine göre emek verimliliği, sosyal refah ekonomisi, halkın yaşam düzeyi gibi alanlarda uzun yıllar göre geride kalmıştır. 1989' Berlin duvarının yıkılarak ve iki yıl gibi

bir süre içerisinde Sovyetler Birliği'nin de dağılmasıyla oluşan bir takım ülkelere literatürde “geçiş ekonomileri” denilmiştir (Bal 2004: 174).

Bu ülkeler içerisinde bazı ülkeler için yapılmış bazı kayıt ekonomi oranı tahminleri ise şunlardır;

Tablo 2.2: Geçiş Ülkeleri İçin Yapılmış Kayıt Dışı Ekonomi Tahminleri

Fiziksel Girdi (Elektrik Tüketimi) Yaklaşımı						
Ülkeler	1989-1990	1990-1993	1994	1995	1999	2000
Gürcistan	24,9	50,8	63,5	62,6	66,1	67,3
Azerbaycan	21,9	41,0	58,0	60,6	60,1	60,6
Rusya	14,7	36,9	40,3	41,6	45,1	46,1
Bulgaristan	24	32,7	29,1	36,2	36,4	36,9
Macaristan	27,5	30,9	27,7	29	24,4	25,1
Polonya	17,7	31,8	15,2	12,6	27,4	27,6
Romanya	18,0	29,0	17,4	19,1	33,4	34,4
Ermenistan	31	108	80	74	45,3	46,3

Kaynak: (Kılıç ve Özçelik 2006: 353) (Eksilti Tablo)

Yukarıda tablodan anlaşılabacağı üzere sosyalist sistemden çıkan ülkelerde kayıt dışı ekonomi oranları önce çokça artış göstermiş ülkelerin piyasa sistemine adaptasyon sürecine göre ise de ya azalışa geçmiş ya da artışını sürdürmüştür.

Bu ülkelerin kayıt dışı ekonomi oranları hakkında bilgi vermeye devam edecek olursak;

Tablo 2.3: GSYİH'nın Yüzdesi Olarak Kayıt Dışı Ekonomi

Ülke Grupları/Yıl	GSYİH'nın Yüzdesi Olarak Kayıt dışı Ekonomi (DYMIMIC ve Para Talebi Yaklaşımları kullanılarak elde edilmiştir)				
	1999/00	2000/01	2002/03	2003/04	2004/05
Gelişmiş OECD Ülkeleri	41,3	42,3	43,2	43,2	42,8
Geçiş Ülkeleri	38,1	39,1	40,1	39,5	38,8
Afrika	16,8	16,7	16,3	15,6	14,8

Kaynak: (Yazıcı 2009: 116) (Eksilti Tablo)

Tescilli Ruhsatlı Gazeteciler Birliği (ACCA) tarafından kimi ülkelerin kayıt dışı ekonomi oranları incelenmiş olmakla birlikte geçiş ülkeleri içerisinde yer verdiğimiz Azerbaycan'ın 2016 yılına ait kayıt dışı ekonomi oranı %67 yine aynı yıla ait Bulgaristan'ın kayıt dışı ekonomi oranı ise %30 olarak ifade edilmiştir (<http://tuid.org.ua>).

2.1.3. Literatürde Yer Alan Bazı Kayıt Dışı Ekonomi Ölçüm Sonuçları

Bu yapılan çalışmalara örnek olarak geçmişte dünya üzerindeki 27 ülkenin kayıt dışı ekonomi oranı ölçümünün yapıldığı bir çalışmada yıllar içerisinde elde edilen oranlar;

Tablo 2.4: 2009-2013 Yılları Arasında 27 Avrupa Ülkesi İçin Kayıt Dışı Ekonomi Büyüklükleri (% GSYİH)

Ülkeler	2009	2010	2011	2012	2013
Almanya	14,6	13,9	13,7	13,3	13
Avusturya	8,47	8,2	7,9	7,6	7,5
BirleşikKrallık	10,9	10,7	10,5	10,1	9,7
Belçika	17,8	17,4	17,1	16,8	16,4
Bulgaristan	32,5	32,6	32,3	31,9	31,2
ÇekCumhuriyeti	16,9	16,7	16,4	16	16,5
Danimarka	14,3	14	13,8	13,4	13
Estonya	29,6	29,3	28,6	28,2	27,6
Fransa	11,6	11,2	11	10,8	9,9
Finlandiya	14,2	14	13,7	13,3	13
Hollanda	10,2	10	9,8	9,5	9,1
İspanya	19,5	19,4	19,2	19,2	18,6
İrlanda	13,1	13	12,8	12,7	12,2
İtalya	22	21,8	21,2	21,6	21,1
İsveç	15,4	15	14,7	14,3	13,9
Kuzey Kıbrıs	26,5	26,2	26	25,6	25,2
Letonya	27,1	27,3	26,5	26,1	25,5
Litvanya	29,6	29,7	29	28,5	28
Lüksemburg	8,8	8,4	8,2	8,2	8
Malta	25,9	26	25,8	25,3	24,3
Macaristan	23,5	23,2	22,8	22,5	22,1
Portrekiz	19,5	19,2	19,4	19,4	19
Romanya	29,4	29,8	29,6	29,1	28,4
Slovakya	16,8	16,4	16	15,5	15
Slovenya	24,6	24,3	24,1	23,6	23,1
Yunanistan	25	25,4	24,3	24	23,6
Ortalama	19,8	19,6	19,2	18,9	18,4

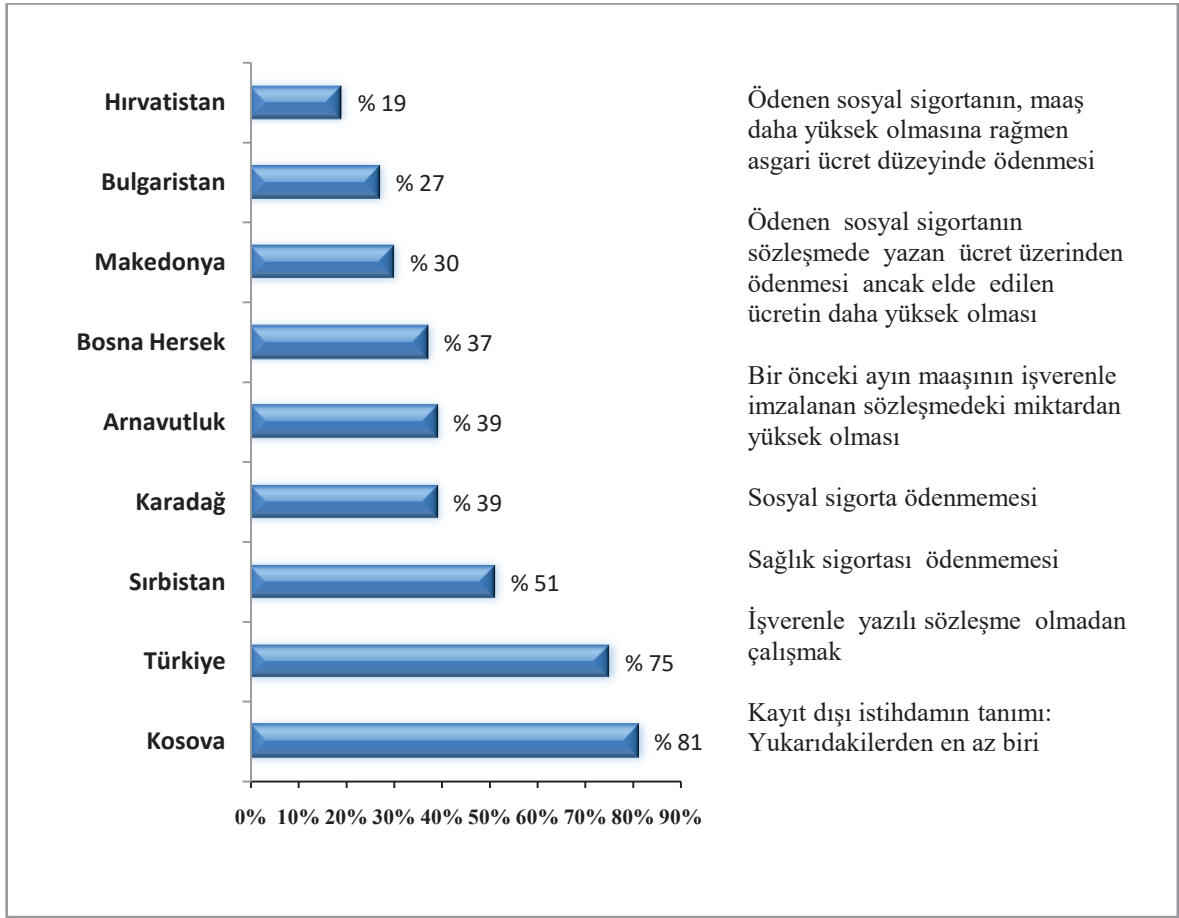
Kaynak: (Schneider 2013: 98) (Eksiltilmiş Tablo)

Bu ülkelerde kayıt ekonomi rakamlarına bakıldığında 2003 yılından 2010 yılına kadar geçen sürede birinci sıradaki Avusturya'dan onbeşinci sıradaki İspanyaya kadar olan ülkelerde kayıt dışı ekonomi verileri Avrupa birliği Ortalamasının altında kalmıştır. Buradan yola çıkılarak denilebilir ki onbeşinci sıraya kadar olan ülkelerde kayıt dışı ekonomi oranı düşüktür bu ülkelerde ekonomi diğer ülkelere göre daha fazla kayıt altındadır yine bu ülkelerde enflasyon artışı düşüktür, gelir adaleti yüksektir, ülkelerde vergi kaçırma oranları düşük seviyededir, bu ülkelerin vatandaşlarında vergi ahlakı ve vergi bilinci oluşmuştur. Bu ülkelerde, gelişmekte olan ve az gelişmekte olan ülkelere göre daha az rüşvet ve yolsuzluk olayları görülebilir denilebilmektedir. Diğer ülkelerde bu

sayılan kıstaslar üzerinde bozulmalar söz konusudur ilk onbeş sıraya göre sayılanlara olumsuz yönde sahiptirler.

Yine geçmişte farklı ülkelerde yapılmış olan ölçüm sonuçlarında oluşan verilere bakmaya devam edecek olursak.

Grafik 2.1: Kayıt Dışı Ekonomide İstihdam (aşağıdakilerden en az birinin geçerli olduğu ücretli bir işte çalışanların yüzdesi)

Kaynak: (SELDI, <http://seldi.net>, 2016: 4), Kayıt Dışı Ekonomi Anketi

Çeşitli Güneydoğu Avrupa ülkelerinin olduğu ve bu ülkeler içerisinde Türkiye'nin de yer aldığı son döneme ait yapılmış bir anket çalışmasında belirlenen kayıt dışı istihdam kriterlerinden herhangi birine sahip olan dokuz ülke arasından Türkiye, belirlenen kriterler gereği kayıt dışı istihdamda en fazla orana sahip sekizinci ülke olarak ölçülmüştür.

Son olarak yine geçmişte dünyanın çeşitli ülkelerinden derlenen kayıt dışı ekonomi ölçüm sonuçlarına bakacak olursak:

Tablo 2.5: 2010 Yılında Dünya Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonomi Oranı

Ülkeler	Kayıt Dışılık Oranı (%)
Gürcistan, Azerbaycan, Ukrayna, Belarus	28–43
Sri Lanka, Malezya, G. Kore	38–50
Rusya, Estonya, Litvanya	20–27
Hong Kong, Singapur	13
Romanya, Slovakya, Çek Cumhuriyeti	9–16
Yunanistan, İtalya, İspanya, Belçika	24–30
Macaristan, Bulgaristan, Polonya	28–43
Japonya, İsviçre, ABD, Avusturya	8–10
Tayland	70
Guatemala, Peru, Panama	40–60
İsveç, İrlanda, Norveç, Fransa, Almanya, Hollanda, İngiltere, Danimarka	13–23
Japonya, İsviçre, ABD, Avusturya	8–10
Gelişmekte Olan Ülkeler Ortalaması	30
Gelişmiş Ülkeler Ortalaması	15
Türkiye için Farklı Tahminlerin Ortalaması	45–66

Kaynak: (Aydın ve Bozdereli 2012: 60)

Çeşitli dünya ülkelerinde farklı kayıt dışı ekonomiyi ölçme yöntemleri sonucunda elde edilen kayıt dışı ekonomi rakam aralıklarının belirtildiği yukarıdaki tabloda Türkiye için yapılan ölçümlerin ortalama aralığı gelişmekte olan ülkeler ortalamasının bile üzerinde olarak belirtilmiştir.

Bir ülkede kayıt dışı ekonominin varlığının, büyüklüğünün ve boyutunun önemi, yol açtığı olumlu olumsuz sonuçlar açısından değerlendirilmektedir. Kayıt dışılığın hayatımızın birçok alanına ekonomik, mali, sosyal, çalışma hayatı ve teknolojik gelişmelere yönelik etkileri bulunmaktadır (DPT 2001: 6).

Günümüzde kayıt dışı ekonomi sorunu ülkelerin ekonomilerinde oluşturduğu tahribat ve olumsuzluklar sebebiyle iktisadi çevrelerce tartışma konusu olmakla birlikte, bu sorunun çözüme kavuşmasına istinaden her ülkenin kendi sosyal ve ekonomik yapısına uygun çözüm arayışları söz konusudur. Kamu finansman dengesinde meydana getirdiği olumsuzlukların yanı sıra haksız rekabet ortamı yaratan bu sorun kamu finansmanındaki dengeye de tesir eden bir yapı sergilemektedir.

Kayıt dışı ekonominin boyutlarının artarak GSMH içerisinde önemli boyutlara ulaşması devlet gelirlerinin azalmasına, ekonomik ve sosyal açıdan ise büyük tahribatlara neden olmaktadır (Öztürk 2007: 43).

Ayriyeten toplam ekonominin bir kısmının resmi kayıtlar içerisine dahil edilmesi gerçekleştirilemediği sürece, ekonomik büyüklüklerin göreceli ağırlığını, ekonominin gerçek

boyutunu, uygulanma içerisinde olunan ekonomi politikalarının sonuçlarını ve ileriye dönük öngörülerini saptamak mümkün değildir. Bu sorun toplumun sosyal yapısından, makro ekonomik dengelere kadar etki oluşturabilen ve iş hayatının nizami işleyiş dinamiklerini bile temelden sarsabilecek birçok olumsuzluğa neden olabilmektedir (Bozdoğanoglu 2011: 1).

Kayıt dışı ekonomi küresel bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır ve ülkeler kayıt dışı ekonomiyi kontrol altında tutmak için eğitimden, hukuki alanlara uzanan birçok farklı çözüm şekli üretmektedir (Karabudak 2015: 31).

Dünya ülkelerinin ekonomik alandaki gelişmişme seviyelerine bağlı olarak, kayıt dışı ekonomi farklı oranlarda oluşurken kayıt dışı ekonominin milli geliri içerisinde daha fazla paya sahip olduğu ülkeler artan bir enflasyona maruz kalmaktadır. Bununla birlikte haksız, spekülative kazançlar süreklilik göstererek artmakta, gelir adaletsiz dağılmakta ve ekonomi denetim dışı kalmaktadır.

Kayıt dışı ekonomi birçok farklı yöntem ile tahmin edilebilen bir olgu ve büyüklüktür. Kayıt dışı ekonomi farklı birçok bilim dallarının içine girmesi, yol açtığı etkiler konusunda ortak karara varılamaması, hesaplanan rakamların güncellenmesi gibi nedenler sebebiyle, geniş literatüre sahip bir konudur (Özbek 2016: 36).

Türkiye’de kayıt dışı ekonominin bahsinin geçmesi ilk olarak 1990’lı yılların ortalarında başlamış ve kayıt dışı ekonomi ile ilgili ilk çalışmalar da 1994 yılı itibariyle Türkçe kaynaklarda ve literatürde yer almaya başlamıştır (Tunç 2015: 82).

Türkiye’de kayıt dışı ekonomi ile ilgili olarak ortaya konmuş pek çok çalışma mevcuttur. Çeşitli sistemler esas alınarak yapılmış olan bahsi geçen çalışmalarda, kayıt dışı ekonominin tahminine ve büyüklüğüne dair değişik rakamlar elde edilmiştir (Us 2004: 23).

Ülkemizde kayıt dışı ekonominin oransal boyutu hususunda, kayıt dışı ekonominin tanımsal gereği üzerine de sabit olarak karar kılınmış bir rakam söz konusu değildir. Oransal büyüklüğün belirlenmeye çalışıldığı araştırmalar birbirinden farklı sonuçlar içerirken bu araştırmalarda kayıtlı ve kayıt dışı ekonominin iç içe geçmişliği nedeniyle kesin sonuçlar ortaya çıkaracak uygulamalar yapılamamakta ancak bazı tahmin etme

metotlarından faydalanılarak kayıt dışı ekonominin boyutu ortaya koyulmaya çalışılmaktadır (Göksu 2015: 42).

Dünyada ve Türkiye’de istatistiki olarak kayıt dışı ekonominin boyutlarını belirlemek oldukça güçtür. Kayıt dışı ekonomik faaliyetleri ortaya çıkarmanın farklı yaklaşımları olmasına rağmen, bu yaklaşımların eksiklikleri de mevcuttur. Bazı yazarlar, kayıt dışı ekonomik faaliyette bulunanların doğası gereği saklı kalmalarını istemelerinden dolayı, bu ekonominin boyutlarının belirlenmesindeki zorluğa dikkat çekmektedirler. Bu sebeple, kayıt dışı ekonominin derecesinin ve boyutunun belirlenmesinde, ekonomik yöntemler eksikleriyle değerlendirilmelidir ve kabul edilmelidir. Ayrıca bir tahmin olarak yürütülen çalışmalarda, ancak çok yönlü bir analiz ve değerlendirme tabloları ile kayıt dışı ekonominin boyutları daha doğru olarak gösterilebilecektir (Karabudak 2015: 31).

Yani özet olarak denilebilir ki, kayıt dışı ekonominin oransal büyüklüğü kullanılmış olan yöntem, verilerin yeterlilik düzeyi ve araştırmaya konu olmuş döneme göre farklılık içermektedir (Us 2004: 23).

Mevcut olan bu kargaşadan ortadan kaldırılması ve konunun aydınlığa kavuşması açısından kayıt dışı ekonominin Türkiye’de ilk olarak oluşumunun genel bir tarihsel süreç içerisinde gelişiminin incelenmesi, hangi yıllardan itibaren Türkiye ekonomisinde bir ekonomik sorun olduğu ve adının geçtiğinin, geçmişten günümüze kadar olan süreçte boyutunun değişiminin, ortaya konması ve boyutunu tahmin etme adına bazı kayıt dışı ekonomiyi ölçme yöntemlerinden elde edilen ve ulaşılabilen en son bulguların gösterilmesi bize Türkiye’de kayıt dışı ekonominin boyutunu görmede faydalı ve yararlı olacaktır mevcut durumu daha net görmemizi sağlayacaktır.

2.2.1. Tarihsel Süreç İçerisinde Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Oluşumu ve Değişimi

1950’li yıllarda ülkemizde bahsi geçmeye başlayan ve bir tartışma konusu olan kayıt dışı ekonominin oluşumu yine bu yıllarda tarım sektöründeki teknolojik gelişmelere dayanmaktadır ve bu yenileşmeler gelişmeler gizli işsizliği ortaya çıkarmıştır. Bu boşta kalan işsiz nüfus şehirlere göç etmeye başlamış ve bir süre sonra bu göçün önü alınamamış henüz sanayileşmesini sağlayamamış şehirler bile bu durumdan nasibini almıştır.

Türkiye’de gerçekleşen bu durum gelişmiş ülke özelliği taşıyan ve sanayileşebilmiş ülkelerde bu şekilde olmamıştır (Kahya ve Irmak 2014: 358).

Sanayileşmenin yaşandığı şehirler diğer şehirlere nispeten daha fazla cazibe merkezi olmuşlardır köy ve kasabalardan bu kentlere çeşitli nedenler dolayı nüfus kaymaları kolay bir şekilde gerçekleşmektedir.

Ülkemizde teknolojik gelişmelerin tarım sektöründe kullanıma başlanmasıyla ile öncelikle sanayi köylerde kullanılmaya başlamıştır. Bu sebeptendir ki köy yerleşmelerinde işsiz bir nüfus kitlesi oluşmuştur bu oluşan nüfus iş bulma umuduyla sanayileşmemiş şehirlere yönelmiştir. Ülkemizdeki bu nüfus hareketi köy yerleşmelerinde işsiz kalan insan kesiminin neden olduğu bir iç göç hareketi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu göç hareketi ile şehirlere yerleşenler kayıtlı iş alanlarında iş bulamamıştır bulabildiği iş alanları ise eğitimsiz olmamaları hasebiyle vasıfsız işgücü alanlarıdır. Şehirleşmenin insanlara sunduğu hayata uyum sağlamayan ve işsiz kalan bu kesim için hayatlarını idame ettirebilmeleri açısından kayıt dışı ekonomi bir çare olarak görülmüştür (Kahya ve Irmak 2014: 358).

Türkiye’de kayıt dışı ekonomi ilk defa verilerin alınabildiği 1960’lı yıllardan 1980’li yılların ortasına kadar azalan bir seyir göstermektedir (Erdoğan 2015: 44).

Azalan bir seyirden sonra 1980’li yıllara gelindiğinde 24 Ocak Kararları ile Türkiye’nin ekonomisinin yapısında ve işleyişinde önemli değişimler meydana gelmiştir. Bu kararlar ne kadar da “İstikrar Paketi” olarak isimlendirilseler de ekonomik gelişmemiz farklı bir yönde seyir almıştır. Ekonomide belirlenen hedef ve amaçlara ulaşmada “serbest piyasa ekonomisi” aracı kullanılırken ilk sıralarda pozitif sonuçlar elde edildiği söylenebilir. Bilhassa 1983 yılı sonrasında ekonominin büyük oranda libere edilmesiyle ve döviz kurunda ise sürekli gerçekleştirilen düzeltme ile ihracatımız artış göstermiştir. 1988 yılında ülkemizde ilk defa 1973 yılından itibaren cari işlemler fazlası görülmüştür. Bu uygun ortamda ekonomimizde finansal serbestleşme ve özgürleşme eksenine girilerek sermaye hareketleri de serbestleştirilmiştir. Böylelikle Türkiye’de 1980’li yıllardan itibaren başlayarak devam eden liberalizasyon dışı da kaymış özellikle TL’nin konvertibilitesinin IMF tarafından onaylanması ile finans sistemimizin “Uluslararası Finans Sistemi” ile entegre aşamaları sonlanmıştır (Tunç 2015:75).

Dünyada küreselleşme olgusunun yaygınlaştığı 1989 yılında tüm bu gelişen olumlu gelişmeleri çağdaş gelişmeler olarak adlandırmak mümkündür. Fakat tüm bu gelişimler yaşanırken bazı yapısal ve ekonominin temelini derinden sarsacak ve bu şekilde nitelendirilebilecek kararlar alınmamış, ihmal edilmiştir ve bir başka bakıma göre önemsenmemiştir. İhmal edilen veya ön görülemeyen yapısal kararların başında rekabet şartlarının oluşturulmaması gelmektedir. Fakat tereddütsüz söylenilir ki piyasa ekonomisinin oluşumunu ve devamlılığını belirleyen en önemli etmen rekabettir. Piyasa sisteminin varlık ve etkinliğinde hiç bir başka etmen, rekabet kadar stratejik etkiye ve öneme sahip olamamıştır. Hatta piyasa sistemini sürekli kılan unsur piyasalar değil, rekabet olmuştur. Çünkü piyasalar her dönem içerisinde ve her ülkede var olmuş, fakat piyasa sisteminin uygulanacak alan bulması rekabet olmadan gerçekleşmemiştir (Dinçer 2007: 12).

Özellikli olarak 1980’li yıllarda yaşanan değişim dönüşümden sonra Türkiye’de kayıt dışı ekonominin boyutları ve kayıt dışılık olgusu oldukça artmıştır (Demirci ve Altın 2006: 45). Türkiye’de kayıt dışı ekonominin oluşmasında en dikkat çekici etken 1980 sonrasında kayıt dışı ekonomiye bağlı bir büyüme tercihinin yapılmış olmasıdır (Ünal 2014: 79).

24 Ocak 1980 Kararları ve seneler öncesinden başlayıp günümüze kadar gelen, hızla artan kamu açıkları sonucunda bütçe gelirlerinin bütçe giderlerini karşılama oranı giderek azalmaya başlamıştır. Gerçekleşen bu durum sonucunda artık yeni kaynak araştırmaları gündeme gelmiş ve ekonomide kendini hissettirir biçimde gösteren kayıt dışı ekonomi kesiminin vergilendirilmesi ve kayda alınması yönünde araştırmalar başlamış bir anda odak noktası haline gelmiştir (Biçer 2006: 69).

Kayıt dışı ekonomi dünyada son otuz yıldır, Türkiye’de ise yaklaşık olarak on beş yıldır akademisyenlerin ve uygulamacıların gündemindedir. Ekonomik sorunların oluştuğu, yolsuzlukların ve kargaşaların gündemden düşmediği bir zaman diliminde, araştırmacılar ve akademisyenler kayıt dışılıkla mücadele amaçlı farklı farklı araştırmalar yapmaya başlamışlardır (Nas 2014: 75).

Kayıt dışılığın bir sorun çevresi olarak gündemde yer aldığı yıllarda Türkiye’de ekonomik ve politik hayat kayıt dışılıkla mücadeleye müsaade eden bir ortam şeklinde değildi. 2001 yılı öncesi ekonomik dönemi konun işleyişi bakımından 1980-1989 arası ve

1989 sonrası olmak üzere iki döneme ayırırsak 1980-1989'un birinci yarısında ekonomik dönüşüm programının darbe ile önünün kesildiği bir ülke karşımıza çıkar. Devamı niteliğinde olan ikinci yarısında ise yani 1985'in sonrasında KDV'nin birçok verginin yerini alması ve özellikle finansal liberalleşme programının hızla uygulanmaya çalışılması dönemin ana karakteristik özelliğidir. Bütçe açıklarının artış gösterdiği, kamu borcunun ve enflasyonun meydana geldiği bu dönemlerde ekonomide kayıt dışılık Türkiye'de henüz bir sorun alanı olarak algılanmaktan uzaktı. 1990'lı yıllardan itibaren politik istikrarını yitiren Türkiye, enflasyonu adeta "canavar" olarak anmakta, sosyal güvenlik sistemini ise "kara delik" ismiyle anılmak üzere hazırlamaktaydı. Devlet iç ve dış borcunun ekonomik dinamiklerinin tamamen bozulduğu bu yıllarda kayıt dışı ekonomi bir mücadele alanı olarak göze çarpmışsa da o kadar çözülmeyi bekleyen sorun yanında kayıt dışı ekonomiyle mücadele sadece bir politik söylem olarak gündemde yerini aldı (Savaşan 2011: 31).

Türkiye'de kayıt dışı ekonomi boyutu 1970'li yıllardan 1980'lere ve 1980'lerden de 1990'lara kadar artarak büyümesine devam etmiştir. Kayıt dışı ekonominin boyutunda yaşanan bu büyümenin sebepleri incelendiğinde ise; 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren ekonomide baş gösteren bozulmaların akabinde bütünüyle farklı ekonomik politikalarının uygulandığı 1980'li yıllarda bütçe açıklarının giderek artması ve bu açıkların oluşturduğu iç ve dış borçlanmaların ise 1990'lı yıllarda kısır döngü haline gelmiş olması ayrıca bir diğer taraftan da ekonomide iç ve dış ekonomik dengelerin sağlanması maksatlı uygulanan yüksek faiz ve düşük kur rejimlerinin meydana getirdiği istikrarsızlıklar ve yine bu istikrarsızlıklara eklenen ekonomik krizlerin etken olduğu görülmektedir (Yılmaz 2006: 149).

Kayıt dışı ekonomi ile krizler arasında yadsınamaz bir ilişki söz konusudur ekonomide krizlerin sebep olduğu işsizlik, yeni istihdam alanlarının yetersizliği ve bu etmenlerle ilişkili olarak oluşan gelir dağılımı adaletsizliği ve yoksulluk kayıt dışı ekonomiyi etkileyen önemli nedenlerden bazılarıdır (Akarsu 2015: 38).

Nitekim ülkemizde kayıt dışılık oranındaki ekstrem artış ve azalışların görüldüğü yıllar genel itibarıyla siyasi, iktisadi yada sosyal bozulmaların yaşanmış olduğu yıllar ile çakışmaktadır. Zira ülkemizde 1978 ve 1979 yılları, 1994 ve 1995 yılları ile 2000 yılı inceleme dönemi boyunca kayıt dışı ekonomi boyutunda ani yükselişlerin olduğu ve genelde bu oranının yüksek seyir ettiği yıllar olmuştur. Kriz dönemlerinde ücret ve

karlarda azalmalar söz konusu olurken denetimlerinde gevşeme gösterdiği yıllar olmuştur. Bu dönemlerde bireylerin hayatlarını idame ettirebilmeleri adına ve ekonomideki kötü gidişattan kurtulabilmeleri adına kayıt dışı ekonomiye yönelmeleri bir zorunluluk haline gelmiştir (Yılmaz 2006: 149).

Kriz dönemlerinde yaşanan bu artışlara ülkemizde örnek verilebilecek en güzel dönem 2000 yılına ait dönemdir. Bu dönem içerisinde kayıt dışı ekonomi oranımız en yüksek oransal boyutuna %178,1'e ulaşmıştır. 2001 yılından itibaren ise bu oranda ciddi bir gerileme olduğu görülmektedir. Bu başarının sağlanabilmesinde sıkı para ve maliye politikaları etkili olurken fiyatlar genel seviyesindeki düzenli artışın önüne geçilmesiyle gelir dağılımında görülen olumlu gelişmelerin büyük etkisi olmuştur. Ayrıca kayıt dışı ekonomi ile mücadeleye daha temkinli yaklaşılması sağlanmış daha da önemlisi bu olumlu gelişmelere iktisadi, siyasi ve sosyal alanda görülen istikrar ortamı da katkı yapmıştır (Kanlı 2007: 87).

Özellikle 2000 yılından itibaren kayıt dışı ekonomi ile mücadelede gerçekçi adımlar atılan Türkiye'de kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomi haline getirilmesi çalışmaları politik karar alıcıların ve uygulayıcıların en büyük hedeflerinden birisi haline gelmiştir (Erdoğan 2015: 44).

2001 yılı itibariyle Türkiye'de para politikası ve maliye politikasının uygulanmasında derin farklılıklar meydana gelmiştir. Kayıt dışı ekonominin azalması için kayıt dışı ekonomiyle mücadele söylemi altında farklı argümanlarla olsa dahi kayıt dışı ekonomiyi önlemek ve azaltmak için olumlu sonuç doğuracak çalışmalar yapılmıştır örnek olarak bunlardan bir iki tanesi e-devlet uygulamalarına yer verilmiş, vergi, gümrük ve sosyal güvenlikle pozitif yönde gelişim gösteren otomasyon bürokrasiyi azaltmıştır (Tunç 2015: 78).

Bu yıllardan itibaren başlayan, kayıt dışı ekonomi ile mücadele alanında yapılan birçok gelişim, faaliyet ve uygulama aşamasında olan plan, vardır. Yapılan ve yapılacak olan bütün faaliyet ve uygulamaların gösterilmesi Türkiye ekonomisinin temel sorunlarından biri olan kayıt dışı ekonominin çözümünde Türkiye'nin karalılığını ve bu konuda yapmış olduğu gelişimi görmemizi sağlayacak. Bize yenilikleri tanıttak çözümüne yönelik geliştirilen bütün bu çalışmalar ve planlar ortaya konulduğunda birçok alana faydalı olacak sonuçlar doğuracaktır bu gösterilecek çalışmaların gösterimi ile elde

edilecek en önemli ve etkili kazanç Türkiye'ye gelecek süreçte yapılacak olan doğrudan yerli ve yabancı yatırıma ve yatırımı yapacak olan yatırımcıya güven tazeleyecektir. Genel itibariyle ise devletimizin kayıt dışılığın üzerine kapsamlı bir halde kurum ve kuruluşlarıyla nasıl bir yöntem içerisinde mücadele verdiğini görmemizi sağlayacaktır.

2.2.2. Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Nicel Veriler ile İncelenmesi

Kayıt dışı ekonomi Türkiye ekonomisinde geçmiş yıllardan bilhassa 1980’li yıllardan itibaren varlığını güçlü ölçüde hissettiren bir olgudur. Toplumda giderek sayısı artan belirli bir kesim tarafından üzerinde düşünülen ve tartışılan bir konu haline gelen kayıt dışı ekonominin boyutu hangi yöntemle hesaplanırsa hesaplansın, Türkiye’de önemli bir büyüklüğe sahip olduğu anlaşılmaktadır (Baldemir vd. 2005: 238).

Bir diğer söylenmesi gereken önemli bir anekdot da belli dönemlerde ekonomide ki kayıt dışı ekonomi oranının ekstrem şekilde artış veya azalış eğilimi kazandığı dönemler olmuştur ölçümler vasıtasıyla da bu durum bariz olarak görülmektedir. Özellikle kriz dönemlerinde kayıt dışılığın artış yönünde gelişme göstermesi bütün o kayıt dışılığın ölçmeye yarayan yöntemlerce tespit edilmiştir ve göstergelerin ortak yönüdür (Doğu 2011: 100).

Türkiye’de kayıt dışı ekonominin boyutuna dair gerçekleştirilen hesaplamalarda, kayıt dışı ekonominin kayıt altındaki ekonomiye oranı için %1,5 ile %178,1 oranları arasında bulgulara ulaşılmıştır. Bulgu ve sonuçlardaki farklılıklar, Türkiye’de ki veri yetersizlikleri ve verilere ulaşmadaki zorlukların yanı sıra, araştırma yapanların farklı ölçüm yöntemlerini kullanmalarından kaynaklanmaktadır (Kara 2010: 70).

Örnek olarak kayıt dışı ekonomiyi ölçüm yöntemlerinden olan GSMH yöntemiyle Özsoylu (1996) tarafından gerçekleştirilen ölçümde 1990 yılı harcama metodu ile hesaplanan GSMH değeri, yine aynı yıl üretim yöntemiyle hesaplanandan % 7,5 daha düşük bulunmuştur (Işık ve Acar 2004: 128). Aynı dönemde fakat çeşitli ölçüm yöntemleriyle yapılan ölçümlerin farklı sonuçlar verdiği bilgisini kanıtlar nitelikte literatüre girmiş olan örneklerin devamını bir tablo halinde aşağıda verecek olursak.

Tablo 2.6: Türkiye’de Kayıt Dışılığın Boyutunu Ölçmeye Yönelik Yapılan Çalışmalar

Çalışma	Tahmin Yöntemi	Yapıldığı Yöntem	Kayıtdışı Gsmh
Çetintaş, Vergil,2003	Ekonometrik yaklaşım	1971-2000	18-30

Öğünç, Yılmaz,(2000)	Sabit oran yaklaşımı	1960-1998 1971-1999	0-46 11-22
Öğünç, Yılmaz (2000)	Sabit Oran Yaklaşımı	1968-2001	31-84
	Vergi Yaklaşımı	1985-2001	26-184
Us(2004)	Basit Elektrik Üretim Yaklaşımı	1978-2000	1-13
Us(2004)	Karma Elektrik Üretim yaklaşımı	1978-2000	6-27
		1997-2003	5-64
Schneider, Savaşan (2005)	Model Yaklaşımı	1999-2005	31-35
İlgın (2002)	Basit parasal oran Yöntemi	1968-2001	31-84
	Vergi yaklaşımı	1985-2001	26-184
Yılmaz(2006)	Sabit Oran Yaklaşımı	1970-2004	0-178
Baldemir, Gökalp ve Avcı	MIMIC MODEL	1980-2003	13-28
Dorukkaya (2005)	Vergi yaklaşımı	1998-2004	29-37
	Vergi Yaklaşımı	1984-1991	8-45
Temel,Şimşek Ve Yazıcı (1994)	Sabit Oran yaklaşımı	1970-1992	0-26
	İşlem hacmi yaklaşımı	1970-1992	0-26
	Ekonometrik Yaklaşım	1975-1992	6-20
Altuğ (1994)	Kayıt dışı İstihdam yaklaşımı	1992	35

Kaynak: (Demir 2007: 62-63)

Tablo 2.7'e göre aynı dönem içerisinde farklı araştırmacılar ve farklı yöntemlerle yapılan ölçümlerin sonuçları arasında kimi zaman yine çok büyük farklara ulaşıldığı görülecektir.

2.2.2.1. GSYH (Makro Düzey) Gelir/ Gider Farkı ile Kayıt Dışı Ekonomik Boyut

Ulusal hesaplama yöntemlerimde, GSYH elde edinilen gelirler (maaşlar, karlar, faiz gelirleri ve kira gelirleri) ve giderler (gelir elde edenler tarafından harcanan paralar) kullanılarak hesaplanır. Kayıt dışı ekonominin olmadığı varsayılan bir ekonomide iki hesap birbirine denk olmalıdır. Gelir ve giderler arasındaki fark (gelirden fazla olan harcama miktarı yani gider), kayıt dışı ekonominin o ekonomide varlığını gösteren bir kanıt olarak var sayılabilir, kullanılabilir (Kirmanoğlu ve Miscioğlu 2016: 25).

Tablo 2.7: Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutu (GSYH’%’si)

Yıllar	Türkiye
1999	32,7
2000	32,1
2001	32,8

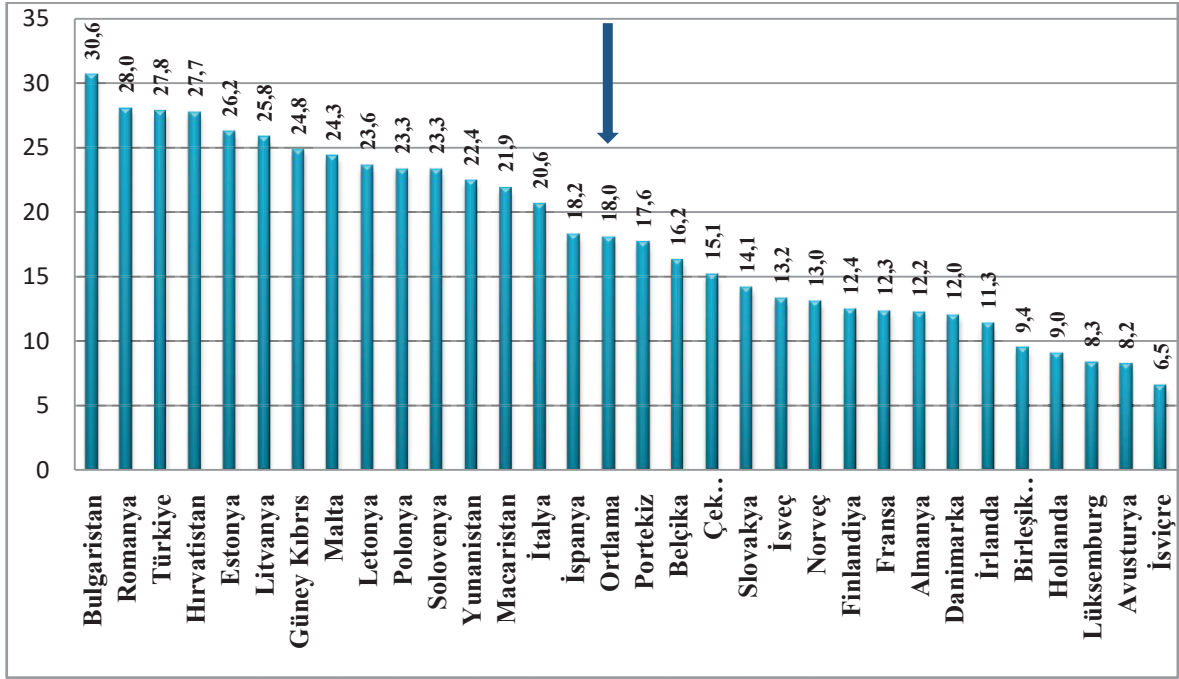
2002	32,4
2003	32,2
2004	31,5
2005	30,7
2006	30,4
2007	29,1
2008	28,4
2009	28,9
2010	28,3
2011	27,7
2012	27,2
2013	26,5
2014	27,2
2015	27,8

Kaynak: (Kirmanoğlu ve Miscioğlu 2016: 11)

Türkiye’de kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü ve boyutunu ölçmeye dair yapılan tahminlere göre, kayıt dışı ekonomi 2001 yılında Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın yaklaşık üçte biri (% 32,8) kadar ölçülürken bu kayıt dışı ekonomi oranı 2012’de % 27,7’e kadar düşmüş, 2013 yılında ise % 26,5’e kadar gerilemiştir. Yine bir başka yorumla 2002 yılında kayıt dışı ekonominin GSYH içindeki payı yaklaşık % 32 iken 2015 yılında bu oranın değeri yaklaşık % 27’ye düşmüştür (Maliye Bakanlığı, 2016: 21). Fakat son dönemler baz alınarak bir yorum yapılacak olunursa 2013’de % 26,5 olan değer 2014 yılında artmış 2015 yılına gelindiğinde yine artarak % 27,8 olmuş son üç yılda artış yönünde bir seyir izlemiştir (Erdinç 2015: 49).

Kayıt dışı ekonominin boyutunun ve değişiminin ayrıca en son hangi düzeyde olduğunun daha gerçekçi ortaya konulabilmesi için diğer ülkelerle kıyas yapmak gerekmektedir. Bu kıyasla birlikte aynı zamanda Türkiye’nin kayıt dışı ekonomide yeni oluşumlara ve yeni reformlara ihtiyacının olup olmadığı gerçeği ortaya çıkacaktır. Çeşitli ülkelerin son dönemdeki kayıt dışılık rakamlarının karşılaştırılması yöntemiyle gösterilecek olan bu kıyaslamayı yapacak olursak.

Türkiye’de ki kayıt dışı ekonomi verileri diğer Avrupa ülkelerinden daha yüksek seviyede seyir etmektedir. Kesin olarak bu verileri bilmek mümkün olmasa da ekonomik tahminlerde ve fiili durum baz alındığında kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin yüksek oranlarda ülkemizde devam ettiği gözlenmektedir (Altın 2014: 33).

Grafik 2.2: 31 Avrupa Ülkesinde 2015 Yılı Kayıt Dışı Ekonomi Oranı (GSYH %)

Kaynak: (Schnedier, 2015: 4)

31 Avrupa ülkesinin karşılaştırıldığı yukarıdaki tabloda Türkiye'nin kayıt dışı ekonomi oranının % 27,8 ile ortalamanın üzerinde yer aldığı ayrıca birçok Avrupa ülkesini de bu konuda geride bıraktığı ortaya görülmektedir.

Ancak bu olumsuz durum gelişmemiş ülkelerde ve Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde zayıf kırılğan yapılarından dolayı daha yıkıcı sonuçlar ortaya çıkararak ekonomide etkisini daha sert hissettirmektedir (Acar ve Aydın 2012: 31). Yine anlatıma devam ederek Türkiye'de kayıt dışı ekonominin boyutunu daha iyi ifade edebilmemiz ve farklı yönlerden ayrıntılı görebilmemiz amacıyla kayıt dışı ekonomiyi ölçme yöntemleri içerisinde dolaylı ölçme yöntemiyle hesaplanan bazı ölçüm sonuçlarını mümkün olduğunca güncel veriler eşliğinde ortaya koymamız gerekmektedir.

Nitekim araştırmacıların kayıt dışı ekonomiyi ölçmede çoğunlukla kullandıkları ölçme yöntemleri de genellikle olarak dolaylı ölçme yöntemleridir bu durumun nedenine bakıldığında kullanılacak verilerin dolaysız yöntemde daha çok ve teminin kolay olabilmesi ayrıca dolaylı yöntemin daha az maliyetli olmasıdır (Özbek 2016: 38).

2.2.2.2. İstihdam Yaklaşımı ile Kayıt Dışı Ekonomi Boyutu ve Güncel Veriler Eşliğinde Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdamının İncelenmesi

Kayıt dışı ekonomiyi ölçme yöntemlerinden olan istihdam yaklaşımına göre ülke nüfusunun, sivil işgücü arzının ve istihdamın zaman içindeki değişimine bakılarak kayıt dışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilmektedir. İstihdam yaklaşımında, zaman içinde emek arzı, istihdam ve nüfus gibi temel ana göstergelerden faydalanılarak hesaplama yapılır (Nas 2014: 52).

Bu ölçüm yöntemine göre, iş gücü arzının ülke nüfusuna oranı ile istihdamın ülke nüfusuna oranının belirli bir zaman dilimi içerisinde denk olacak şekilde ilerleme kaydetmesi gerekmektedir. Mevcut istihdamın toplam nüfusuna oranı iş gücü arzının toplam ülke nüfusuna oranından düşükse kayıt dışı istihdamın varlığından ve oluşumundan söz edilebilmektedir. Bu yöntemin en mühim özelliği ve pozitif yanı kolay hesaplanabiliyor olması iken olumsuz yanı ve negatif yanı kişinin hem kayıtlı hem de kayıt dışı işte aynı anda çalışıyor olabilme ihtimalinin var olmasıdır bu durum bu yöntem sonucunun güvenilirliğini olumsuz yönde etkilemektedir (Yücesoy 2015: 12).

Sivil işgücüne dahil olan çalışma çağındaki bireyler, ülkede mevcut olan istihdam koşul ve şartlarında kendilerine yer edinemezler ise gelirlerini idame etmek amacıyla kayıt dışı ekonomiye yönelmektedirler. Kayıt dışı ekonomiye yönelen bu bireyler bulundukları ülkede kayıt dışı istihdamın oluşumuna neden olmaktadır. Burada çıkarılabilecek sonuç “İstihdam Yaklaşımı” kayıt dışı ekonomiden ziyade kayıt dışı istihdamın boyutunu belirlemektedir. Böylelikle aynı zamanda kayıt dışı ekonomi hakkında bilgi edinilmesini sağlamaktadır (Tütüncü ve Zengin 2016: 201).

Kayıt dışı ekonominin iş hayatımıza girmesiyle oluşan en mühim problem; çalışma hayatını ve sosyal güvenlik sistemini belirleyen hukuk kurallarına ve yasalara uyulmadan kaydı ve beyanı yapılmadan işçi istihdam edilmesi veyahut kendi şahsi hesabına kayda girmeden çalışılması şeklinde ortaya çıkan kayıt dışı istihdam şeklidir. Bu istihdam şeklinde kaçak işçilik üç şekilde görülmektedir. İlk görülme şekli çalışanın kesinlikle kayıtlarda olmamasıdır. İkinci görülme şekli çalışanın resmiyette sigortalı olarak görünmesiyle birlikte, prim ödeme gün sayısındaki düşük gösterme yöntemidir. Son yöntem olan üçüncü kaçak işçilik şekli çalışanın elde ettiği kazancın hiçbir resmiyete ait kayıta yansıtılmamasıdır (Ünal 2014: 80).

Kaçak işçiliğin dışında kayıt dışı istihdama yol açan diğer nedenler belirtilmeye devam edilecek olursa. Gerek asgari ücretin üzerinde maaş alınıp bu maaş tutarının SGK' ya asgari ücret düzeyinde bildirilmesi, gerek fiili ve aktif olarak çalışılmasına rağmen sigortasız olarak çalışma ve gerekse de ikinci bir işte çalışıp bu ikinci işi gizleme yöntemleri Türkiye'de ki en yaygın kayıt dışı istihdam yöntemlerindendir. Türkiye'de kayıt dışı çalışma çok yaygın bir yapıya sahiptir. Şu şekilde ifade edilebilir ki ekonomide oluşan krizler insanları karın tokluğuna bile çalışacak hale getirmiştir. Sigorta maliyetlerinin işverenler üzerindeki ağır yükü de insanları maaş alabilmek ve geçimini sağlamak uğruna "Sosyal Sigorta" haklarından feragat etme durumunda bırakmıştır (Gönnetlioğlu 2010: 59).

Türkiye kayıt dışı istihdamın yıllara göre farklı sebeplerle, neden çeşitliliği de değişmiştir eskiden krizler dolayısıyla veya sigorta maliyetleri nedeniyle kayıt dışı istihdam tercih edilirken. Kredi kartı kullanımının çok yaygınlaşması ile bu günlerde vatandaşların kredi ve kredi kartı harcamalarını gelirlerine orantılı şekilde ayarlayamamalarına, insanların içinde bulunduğu aşırı tüketim eğilimi de eklenince insanlar borçlanmıştır. Kredi ve kredi kartı faizlerinin yüksek olması nedeni genel kabul görmese de insanların bir süre sonra borçlarını ödeyemez hale gelmeleri kesin bir sonuçtur. İnsanlar maaşlarına bankalar tarafından gelen kesintilerden, takiplerden kurtulmak maksadıyla çeşitli yollara başvurmuşlardır.

Çalışanlar işverenden özellikle sigorta istememekte alacağı maaşın SGK' ya yani resmiyete yansımamasını istemektedir. Resmiyete yansımama ile bankalar şahısların maaşları üzerindeki hukuki yönden hakları olan alacaklarını alamaz hale gelmektedirler borçlular borçlarını ödemekten kaçınmak maksadıyla son yıllarda böyle bir tutum içerisine girmişlerdir. Bu bilgiyi destekler nitelikte Türkiye'de borcunu ödeyemeyen kredi ve kredi kartı borçlularının sayısını, kredi kartı kullanımının değişimini ve takipte ki kredilerin yıllar içerisinde rakamsal değişimini, güncel tablo ve grafiklerle gösterecek olursak.

Tablo 2.8: Borcunu Ödemeyen Bireysel Kredi Ve Bireysel Kredi Kartı Borçlularının Sayısı (Yıllık)

Yıllar	Bireysel Kredi Borcunu Ödememiş Gerçek Kişi Sayısı (1)	Bireysel Kredi Kartı Borcunu Ödememiş Gerçek Kişi Sayısı (1)	Bireysel Kredi Veya Bireysel Kredi Kartı Borcunu Ödememiş Gerçek Kişi Sayısı (2)
2009	686.479	1.246.462	1.555.998

2010	504.685	824.235	1.121.660
2011	417.634	671.417	910.117
2012	684.951	907.298	1.257.397
2013	644.920	915.691	1.209.119
2014	669.383	1.018.576	1.297.132
2015	725.278	1.002.518	1.331.305
2016	727.268	975.015	1.321.053
2017 (3)	1.905.045 (3)	2.243.541 (3)	3.033.536 (3)

(1) İlgili yıllar bazında bireysel kredi ve kredi kartından dolayı yasal takibe intikal etmiş tekil kişi sayısını göstermektedir

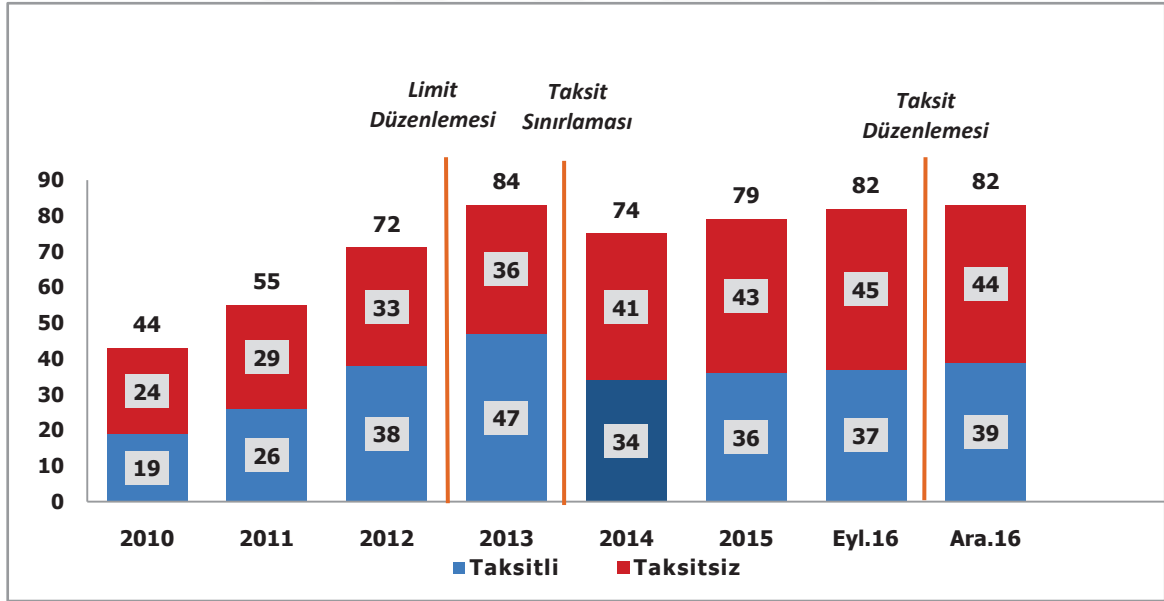
(2) İlgili yıllar bazında, sadece bireysel kredi, sadece kredi kartı ve hem bireysel kredi hem kredi kartı dolayısıyla, yasal takibe intikal etmiş tekil kişi sayısını göstermektedir

(3) Bireysel Kredi ve Bireysel Kredi Kartı Borcunu Ödememiş Gerçek Kişilerden Halen Borcu Devam Eden Kişi Sayısı - (Ocak 2017 itibarıyla)

Kaynak: (TBB Risk Merkezi, İstatistiki Raporlar, www.riskmerkezi.org, 2017)

2016 yılından eklenerek bir sonraki yıla yani 2017 yılına devreden kişi sayısı bu şekildedir son dönemdeki yani 2017’de halen kredi ve kredi kartı borcu devam eden kişi sayısındaki bu değişim bize borçlu sayısının arttığı söylemini ispatlar niteliktedir.

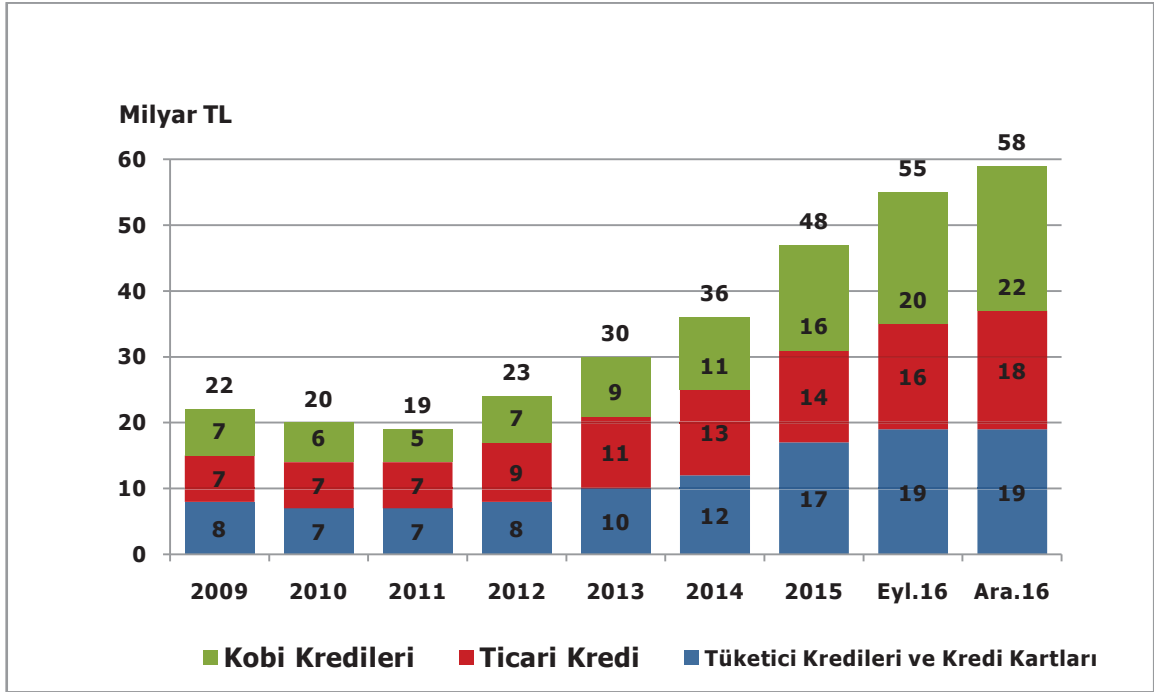
Grafik 2.3: Bireysel Olarak Kredi Kartı Gelişimi

Kaynak: (BDDK, Türk Bankacılık Sektörü Temel Göstergeleri, www.bddk.org.tr, 2016: 13)

Bireysel (Şahsi) kredi kartı tutarı, Aralık 2016 yılı döneminde bir önceki çeyreğe göre değişme göstermemiştir (BDDK 2016: 13).

Fakat genel itibarıyla aralıkla yapılmış olan taksit düzenlemeleri arasında kalan kısımlarda yıllara göre yükseliş söz konusudur.

Grafik 2.4: Takibe Alınan Kredilerin Brüt Bazda Gelişimi

Kaynak: (BDDK, Türk Bankacılık Sektörü Temel Göstergeleri, www.bddk.org.tr, 2016: 14)

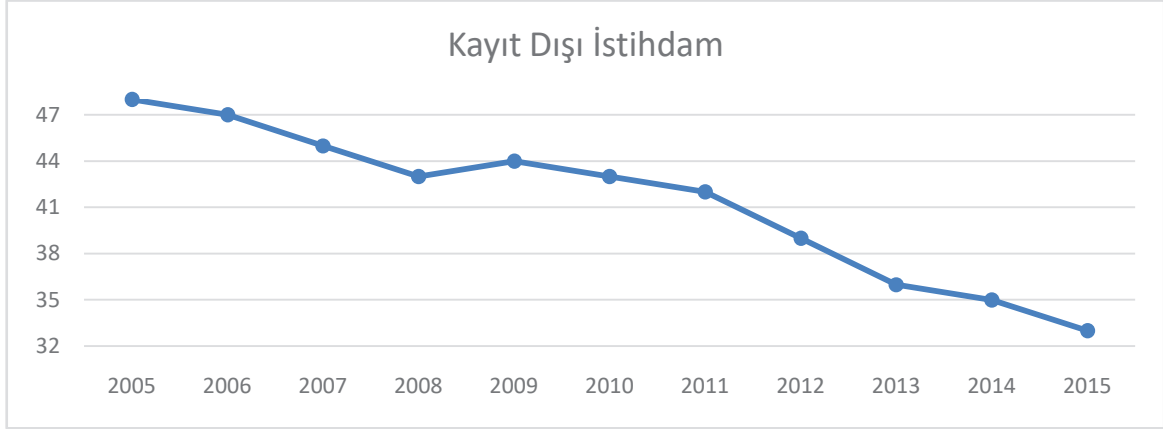
Aralık 2016 yılı dönemi itibarıyla takipteki kredilerin (brüt) tutarı 58 milyar TL'dir (BDDK 2016: 14).

Kayıt dışı istihdam eğiliminin artmasına yine son yıllarda dahil olan bir neden daha ekleyecek olursak devletin asgari ücreti düzeyini ani ve yüksek düzeyde olacak şekilde yukarı çekmesidir. Bu faaliyeti gerçekleştirirken devletin kendisi bu ücret yükseliminin belli bir kısmını temin etse de genel olarak bu faaliyeti işverenin üzerinden yapması Türkiye'de, işverene maliyet oluşturmaktadır. İşverenin karından feragat etmesini gerektirmektedir bu durumun yansıması olarak da işverenin sigortasız işçi çalıştırma eğiliminde artış olması beklenen olası bir sonuç haline gelmektedir.

Ülkemizde kayıt dışı istihdamın en çok görüldüğü sektörler; inşaat, imalat, tarım ve hizmet sektörleridir. Erkek nüfusa göre kadın nüfusta, 30-34 yaş aralığında varlık göstermiştir. Okuma ve yazma bilmeyenler de ise, en fazla tarım ve hayvancılık meslek dalında 1 ile 5 arasında işçi çalıştırabilen işletmelerde görülmüştür. En az ise profesyonel meslek mensuplarının çalışabildiği meslek çeşit ve gruplarında, 60-64 yaş aralığında çalışan yüksekokul veya fakülte mezunlarının olduğu 50 ve üzeri işçi çalıştıran işletmelerin aralarında görülmüştür TÜİK'in verilerinde bile son ölçümler 2015 yılına dair verilerdir ve %33.57 kayıt dışı istihdam oranı görülmektedir. En kaba söylemle her üç çalışan kişiden

birisi kayıt dışı istihdam içerisinde. Sektörel bir bakış açısı göz önüne alındığında durumun daha vahim olduğu görülmektedir. Bu açıklamaya örnek verilecek olursa gıda ve içecek sektöründe kayıt dışı istihdam oranının çok daha yüksek olduğu kendi meslek kuruluşlarının yaptırmış olduğu piyasa araştırmaları ve bilimsel çalışmalarla ortaya konulmaktadır (TMMOB 2017: 1).

Grafik 2.5: Kayıt Dışı İstihdam Oranı

Kaynak: (Hazine Müsteşarlığı, Türkiye Ekonomisinin Dünyadaki Yeri, www.hazine.gov.tr, 2017:37), (Eksiltilmiş Grafik).

TÜİK tarafından yapılan ve hazine müsteşarlığı tarafından yayınlanan yukarıdaki grafik bize kayıt dışı istihdam oranlarının 2005 yılından 2015 yıllarına kadar değişimini vermektedir. Kayıt dışı istihdam rakamı genel itibariyle 2000’li yıllardan son döneme 2015’e kadar bir azalış göstermiştir. Türkiye geneli bu tarz bir durum söz konusu iken bu genel rakamlara her bölgenin farklı derecede etkisi söz konusu olmuştur. Bu bölgesel kayıt dışı istihdam oranlarına bakacak olursak;

Tablo 2.9: Bölgelere Göre Kayıt Dışı İstihdam Oranı (%)

BÖLGELER	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Ankara	19,3	21,36	21,36	17,67	16,08	17,37	17,09	17,77
İstanbul	25,17	24,35	22,65	19,36	16,49	18,82	18,36	19,14
Bursa, Eskişehir, Bilecik	29,91	28,42	28,05	23,67	24,55	20,41	20,44	19,86
İzmir	28,97	30,47	32,91	30,13	30,38	27,48	23,47	25,93
Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	41,32	39,80	37,50	32,88	30,64	30,15	28,59	31,4
Antalya, Isparta, Burdur	46,01	44,21	41,86	38,64	36,86	32,89	28,97	31,48
Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	36,81	38,46	37,93	34,48	32,31	32,82	30,10	26,4
Kayseri, Sivas, Yozgat	42,07	45,32	50,87	50,00	39,11	32,85	34,83	32,79
Balıkesir, Çanakkale	48,39	45,77	45,22	42,25	41,40	38,21	34,89	37,4
Gaziantep, Adıyaman, Kilis	59,32	57,82	53,18	49,13	44,27	38,45	35,09	33,99
Aydın, Denizli, Muğla	43,04	42,55	45,86	48,10	44,30	36,62	35,63	35,15
Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	57,57	61,28	58,61	53,69	48,94	40,95	36,72	42,18

Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir	47,65	51,21	46,41	43,13	44,71	38,38	37,91	38,26
Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak	45,54	42,92	43,43	45,22	45,65	39,70	39,37	39,88
Konya, Karaman	52,95	54,33	50,13	43,99	43,99	39,69	40,17	41,74
Adana, Mersin	53,9	52,77	53,42	47,52	43,97	45,71	43,31	41,74
Zonguldak, Karabük, Bartın	60,67	52,91	53,00	51,72	52,40	49,37	46,32	44,81
Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	53,79	57,73	53,18	55,38	58,58	48,06	46,32	44,7
Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	62,69	55,78	50,50	46,92	47,82	46,61	46,52	45,88
Kastamonu, Çankırı, Sinop	59,07	62,72	62,96	57,19	50,95	50,00	48,80	53,77
Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	63,82	61,08	57,26	51,47	49,06	54,67	51,47	41,21
Erzurum, Erzincan, Bayburt	59,48	63,28	56,13	49,35	49,20	56,10	52,35	48,88
Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	67,26	64,71	61,78	62,27	55,74	54,09	52,46	50,87
Şanlıurfa, Diyarbakır	67,92	63,59	60,69	63,27	61,6	67,67	65,05	62,77
Van, Muş, Bitlis, Hakkari	66,75	71,57	74,85	72,74	69,75	70,42	70,80	66,92
Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	78,62	74,34	73,26	69,51	71,43	71,54	71,10	68,52
Toplam	43,84	43,25	42,05	39,02	36,75	34,97	33,57	33,49

Kaynak: (SGK, Kayıt Dışı İstihdam Oranı, www.sgk.gov.tr, 2016)

TÜİK'in 2015 yılı mayıs ayında yayınladığı "İşgücü İstatistik" rakamlarına göre herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna bağlı olmadan çalışanların yani daha açık anlamda kayıt dışı çalışanların oranı %34 olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemde yaklaşık 27 milyon kişinin istihdam edildiği düşünüldüğünde, 9 milyona yakın kişi kayıt dışı istihdam söz konusudur. 2015 yılında asgari ücretli bir çalışan için devlet, 495,82 TL vergi ve sigorta primi (işçi ve işveren payları dahil) tahsil etmiştir. Bu 9 milyon kişinin tamamını asgari ücretli olarak düşünüp çalıştığını varsayarsak devletin yıllık 53,5 milyar TL gelir kaybı bulunmaktadır. Buna göre 2015 yılı elde edilen vergi geliri 352,5 milyar TL olduğuna göre devletin vergi gelirinin %15'i kadar kayıt dışı ekonomiden kaynaklanan kayıp oluşmaktadır. Hatta yarı kayıtlı olarak adlandırılabilen yani daha yüksek gelir elde etmesine karşın asgari ücretli gösterilen çalışanlar ile hiç prim ödemeyen ve asgari ücretin üzerinde gelir elde eden çalışanların da hesaplama eklenmesiyle kaybın boyutları daha fazla büyümektedir. Kaybın boyutlarını daha gerçekçi ortaya koymak için 2015 yılı bütçesinde özel bütçeli kurumlara (yani üniversiteler ve diğer özel kuruluşlara) ayrılan payın tamamının 53 milyar TL olduğunu belirtmek yeterli olacaktır (Koç 2016: 96).

Son olarak bu ayrıntılı bilginin ardından 2016 yılının başının ve sonunun kayıt dışı istihdam adına nasıl bir durumda olduğunu belirtecek olursak.

Şubat ayı 2016 döneminde herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna bağlı olmadan çalışanların oranı, bir önceki yılın aynı dönemine göre 0,4 puan artış göstererek % 32,1 olarak gerçekleşti. (<https://www.evrensel.net>).

Aralık ayı 2016 döneminde ise herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna bağlı olmadan çalışanların oranı, bir önceki yılın aynı dönemine göre 0,6 puanlık artış göstererek %32,7 olarak gerçekleşti (TÜİK Haber Bülteni 2017: 1). Ülkedeki kayıt dışı istihdamın boyutu son dönemde artış yönünde gelişme göstermiştir.

2.2.2.3. Vergi Denetimi Yöntemi ile Kayıt Dışı Ekonominin Boyutunun Tahmini

Vergilerin incelenmesi şekliyle yapılan kayıt dışı ekonomiyi ölçme yöntemi, vergi incelemelerinin yapıldığı dönemlerde vergi mükelleflerinin beyan etmediği gelirlerinin tespiti ile ortaya çıkan matrah farklılıklarının kayıt dışı ekonominin oransal büyüklüğünü ifade ettiği varsayımına dayanılarak oluşturulmuş bir yaklaşım ve aynı zamanda ölçme yöntemidir. Vergi incelemeleri yaklaşımıyla kayıt dışı ekonominin boyutunun ölçülmesinde, incelemelerde ortaya çıkan matrah farklılıklarının istatistiksel yöntemlerle ekonominin genel yapısına uygulanması ile kayıt dışı ekonominin yıllar içerisinde oransal büyüklüklerinin tespiti söz konusudur. Fakat vergilendirilemediği halde milli gelirin büyüklüğü içerisinde yer alan bazı faaliyetler bu yaklaşımın sonucuna eklenmemiştir. Bu faaliyetler, vergi sistemine dayanılarak uygulamaya konulan istisna, muafiyetler ve vergi mevzuatına tabi olup vergilendirilemeyen fakat GSMH rakamlarına dahil olan ekonomik faaliyetlerdir (Ermiş 2008: 79).

Malın faturasız oluşu ve yine faturasız hizmet alım-satımı, kaçak işçi çalıştırma, vergisiz kira ve yine vergisiz gayrimenkul geliri elde etme, asılsız beyan vererek haksız yere indirim, hak ve muafiyetlerden faydalanma gibi kayıt dışı ekonomiyi meydana getiren faaliyetler gerçekte dolaylı vergi veya doğrudan vergi içerisinde olması gereken faaliyetlerdir. Bu tahmin yönteminde, yapılan vergi incelemelerine istinaden vergi mükelleflerinin beyan etmedikleri gelirlerin tutarları esas alınarak kayıt dışı ekonomi tahmini yapılmaktadır. Mükelleflerin vermiş oldukları beyanlarının analizi sırasında yanlışlık varsa düzeltilip matrah farkları belirlenir. İncelenen beyanlar oranında bir gelir büyüklüğü vergi çerçevesinde alınabilmektedir (Kara 2010: 56).

Kullanılan bu yöntemde vergi mükelleflerinin yalnızca bir kısmı incelenmektedir bu da bu yöntemin olumsuz taraflarından biridir (Yendi 2011: 42).

Kayıt dışı ekonomi ve vergi kayıp ile kaçaklarının boyutunu ölçmede kullanılan kriterlerden birisi de vergi denetimi mekanizması elemanlarınca yapılan denetim sonuçlarıdır. Bu yaklaşımda vergi incelemeleri ve farklı nedenler amacıyla toplanan vergi istatistiklerinden yararlanarak kayıt dışı ekonominin boyutu tahmin edilmeye çalışılmaktadır (Oral vd. 2015: 126-127).

Esas olarak, vergi idaresinin vergi mükelleflerinin vergi mevzuatına uyup uymadığının belirlenmesi faaliyetleri olarak tanımlanan vergi denetimi mali, hukuki, sosyal, ekonomik amaçlarla yapılır (Somuncu 2014: 136-137).

Türkiye'nin vergi sisteminin en olumsuz yanı sadece kayda giren vergisel olayları vergiye tabi tutabilmesidir, kayda girenin dışındaki olayların ortaya çıkarılmasını ve vergilendirmesini tam manasıyla yapamamasıdır. O yüzdende getirilen her yasal madde ve düzenleme, vergi ödeyen mükelleflerin vergi yükünün daha da artması sonucunu doğurmaktadır. Gerek idari uygulamalar ve gerekse denetim, kayıtlı mükellefler üzerinde toplanmaktadır (Oral vd. 2015: 126-127).

Türkiye vergi sisteminin bu yapısı mükellefler üzerindeki vergi yükünü de zamanla arttırmaktadır insanları ekonomik sıkıntıya sokmakta ve bir yerden sonra mükellefler için ekonomik kayıp haline gelmektedir.

2.2.2.3.1. Türkiye’de Vergi Yüğü

Vergi yükündeki gelişmelere bakılarak da, kayıt dışı ekonomi hakkında bilgi edilebilir (Yurdakul, 2008: 211). Türkiye’nin yıllar içerisindeki vergi yükü değişimine bakacak olursak.

Tablo 2.10: 2002-2015 Vergi Yüğü Oranları

GSYH, Genel Bütçe Vergi Gelirleri ve Vergi Yüğü (2002 - 2015) (BİN TL)			
Yıllar	GSYH	VERGİ GELİRLERİ	VERGİ YÜĞÜ
	(2009 BAZLI)	(*)	(%)
	(1)	(2)	(2/1)
2002	359.358.871	65.188.479	18,1
2003	46.801.546	89.893.112	19,2
2004	577.023.497	111.335.368	19,3
2005	673.702.943	131.948.778	19,6
2006	789.227.555	151.271.701	19,2
2007	888.460.879	171.098.466	19,4
2008	994.782.858	189.980.827	19,1
2009	999.191.848	196.313.308	19,6

2010	1.160.013.978	235.714.637	20,3
2011	1.394.477.166	284.490.017	20,4
2012	1.569.672.115	317.218.619	20,2
2013	1.809.713.087	367.517.727	20,3
2014	2.044.465.876	401.683.956	19,6
2015	2.337.529.940	465.229.389	19,9
2016	2.590.517.030	529.263.765	20,4
Not:2008-2015 yılları vergi gelirleri içerisindeki gelir vergisi tevkifat rakamına asgari geçim indirimi tutarı dahildir.			
(*) Vergi gelirleri rakamları mahalli idare ve fon payları ile red ve iadeler dahil tutarlardır.			

Kaynak: G.İ.B., Gsyh, Genel Bütçe Vergi Gelirleri ve Vergi Yükü, <http://www.gib.gov.tr>, 2017

Tablo 2.1 incelendiğinde %18 bandında seyir eden gelir vergisi yükünün 2015 yılına gelindiğinde ve %19,9 seviyelerinde belirlediği dikkatleri çekmektedir. Fakat artış gösteren bu vergi yükü sağlıklı ve adaletli bir vergi sistemini işaret etmemektedir aksi bir durumu bize göstermektedir. Türkiye'nin kendisine has ekonomik yapısında kayıt dışı ekonominin boyutunun bu büyüklüğü, mükelleflere yansımakta ve mükelleflerin yüksek oranlı vergi ödemelerine neden olmaktadır yani bir nevi verginin tabana yayılarak mükellef üzerindeki yükünün düşürülmesi sağlanamamaktadır (Bağdınlı 2016: 121). Bu durum bize vergi denetimi konusunda daha ihtiyatlı ve ciddiyet üzerine durmamız gerektiği gerçeğini oluşturur. Neticede bu durum piyasa rekabetini ve her şeyden daha önemlisi insanlar arası adaleti etkilemektedir nitekim devletinde gelir ihtiyacı bu şekilde daha rahat karşılanacağı için denetim konusunda devletin bazı çalışmaları olmuştur.

Bu çalışmalara geçmişten verilecek en iyi örnekler ise etkin ve aktif bir vergi denetim sistemi oluşturulması amacıyla yönelik olarak Maliye Bakanlığına bağlı özerk bir yapıda olan Gelir İdaresi Başkanlığının da bu konuda 2005 yılından sonra görevlendirilmesi gösterilebilir (Ünal 2014: 55).

646 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile 10 Temmuz 2011 tarihinde Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı kurulmuştur. Kurulan bu Vergi Denetim Kurulu; vergilerin teftişi, incelenmesi, denetimi ve beraberinde soruşturma görev ve yetkilerine sahip olup kayıt dışı ekonomi ve yolsuzlukla mücadelede etkin bir rol üstlenmektedir (VDKB, Başkanın Mesajı: 2).

2.2.2.3.2. Türkiye’de Vergi Denetimi

Vergi sisteminin en önemli hususlarından birisi denetim çalışmalarıdır. Mükellef olarak vergisini tam ve eksiksiz olarak ödeyip vatandaşlık görev ve sorumluluklarını yerine

getirenle vergisini ödemeye direten mükellef arasındaki adaletsizliğin giderilmesi ve vergide adaletin sağlanması bakımından vergi denetiminin önemi münakaşa gerektirmeyen bir nitelik arz etmektedir (Şanver ve Oktar 2013: 4-5). Bu duruma istinaden ülkemizde yapılmış olan güncel ve çeşitli vergi türlerinde yapılan en son incelemeyi gösterecek olursak.

Tablo 2.11: Vergi Türleri İtibarıyla İnceleme Sonuçları (2016/TL)

VERGİ TÜRÜ	BULUNAN MATRAH FARKI	TARHI İSTENİLEN VERGİ TUTARI	KESİLMESİ ÖNERİLEN CEZA TUTARI
Katma Değer Vergisi (Kdv)	8.279.902.913	3.851.863.512	9.647.689.012
Kurumlar Vergisi Geçici	5.830.106.154	*701.834.927	1.400.093.106
Diğer Vergiler	848.575.502	92.909.972	244.553.834
Banka Ve Sigorta Muameleleri Vergisi (Bsmv)	724.376.718	37.127.608	43.149.624
Kurumlar Vergisi	5.173.034.624	943.815.890	1.807.373.624
Kurumlar Vergisi Stopaj	463.766.414	57.248.243	59.166.278
Özel Tüketim Vergisi(Ötv)	299.596.747	1.023.203.794	2.104.203.073
Damga Vergisi	7.865.177.769	59.817.921	55.437.385
Gelir Vergisi Stopaj	2.242.658.313	310.362.356	409.559.492
Gelir Vergisi Geçici	541.324.527	*44.615.618	76.979.455
Gelir Vergisi	372.531.672	112.193.299	236.287.853
TOPLAM	32.641.061.33	7.234.873.130	15.904.492.736
*Bu tutar terkin edilerek üzerinden gecikme faizi ve vergi ziyayı hesaplanacaktır.			

Kaynak: (Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2016 Faaliyet Raporu, 2016: 66)

Yine denetimin ve ortaya çıkardığı sonucun önceki yıllara göre karşılaştırması amacıyla 2014-2015 ve 2016 yılları arası denetim sonuçlarına bakacak olursak.

Tablo 2.12: Yıllar İtibarıyla Vergi İnceleme Sonuçları

	2014	2015	2016
Tarhi istenilen vergi tutarı	7.939.389.423	9.803.999.983	7.234.873.130
İncelenen Mükellef sayısı	55.284	58.676	49.817
Kesilmesi önerilen ceza tutarı	16.582.633.968	18.843.082.627	15.904.492.736

Kaynak: (Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2015 Faaliyet Raporu ve 2016 Faaliyet Raporu (a) (Birleştirilmiş Rapor) : 60-65)

Bu tabloya göre 2016 yılında tarhi istenen vergi tutarı ve kesilmesi önerilen ceza tutarında bir önceki yıla göre azalma söz konusudur bu azalmaya “Bazı Alacakların

Yeniden Yapılandırılmasına İlişkin Kanun” hükümleri neden olmuştur 82.807 mükellef hakkında yürütülen vergi incelemeleri durdurulmuştur (Maliye Bakanlığı 2016 (a): 65).

Bir ülke de vergi inceleme farklarının artması (bir başka ifadeyle kesilmesi önerilen cezanın artması) sonucunda kayıt dışı ekonomi büyüyor (tutar olarak) yargısı yanlış bir yargı olmayacaktır (Eko Haber 2013).

Bu noktadan devam ederek son yıllardaki vergi inceleme oranı verilerine bakacak olursak.

Tablo 2.13: Vergi Denetimi Oranı

Yıllar	Faal GV Ve KV Mükellef Sayısı	İncelenen Mükellef Sayısı	İnceleme Oranı
2013	2.460.281	71.352	%2,90
2014	2.472.658	55.284	%2,24
2015	2.527.084	58.676	%2,32

Kaynak: (Köprü 2016: 2)

Vergi inceleme oranı ülkemizde eskiden de olduğu gibi oldukça düşük seyir etmektedir (Köprü 2016:2). Oysaki etkin bir şekilde yürütülen denetim organizasyonunun kayıt dışı ekonomiyi geriletmesi beklenir (Oral v.d. 2015: 126).

Bu tablolara göre 2016 yılında yapılan denetimlerde 49.817 mükellef incelenmiş. Bu dönemde 7.234.873.130 TL’lik tarhı istenilen vergi tutarı hesaplanmış ayrıca bu dönemde 32.641.061.353 TL’lik matrah farkı bulunmuştur. Ve yine bu dönemde kesilmesi önerilen ceza tutarı ise 15.904.492.736 TL olarak belirtilmiştir.

Bütün bu vergi denetimi verileri sonucunda ülkemizde artmakta olan bir kayıt dışı ekonomi söz konusudur ve az bir oranda denetimi yapılmaktadır yapılan denetimde sadece bilineni denetleme yönünde ilerlemektedir. Kayıt dışı ekonomi azaltmak istiyorsak bunun yanı sıra mükellef sayısı tespiti iyi yapılmalı kayıt dışı olanlar kayıt altına alınmalı mükelleflik halk tabanına yayılmalıdır denetimde etkinlik oldukça başarılı bir şekilde sağlanmaya çalışılmalıdır.

Kayıt dışı ekonominin ülkemizdeki boyutu çeşitli yaklaşımlar ve açılardan bakıldığında bu şekildedir genel olarak birçok Avrupa devletinden daha yüksek kayıt dışı ekonomi boyutuna sahip olduğumuz görülmektedir kayıt dışı ekonomi son yıllarda da artış içerisine girmiştir bu durum rakamlardan da anlaşılacaktır. Ülkede kayıt dışı ekonominin GSYH içindeki payı yüksektir, kayıt dışı istihdam fazladır, sağlıksız olacak şekilde vergi

yükü de son dönemde artış eğilimindedir, vergide denetim düşüktür dolayısıyla yapılan denetimlerde de ceza kesilecek tutar çok çabuk artış gösterebilmektedir.

2002 yılında kayıt dışı ekonominin GSYH içindeki payı yaklaşık %32,4 iken 2015 yılına gelindiğinde yaklaşık %27 olmuştur yani 5,5 puanlık bir azalma söz konusudur. Ama gerçeği belirtmek gerekirse bu oran hala çok yüksek bir orandır Türkiye'nin kayıt dışı ekonomisi hala yüksektir. Bu sebeptendir ki kayıt dışı ekonomi ile mücadeleyle devam edilmeli bu mücadeleye daha fazla ehemmiyet verilmeli ve oran hızla aşağı çekilmelidir. Haksız rekabetin giderilmesi sağlanmalıdır (Maliye Bakanlığı (b) 2016: 21-22).

BÖLÜM III

KAYIT DIŞI EKONOMİYLE MÜCADELEDE YAPILAN UYGULAMALARIN TEMELLERİ VE İNCELENMESİ

Bu bölümde kayıt dışı ekonomiyle mücadelede günümüzde tercih edilen yöntemler ve bu yöntemler temelinde ülkemizde kayıt dışı ekonomiyle mücadele alanında yapılmış olan uygulama ve çalışmalar incelenmiş önerilerde bulunulmuştur.

3.1. Kayıt Dışı Ekonomiye Önleme Yöntemleri

Kayıt dışı ekonominin büyüklüğü ülkeden ülkeye değişim göstermektedir büyüklüğü ve yaygınlığı ne olursa olsun dünya ülkeleri kayıt dışı ekonomiye azaltmak ve ortadan kaldırmak amacıyla farklı önlem ve yöntem benimsemiş ve uygulamışlardır. Bu önlem ve yöntemlerden bazıları kayıt dışı ekonominin boyutlarını küçültürken bazıları da olumlu sonuçlar vermemiştir. Hatta bazı durumlarda benzer önlem ve yöntemlerin sonuçları bile ülkeden ülkeye farklı sonuçlar ortaya çıkarmıştır (Önder 2012: 59).

Genel olarak kayıt dışı ekonomiye ortadan kaldırmada başarılı bir sonuca varılabilmesi ve kayıt dışılığın azaltılması için mücadelenin devlet politikası olarak belirlenmesi bu konu üzerinde sürekli aktif olarak faaliyet gösteren bir çalışma grubunun oluşturulması lazım gelmektedir. Ayrıca stratejik eylem planlarının hazırlanması ve kurumlar arasında işbirliği ile eşgüdüm sağlanmasının yanı sıra etkin bir izleme ve değerlendirme mekanizmasının oluşturulması gibi yöntemler geliştirilmelidir (Azaklı 2009: 59).

Bu bilgiyi destekler nitelikte kayıt dışı ekonomi ile mücadele edebilmek amacıyla artık dünyada vergi sisteminin kayıt dışılık ile mücadele edebilecek yapıya kazandırılması güdümlü çalışmalar ve bunların yanı sıra orta ve uzun vadeli program ve düzenlemeler dayanağında mücadele araçları oluşturma üzerine odaklanıldığı görülmektedir (Bozkurt ve Özbey 2014: 81).

Bu odaklanılan ana faaliyetler artık ülkelerin kayıt dışı ekonomi ile mücadelecisi kesimin gündeminde yer alırken diğer taraftan bu uygulanan yöntemlerin ve yapılan faaliyetlerin esasında bazı temeller üzerine kurulduğu ve bazı esas ve argümanlardan oluştuğu görülmektedir. Bu temel argümanları, esasları ve araçları kendisini kanıtlar nitelikte literatürden örnekler vererek belirtecek olursak.

3.1.1. Vergi Sistemini Yeniden Reforme Etmek

Gerçekleştirilen bu reform hareketleri genel çerçevede vergi sistemlerinde sistemin kalitesini ve işlevini artıracak biçimde etkinlik amacına ulaşmayı ve kayıt dışı ekonomiyi önlemeyi amaçlamaktadır. AB ülkelerinin bu hedefler doğrultusunda son yıllarda gerçekleştirdikleri vergi reformlarını iki ana başlık altında toplamak mümkündür. Bunlardan ilki, ücretlerin gelir vergisi ve sosyal güvenlik vergi yükünü hafifletmektir. Bu şekildeki bir reform, emek ve büyüme dostu ve yanlısı (labor/growth friendly) vergileme olarak isimlendirilmektedir. İkinci reformun alanı ise emek vergi yükündeki indirimi başka vergi alanlarına kaydırmak ve vergi idaresini güçlendirerek vergi tabanını genişletme (basebroadening) çabalarıdır. Somut olarak yapılan reformlar kısaca şöyle belirtilebilir (Batirel 2016: 160).

3.1.1.1. Ücretlerin Vergi Yükünün Hafifletilmesi

2014-2015 yıllarında ücretlilerin vergi yükünü azaltan ülkeler; Belçika, Bulgaristan, Estonya, Fransa, Hırvatistan, İngiltere, İrlanda, İtalya, Malta ve Slovakya'dır. Belirtilen bu ülkeler düşük ücretlilerinin vergi yükünü en az geçim indirimini artırarak, sosyal güvenlik primini düşürerek veya asgari ücretlinin vergiye tabi ilk gelir vergisi dilim oranını sıfırlayarak iki farklı şekilde gerçekleştirmişlerdir (Batirel 2016: 161).

3.1.1.2. Vergi Tabanlarının Genişletilmesi

Ülke ekonomilerinde vergi yükünün fazla hissedilmesinin bağlı olduğu en önemli neden verginin tabana yayılma oranıdır. Tabana yayılmayan vergi belirli bir kesim üzerinde kalacak ve adaletsizlik oluşturacaktır (Karyağdı 2011: 38).

Vergi olarak alınma potansiyeli bulunan, büyümenin sürekliliğine veya etkinlik kaybına en az zarar verecek özellikteki vergi türlerinde vergi tabanının veya konusunun genişletilmesi vergi reformunun ikinci çeşidini meydana getirmektedir. Tabanın

genişletilmesiyle KDV gibi genel tüketim vergisi ile özel tüketim vergisi, emlak vergisi, çevre vergisi ve vergi teşvik ve harcamalarını gözden geçirerek bu bütçe kaynaklarının hasılat artırıcı tarafını güçlendirmek hedeflendirmektedir (Batırel 2016: 162).

3.1.2. Vergi Denetiminde Etkinliği Arttırmak

Bu maddeyi destekler nitelikte verilebilecek etkili örnekler şunlar olabilir: Bir ülkede kayıt dışı ekonominin önlenmesinde en etkili unsur vergi denetimidir (Benlikol vd. 2002: 28).

Vergi denetimi ne derece etkili olursa kayıt dışı ekonomi o derece azalır. Etkin bir vergi denetiminin olmaması veya mükelleflerin etkin denetim olmadığına inanması durumunda, mükellefler faaliyetlerini kayıt dışında yürütme eğilimine girebilirler ki bu durumda kayıt dışı ekonomiyi genişletir (Ecemiş 2013: 33).

Büyük çoğunluğu beyan esaslı şeklinde olan bir vergi sisteminde kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınmasında önem arz eden araçlardan birisi de etkin bir denetimin varlığıdır (Şamiloğlu 2001: 1).

Türkiye’de ki kayıt dışılığı önlemeye yönelik olarak yapılacak: Vergi denetim birimleri ve diğer birimler arasındaki koordinasyon güçlendirilerek denetimlerin daha yoğun ve etkin bir şekilde yapılmasının sağlanması, gerekmektedir (İlgın 2002: 153).

3.1.3. Mücadelenin Devlet Politikası Haline Getirilmesi

Kayıt dışı ekonomi, kısa zamanda istihdam ve yatırım açısından geçici ve yanıltıcı avantajlar sağladığı düşünülen bir yapıda olsa da aslında ülkenin geleceği için olumsuzluklara neden olan bir olgudur. Ekonominin içerisine yerleşmiş olan ve gün geçtikçe büyüyen bir sorun haline gelen kayıt dışı ekonominin devlet politikası olarak benimsenmesi gerekmektedir (G.İ. B. 2009: 38).

Kayıt dışı ekonomi olgusunun toplumun tamamını kapsayan çok yönlü bir sorun olduğunu belirttik bu sorunun çözümü de o sebeple, çok yönlü ve çok boyutludur. Bu hususta herkesin üzerine düşeni yapması gerekmektedir. Önce devlet; mantıklı ekonomik, sosyal ve mali politikalar uygulamalı ve kendisine çeki düzen vermelidir (Kırbaş 1995: 33).

3.1.4. Stratejik Eylem Planı Hazırlamak

Kayıt dışı ekonomiyle mücadele amacıyla Gelir İdaresi Başkanlığının vekaletinde, “Kayıt dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı 2008-2010” hazırlanmıştır. Hazırlanan bu plan, 2009/3 sayılı Başbakanlık genelgesi olarak 5.2.2009 tarih ve 27132 sayılı resmi gazetede yayınlanmıştır. Ekonomide ki rekabetinin artırılması ve kamunun bütçesinin daha iyi bir yapıya çevrilmesinin ancak ve ancak kayıt dışılığın azalması ile gerçekleşebileceğinin mümkün olduğunu ortaya koyan bu genelgeden bahsedecek olursak. Güçlü bir toplumsal ve siyasal iradeyle toplumun genelinin katıldığı kapsayıcı bir mücadele stratejisi oluşturulması, kayıt dışı ekonominin olumsuz etkisine karşı toplumun bilgi sahibi edilmesi, ekonominin kayıt altına almasının yararlarının belirtilmesi bir nevi toplumun teşvik edilmesi, kurumlar ve kuruluşlar arası veri paylaşımının güçlenmesi hedeflenmiştir (Azaklı 2009: 69). Bu maddede kayıt dışı ekonomiyle artık mücadele stratejik eylem planlarının kullanıldığı söylemini doğrular nitelikte olan Türkiye’de ki bir eylem planından bahsedilmiştir.

3.1.5. İnsanlar Üzerinde Vergi Bilincini Oluşturmak

Vergi mükelleflerinin vergi hakkındaki bilincinin ve ahlakının oluşturulması amacıyla gerekli düzenlemeler yapılmalıdır. Vergi bilincinin ve ahlakının toplum içerisinde yaygınlaştırılması için çeşitli basın ve yayın (yazılı veya görsel) organları kullanılmalı bunlar aracılığıyla anlatılmak istenen anlatılmalıdır. Vergi kaçakçılığının kötü, utanç verici bir suç olduğunun düşüncesi aşılmalıdır. Vergi mevzuatı ne kadar iyi derecede olursa olsun, vergi idaresi de ne kadar verimli ve etkin işler konuma getirilirse getirilsin, toplumun içerisinde vergi bilinci ve ahlakı oturmadığı sürece kayıt dışı ekonomi önlenemez (Sarılı 2002: 48).

3.1.6. Cezalarda Caydırıcılığı Arttırmak

Kayıt dışı ekonomi olgusunun içerisinde olan kayıt dışı istihdamla mücadelede denetimin etkin hale getirilmesinin yanı sıra yasalardan kaynaklanan yükümlülüklerine uymayan işçi ve işverenler için cezaların caydırıcılığının da artırılması gerekmektedir. Türkiye’de yasal sorumluluklarını yerine getirmeyen işveren kesime sadece idari para cezası uygulanmaktadır. Türkiye’de ki bu durum gelişmiş ülkelerde para cezası şeklinde sonlanmamakta idari para cezalarının yanı sıra, iş yeri ruhsat iptali, işyeri faaliyetlerini

bıraktırma şeklinde, meslekten çıkarma ve kamunun yapmış olduğu ihalelerden men gibi cezalarda vardır. Bu çerçevede Türkiye’de kayıt dışı istihdamın azaltılabilmesi için ceza çeşitliliğinin de artırılması gerekmektedir (Kamalıoğlu 2014: 166-167).

Vergiye ait ceza sisteminde cezaların mümkün olduğu kadar para cezası olarak kalmaması ve hapis cezalarının da arttırılması gerekmektedir (Doğu 2011: 140).

3.1.7. Vergi Yükünü Azaltmak

Vergi yükü rakamları Türkiye’de vergi yükünün fazla olmadığını gösterse de; gerek dolaylı ve gerekse dolaysız vergilerin ülkedeki mükellefleri sayı olarak sürekli olarak yerinde saymakta, fakat kamu harcamaları sürekli olarak artış halindedir. Artış halinde olan bu kamu harcamaları, ülkenin sadece belli kesimleri tarafından karşılandığı için; mükelleflerin sayısının artmamasına rağmen, vergi yükü gittikçe bu kesim aleyhine artış halinde seyir izlemektedir (Ay 2006: 75).

Yukarıda maddeler halinde sıralananlar kayıt dışı ekonomiyle mücadelede artık dünyada rağbet gören ve odaklanılan fikirlerin ve önerilerin eylem bazında, temel esas ve araçlarıdır. Bu temel esaslar ve araçlar ortaya koyulurken çeşitli dünya ülkelerinden ve Türkiye’de yapılan bazı gelişmelerden örnekler verilerek yapılmıştır. Bunun yanı sıra kayıt dışı ekonomi ile mücadele amaçlı araştırma yapan araştırmacıların bu başlıklar hakkındaki önerilerinden fikir ve söylemlerinden örnekler alınarak genel olarak bu temel ve esaslara yoğunlaşıldığı gösterilmeye çalışılmıştır.

3.2. Türkiye’ de Kayıt Dışı Ekonomi İle Mücadelede Uygulamaya Konulan Politikalar

Türkiye’de kayıt dışı ekonomi ile mücadele alanında görevli iki önemli bakanlık vardır bu bakanlıklar “Maliye Bakanlığı” ve “Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı”dır. Maliye Bakanlığı’nın bu çerçevede ki sorumlulukları ikiye ayrılır: İlk olarak vergi denetim ve incelemelerinden sorumludur. İkinci olarak ise vergileri teftiş etme görevi kendisindedir. İlk belirtilen görev, Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından yürütülmektedir bu başkanlık vergi denetimini yaparken vergilenebilecek gelirleri olan şahısları beyan konusunda eğitmek ve herhangi bir kaçınma ve usulsüzlük halinde insanlara karşılaştıkları ve yaşanacak süreç hakkında bilgilendirme yapmak amacını taşımaktadır.

İkinci görev olan vergileri teftiş ise “Vergi Denetim Kurulu” tarafından yürütülür. “Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı”nın görevi ise beyan edilmeyen istihdam ve kayıt dışı istihdamla mücadeledir bu görevini “Sosyal Güvenlik Kurumu” aracılığıyla yürütmektedir (Kirmanoğlu ve Miscioğlu 2016: 26-27).

Bakanlıkların kayıt dışı ekonomiyle mücadelelerinde kendilerine bağlı kurum ve kuruluşların yanı sıra birde diğer bakanlıklarla sağlanan koordinasyonlu birliktelikleri vardır ve bakanlıklar bazında verilen bir ortak mücadele söz konusudur. Kayıt dışı ekonomi ile mücadele konusunun daha iyi anlaşılabilmesi ve bu soruna karşı geliştirilen politikaların daha iyi gösterilebilmesi için kayıt dışı ekonomiyle mücadele de yoğunluğun hangi yıllar itibariyle artmaya başladığının iyi anlaşılması gerekmektedir. Ayrıca bu mücadele yoğunluğundaki artışın bir sonucu olarak ortaya konan faaliyetlerin ve uygulamaların o yıllardan bu günlere kadar gelen süreç içerisinde belirtilmesi kayıt dışı ekonomi ile mücadelede ne derece kapsamlı bir mücadele içerisine girildiğinin özümsemesine yardımcı olacaktır.

Türkiye’de kayıt dışı ekonomi ile mücadele kapsamında yapılan uygulamalarda ve faaliyetlerde daha öncede belirttiğimiz gibi bilhassa 2000’li yıllardan sonra bir artış söz konusudur. Bu yıllardan sonra kayıt dışı ekonomi ile mücadelede daha farklı ve yoğun denilebilecek şekilde bir çalışma içerisine girilmiştir. Bu yıllar itibariyle başlayan kayıt dışılıkla mücadele yoğunluğunda ki artış günümüzde de hala devam etmektedir.

İyi bir yönetimin ve iyi yönetim anlayışının temel bir parçası olarak kayıt dışı ekonomi ile mücadele, son zamanlarda özellikle devletler ve piyasalar arasındaki ilişkiyi geliştirme bakımından ehemmiyet ve önem arz eder hale gelmiştir (Kirmanoğlu ve Miscioğlu 2016: 25). Bütün bu söylenenlerin olağan bir sonucu olarak geçmiş yıllardan bu yana birçok uygulama ve faaliyet kayıt dışı ekonomiyi önlemede gündeme gelmiştir ve birçoğu hayata geçirilmiştir. Özellikle 2000’li yıllardan itibaren yoğunlaşan bu kayıt dışı ekonomiyi önleme mücadelesi için günümüze kadar planlanan, hayata geçirilen faaliyet ve uygulamalar Orta Vadeli Programlar başlığında incelenmiştir.

3.2.1. Orta Vadeli Programlarda Özellikle Yerini Almış Kayıt Dışı Ekonomi

Kayıt dışı ekonomi sorunuyla mücadele alanında yapılan faaliyetlerden biriside 2006’dan beri hazırlanan ve kayıt dışı ekonomi sorununa ilişkin performans hedeflerini

yansıtan ayrıca da üç yıllık dönemleri kapsayan Orta Vadeli Planların (OVD) hazırlanmasıdır.

3.2.1.1. Orta Vadeli Program (2006-2008)

Stratejik amaçlar doğrultusunda kamu politikalarına şekil vermek ve kaynak tahsisini bu alana yönlendirmek amacıyla, 10.12.2003 tarihli ve 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununa istinaden ilk Orta Vadeli Program 2006-2008 yıllarını içine alacak şekilde hazırlanmıştır. Bu programın temel amacı Avrupa Birliğine üyelik sürecinde, toplumumuzun bütün kesimlerinin göz önüne alındığı ve yine toplumun ekonomik ve sosyal kalkınmasının ivme kazandığı bu ortamda, insanımızın yaşamının kalite düzeyini artırmak ve yükseltmektir (Kalkınma Bakanlığı 2005: 1-2). Bu programın kayıt dışı ekonomi ile ilgili olan kısmı yani kayıt dışılığın adının geçtiği yer vergi politikası başlığının içeriğinde ki kısmıdır.

Vergi politikasının ana hedefi, büyüme ve istihdam politikalarına aykırı olmayan, kayıt dışı ekonomiyi azaltıcı etkisi olan ve aynı zamanda makro ekonomik politikalarla uyum içerisinde kalabilen, etkin ve basit bir vergilendirme sisteminin meydana getirilmesidir.

Bu amaç doğrultusunda (Kalkınma Bakanlığı 2005: 1-2) ;

- Özel teşebbüsün uzun vadeli planlama yapabilmesini sağlamak ve mümkün olduğu kadar öngörülebilirliği artırmak maksadıyla vergi politikalarında istikrar esas olacaktır
- Gelir vergisi en başta olmak üzere, vergi kanunlarında mevcut olan istisna, muafiyet ve vergi indirimi çıkarımları, ekonomik ve sosyal politikalar etrafında yeniden gözden geçirilerek, vergi mevzuatı sadeleştirilecektir
- Gelir vergisinin yapısının daha basit hale getirilmesi amacıyla vergi dışı ücret unsurları vergi kapsamına alınacaktır Bunların yer aldığı orta vadeli programda kayıt dışı ekonomiyi azaltabilmek için vergi politikasının temelinin nasıl olması gerektiği ve bu doğrultuda yapılacaklar belirtilmiştir. Bu programın yanı sıra yine programlar hazırlanmaya devam etmiştir bundan sonraki üç yıllık hazırlanan program Orta Vadeli Program (2007-2009)'dur. Ardından hazırlanan ise Orta Vadeli Program (2008-2010)'dur. Fakat kayıt dışı ekonominin ayrı bir önemle ve farklı bir başlık

olarak incelendiği program ise Orta Vadeli Program (2009-2011)'dir. Ekonomide kayıt dışılığın azaltılması başlığına yer verilmiş.

3.2.1.2. Orta Vadeli Program (2009-2011)

Bu program dönemi içerisinde, ekonomide rekabetin artırılabilmesi, haksız rekabetin önüne geçilebilmesi ve kamu finansman kaynaklarının sağlam bir yapıya kavuşturulabilmesi için kayıt dışı ekonominin boyutunun azaltılması temel amaç olarak belirlenmiştir.

Bu doğrultuda (Kalkınma Bakanlığı 2008: 7);

- Kayıt dışı ekonomiyle mücadele belirlenecek strateji kapsamında, etkin ve aktif bir şekilde sürdürülecektir
- Kayıt dışı ekonominin azaltılması amaçlı iş ve çalışma hayatıyla ilgili mevzuat daha sade hale gelecek, kurumların arasındaki bilgi paylaşımının ve koordinasyonun artırılmasına uygun önlemler alınacaktır
- Vergi denetimi başta olmak üzere denetimlerde çapraz kontrolü de içerecek şekilde kamu idarelerinin uygulama kapasitesinin artırılmasına yönelik çalışmalara ağırlık verilerek, idarelerin beşeri ve teknolojik altyapısı iyi hale getirilecektir
- Kayıt dışılığı önlemede, performansın daha iyi ortaya konulması nedeniyle vergi kayıp ve kaçığının boyutu ve niteliği, güvenilir yöntemlerle ölçülecektir. Kayıt dışı ekonomiyle mücadelede vergisel sorumlulukların ve kuralların tüm aşamalarda doğruluğunu sağlamaya yönelik yeni vergi güvenlik kuruluşlarının oluşturulmasına ve mevcut kurulu olanların etkinleştirilmesine yönelik çalışmalar sürdürülecektir
- Başta Gelir İdaresi Başkanlığı ve Gümrük Müsteşarlığı olmak üzere tüm kamu kurumlarının idari ve teknik yapısı güçlendirilerek kaçakçılıkla etkin bir şekilde mücadele edilecektir
- Kayıt sistemi güçlendirilecektir (Kayıt dışı işletme ve çalışanları kayıt altına alabilmek için)
- Kayıt dışı ekonomiyle mücadelede toplumun bilgilendirilmesine yönelik faaliyetler artırılarak sürdürülecektir

Bu programdan sonra gelen program Orta Vadeli Program (2010- 2012)' dir.

3.2.1.3. Orta Vadeli Program (2010- 2012)

2010-2012 yıllarını içerisine alan Orta Vadeli Programın temel amacı küresel krizin etkilerinden çıkılırken bu süreçte ekonomik ve sosyal yapımızın olumlu yönlerini avantaj olarak kullanarak Türkiye ekonomisinin yeniden sürdürülebilir büyüme aralığına girmesini sağlamak ve bu sayede ülkemizin refah düzeyini arttırmaktır (Kalkınma Bakanlığı 2009: 4). Bu programda kayıt dışı ekonomi farklı bir başlık altında belirtilmemiş diğer başlıklarda ancak içerikte bahsedilmiştir. Örneğin vergi kayıp ve kaçağı azaltılacaktır alt başlığında kurumlar arası etkili bir çapraz kontrol sisteminin 2010’ da kurulacağından bahsedilmiştir ayrıca gelir idaresinin daha etkili çalışması için tedbirler alınacağından bahsedilmiştir. Bir diğer örnek başlık ise kaçakçılıkla mücadele etkinleştirilecektir başlığıdır akaryakıt, tütün, içki gibi ürünlerdeki kaçakçılığın önüne geçmeye yönelik tedbir alınacağına belirtilmiştir. Aslında kayıt dışılığın azaltılması konusunun doğrudan geçtiği başlık esnek istihdam biçimleri yaygınlaştırılacaktır başlığıdır esnek çalışma modellerinin teşvik edilerek yaygınlaştırılacağından bahsedilmiştir (Kalkınma Bakanlığı 2009: 5).

Bu programdan sonraki sıradaki program olan ve kayıt dışı ekonomi olgusunun geçtiği program Orta Vadeli Program (2011-2013)’dür.

3.2.1.4. Orta Vadeli Program (2011-2013)

Bu programda ekonomide kayıt dışılığın azaltılmasının rekabet gücünün artırılması, haksız rekabetin önüne geçilmesi ve kamunun finansmanına katkının sağlanmasıyla oluşacağı belirtilmiştir. Bu doğrultuda (Kalkınma Bakanlığı 2010: 30);

- Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı yeniden ele alınacak güncellenecektir. Bu plan doğrultusunda kayıt dışılığa karşı halk bilinçlendirilecek kayıt içi ekonomi özendirilecektir, denetim kapasitesinde iyileşme yapılacaktır, yaptırımların caydırıcılığı gözden geçirilecek etkinliğin artırılması sağlanmaya çalışılacaktır,
- Başta vergi denetimi olmak üzere denetimlerde etkinlik sağlanacağı ve idarelerin beşeri ve teknolojik altyapısının iyileştirileceği belirtilmiştir,

Bu programdan sonra hazırlanan sıradaki program olan Orta Vadeli Program (2012-2014)’tür bu programda ise kayıt dışı ekonomiye kayıt dışı istihdam çerçevesinden yaklaşılmıştır.

3.2.1.5. Orta Vadeli Program (2012-2014)

Rekabet gücünün sağlanması kamu harcamalarında toplum adına maksimum faydanın sağlanması, iyi yönetim, devlet yardımlarının ön plana çıkarılması, eğitim sistemindeki, yargı sistemindeki, vergi sistemindeki dönüşümün ve bunların yanı sıra kayıt dışılık, yerel yönetimler ve bölgesel gelişme alanlarındaki yapısal dönüşümün devam ettirilmesi bu programın temel öncelikleri arasında yer almaktadır (Kalkınma Bakanlığı 2011: 13).

İstihdam merkezli sürdürülebilir büyüme hedefinde rekabetçi bir ekonomik tarzda ve bir bilgi toplumuna dönüşüm doğrultusunda istihdamın geliştirilmesi, işsizliğin minimum seviyeye indirilmesi ve işgücü piyasasının etkinleştirilmesi temel amaçtır (Kalkınma Bakanlığı 2011: 49).

Bu doğrultuda (Kalkınma Bakanlığı 2011: 49);

- Kayıt dışı istihdamı azaltmaya ve hatta ilave istihdamın artırılmasına yönelik çalışmalar yapılacaktır
- Kıdem tazminatı konusu toplumun sosyal taraflarıyla istişare içerisinde kazanılmış belirli haklarını koruyan ve bütün işçilerin kıdem tazminatı almalarını garantileyen bir fon oluşturularak çözüme kavuşturulacaktır
- 5982 sayılı Kanun’la Anayasa hükümlerinde yapılan değişikliklerle AB ve ILO norm ve standartlarını uygun olacak şekilde sendikal haklar ve iş sağlığı ve güvenliği alanlarında gerekli değişiklikler yapılacaktır. Kadınlar, özürllüer, gençler öncelikli olarak iş gücü piyasasında dezavantajlı taraflara yönelik destek verici politikalar ve tedbirler alınarak sürdürülecektir.

Bu programdan sonra gelen programlar Orta Vadeli Program (2013-2015)’dir ve Orta Vadeli Program (2014-2016)’dır bu programlardan 2014-2016 programında yine kayıt dışı ekonomiye değinilmiştir.

3.2.1.6. Orta Vadeli Program (2014-2016)

- Bütçe sürecini başlatan ve 2014-2016 yılları arasını kapsayan bu Orta Vadeli Program’da (OVP), biçim ve içerik değişikliğine gidilmiştir. Ortaya konan bu yeni tasarımda sadece belli başlı amaç, hedef ve politikalara değinilmiştir. Sektörel, bölgesel

ve sosyal bazda birçok bölgesel husus makro ekonomik alana doğrudan katkı yapacak şekilde belli düzeyde tutulmuştur (Kalkınma Bakanlığı 2013 (a) : 1). Bu programda kayıt dışı ekonomiye istihdam politikaları başlığı altında değinilmiştir istihdam politikası doğrultusunda(Kalkınma Bakanlığı (a) 2013: 48);

- Halkın yoksul kesiminin istihdamının arttırılması ve üretken hale getirilmesine yönelik sosyal yardım-istihdam bağlantısına kuvvet kazandırılacaktır.
- Kayıt dışı istihdama ve kayıt dışı ücrete karşı mücadele verilecek kayıtlı çalışan sayısı arttırılmaya çalışılacak ve prim tabanı geniş hale getirilecektir Bu programdan sonra ki hazırlanan programları belirtmeye devam edecek olursak bir sonraki sıradaki program Orta Vadeli Program (2015-2017)'dir.

Bu programda da istihdam politikaları başlığı altında maddeler arasında kayıt dışı istihdam ve kayıt dışı ücretlendirmeye mücadele edileceği, kayıtlı çalışan sayısının artışının sağlanması için çalışılacağı ve prim tabanın genişletileceğinden bahsedilir. 2015-2017 yılları arasındaki programın ardından hazırlanan program Orta Vadeli Program (2016-2018)'dir. Bu programda yine istihdam politikası başlığının altında kayıt dışı ekonomiye yer verilmiştir bunun yanı sıra kamu gelir politikası başlığı altında kayıt dışı ekonomiyle ilgili bu vakte kadar belirtilen politika, stratejik eylemler ilgili tarafların birbiri arasında sağlanan işbirliğinin kararlı ve etkin bir şekilde devam edileceği belirtilmiştir. Sıradaki ve sonuncu olan program Orta Vadeli Program (2017-2019)'dur bu programda ise aynı şekilde 2016-2018 programı gibi aynı başlıkların altında bir önceki yıla benzer maddeler belirtilmiş bir nevi mevcut belirtilen ve mücadele edilen kısımlar hususunda kararlılık yinelenmiştir gösterilmiştir.

3.2.2. Kalkınma Planlarında Kayıt Dışı Ekonomi Olgusu

Kalkınma Planları içerisinde kayıt dışı ekonomi sorunu ile mücadeleye özellikle 2000'li yıllardan sonra hazırlanan planlarda önemle ve ayrı başlıklar altında yer verilmiştir. Ayrıca yine Kalkınma Planlarında bu soruna ilişkin düzenlemelere ancak bu tarih itibariyle hazırlanan planlarda rastlanabilmektedir (Yertüm 2015: 38).

Bu sebeple çalışmamızda Kalkınma Planlarında kayıt dışı ekonomi sorununa yönelme oranı göz önüne alınarak ve en önemlisi getirilen düzenlemelerin fazlalığı baz alınarak Yedinci Kalkınma Planından itibaren yer verilmiştir. Kayıt dışı ekonomiyle

mücadele alanında yapılanları daha iyi görme ve yapılanları inceleyebilme adına daha önceki altı Kalkınma Planına yer verilmemiştir.

3.2.2.1. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)

Hazırlanan ve yedinci beş yıllık plan olan bu plan, küreselleşen dünyanın kolaylık ve avantajlarından en iyi derecede faydalanarak çağa ayak uydurmayı ve ülkemizin gelişmiş ekonomiler içerisinde seçkin yerini almasını amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda hedeflenen demokratik ve özgürlükçü bir ortamın sağlanmasına, bireyin ve özelliklerinin ön plana çıkarılmasına, sürdürülebilir hızlı bir büyümenin gerçekleştirilmesine, toplumun yaşam kalitesinin yükseltilmesi ve gelir dağılımının daha adil hale getirilmesine, yardımcı olacaktır. Yine bunların yanı sıra üretken bir yapı içerisinde olan istihdamın artırılmasına, sanayileşmenin hız kazanmasına, ülkede teknolojiye devrim yaşanmasına, dünya refahından daha yüksek pay alabilmek yani insanların yaşam standartlarını yükselte bilmek için eğitim düzeyinin yükseltilmesine faydalı olacaktır (Kalkınma Bakanlığı 1995: 19).

Ülkemizde altıncı ve yedinci kalkınma planları ile daha önceki yapılan kalkınma planlara göre daha kararlı büyümelere geçebilecek politikalara geçiş sağlanmıştır (<http://enm.blogcu.com>).

Yedinci beş yıllık kalkınma planıyla başarılmak istenen hedef noktası yani ulaşılmak istenen hedef toplumun tüm bireylerinin yeteneklerine uygun eğitimi alabilmesi, kültürel ve sosyal gelişmenin önünün açılması, toplumun tüm kesimlerinin eşit şartlarda sosyal güvenlik ve temel sağlık hizmetlerine kavuşturulması ve sağlık hizmetlerinin kalitesinin daha da artırılması, çevrenin korunması ve geliştirilmesi hedeflerine ulaşmaktır (Kalkınma Bakanlığı 1995: 19).

Bu planda kayıt dışı ekonomi olgusunun geçtiği kısım istihdamın ve işgücü piyasasında etkinliğin artırılma projesi başlığındaki çalışma hayatı alt başlığıdır.

İş gücü piyasasının parçalı yapısı varlığını sürdürmektedir ve kayıtlı-kayıtsız ayrımı bunlardan birisidir. Kayıt dışı ekonomi kesiminde, küçük işletme boyutunu aşan faaliyetlere doğru kayma söz konusudur. Ücretlilerde ise kayıt dışı tarafta çalışmanın yaygın olması insanların çalışma ilişkilerini negatif yönde etkilemektedir (Kalkınma

Bakanlığı Kalkınma Planı 1995: 51). Bu açıklamayla kayıt dışı ekonominin ülke ekonomisinin göz ardı edilemeyecek bir sorunu hale geldiği bariz şekilde ortaya konmuştur bu beş yıllık kalkınma planından sonraki hazırlanan plan Uzun Vadeli Strateji Ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005) olmuştur.

3.2.2.2. Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)

2001-2023 dönemini kapsayan uzun vadeli gelişme stratejisinin temel hedeflerine bakacak olursak.

Bu plan ile ihracat yapmaya yönelik olan, teknolojinin ülke ekonomisine tam anlamıyla yerleştirilebildiği, katma değeri yükseltilmiş, uluslararası standartlara ve kaliteye uygun bunun yanı sıra yerel kaynakları harekete geçirebilen ve yeteri düzeyde geçirebilmiş bir, üretim yapısı kurmak hedeflenmektedir (Kalkınma Bakanlığı 2000: 21). Bu hedeflerin yanı sıra bu planın uygulanma aşamasında ülke yapısının nasıl bir hal alacağı da belirtilmiştir.

Sekizinci Plan olan bu beş yıllık kalkınma planında, sosyal ve iktisadi etki başta olmak üzere birçok olumsuzluk meydana getiren ve adaletsizlik oluşturan kayıt dışı ekonomi sorununa yönelik politikalar geliştirilmiş ve azaltılmasına yönelik alınabilecek tedbirler ve yapılabilecekler belirtilmiştir (Yertüm 2015: 38).

Bu planda kayıt dışı ekonomiye tam olarak değinilen yere bakacak ve inceleyecek olursak. Hazırlanan planda kayıt dışı ekonomiye ayrı bir başlık açılmış bu başlık ile bu konuya yer verilmiştir.

Kayıt dışı ekonomi sorununa bu planda “Kayıt Ekonominin Kayıt Altına Alınması” başlığı altında yer verilmiştir (Yılmaz 2012:459).

Bu başlık üzerinden kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınması hususuna açıklama getirilmiştir. Yapılan bu tanım, açıklama ve çözümlere bakacak olursak (Kalkınma Bakanlığı 2000: 212);

- Kayıt dışı ekonomi olgusu özellikli olarak vergi, istihdam ve yasadışı alanlarda gerçekleştirilen faaliyetler gibi çok sayıda alanla içli dışlı ve ilgilidir. Ülkemizde bir taraftan

artmakta olan nüfus ve gerçekleşen göç, öte taraftan üretim sürecinde meydana gelen oluşum ve sorunlar kayıt dışı ekonominin gelişmesi için çok uygun bir ortam halini oluşturmuştur. Küçük çapta işletmelerin çoğalması, bu işletmeleri denetlemeyi zora soktuğu için, bu tarz işletmelerin kayıt dışı olarak rahatça varlık göstermesine yol açmıştır.

- Vergi kayıp ve kaçığı da kayıt dışı ekonomi olgusunun önemli bir parçasıdır. Türk vergi sisteminin içerisindeki sorunlar ve eksiklikler de kayıt dışı ekonominin meydana gelmesinde önemli bir paya sahiptir.

- İstihdam konusuna bakıldığında ise yine belli başlı nedenlerden birisi olan istihdama yönelik yasal sorumluluk ve yükümlülüklerin işgücü maliyetinde payının fazla olması kayıt dışı istihdamın oluşmasında etkindir. Kayıt dışı istihdamda çalışanların sosyal güvenlik yükümlülükleri yerine getirilmediği için devletin kaybı oluşmaktadır. Yabancı kaçak işçi istihdamdaki artış da aslında ülke insanının hem iş alanını ve bu sosyal hakları üzerindeki pazarlık yapma şansını elinden almaktadır ve yine sonuç olarak da yine kayıt dışı istihdamın artmasına neden olmaktadır.

Bütün bu kayıt dışı ekonomiyi Türkiye’de oluşturan etmenler belirtildikten sonra çözümüne yönelik açıklamalar da yapılmıştır. Yapılan bu açıklamalara bakılacak olunursa (Kalkınma Bakanlığı 2000: 213);

- Birçok açıdan olumsuz etkileri olan kayıt dışı ekonominin kayıtlı hale getirilmesi için alınacak önlemler çağdaş bir devlet olmanın gereğidir. Kayıt dışı ekonominin olumsuz yönde değişimi kayıtlı ekonomi içerisinde bulunanların sisteme bakışının değişmesine neden olmaktadır. Bu bakış açısıyla kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınması ekonominin genel yapısında olumlu etkilere sebep olacaktır.

- Ülkedeki ekonomi politika araçlarının daha tutarlı ve gerçekçi bir şekilde kullanılması için ekonomi hakkındaki bilgilerin daha sağlıklı toplanması gerekir. Bu maksatla kayıt dışı ekonominin milli gelir hesaplarına dahil edilmesi için gerekenler yapılacaktır.

- Vergi konusunda ise belge kayıt işlemlerinin daha iyi yürütmesi için gereken önlemler alınacaktır. İstihdam hususunda ise yasal yükümlülüklerdeki hafifletme kayıt dışı ekonomiyi azaltıcı etki yapacaktır.

- Genel olarak mücadele çerçevesinde belirtilenler ise kayıt dışı ekonominin azaltılmasında, bütün kamu kurum ve kuruluşları arasında eş güdümlü çalışma sağlanması gerekir. Kayıtlar, inceleme görevlileri tarafından kesinlikle ulaşılabilir olmalı ve bilgi akışı

sağlanabilmelidir. Toplum içerisindeki yozlaşmaya sebebiyet veren yolsuzluk ve suç ekonomisi ile mücadele stratejileri paralel ve kendi arasında geçişken bir yapıda olduğu için birliktelik içerisinde uygulanmalıdır.

Hukuki ve kurumsal alanda yapılması gerektiği belirtilen düzenlemeleri gösterecek olursak ilk olarak yapılması planlanan;

Kayıt dışı ekonominin istatistiksel olarak milli ekonomik verileri içerisine dahil edilmesi için çalışmalara başlanması planlanmıştır (Yertüm 2015: 38).

Kayıt dışı ekonominin istatistiksel yönden milli gelir hesaplamalarının içerisine katılabilmesi için, birçok farklı kurum ve kuruluş tarafından ortaya konan istatistiklerin uluslararası alanda kabul görmüş tanım ve sınıflamalara uyumunu sağlayacak şekilde istatistiki alt yapısı geliştirilecektir. İkinci olarak yapılacak olan ise belge sistemi içerisinde olumsuzluk doğurabilecek elektronik ticaretin böyle bir sorun oluşturmamasını önlemek amacıyla ilgili kuruluşların işbirliği içerisine girebilmesi için gerekli düzenlemeler yapılacaktır (Kalkınma Bakanlığı 2000: 213).

Kayıt dışılığı engelleyici etkisi bariz şekilde ortada olan elektronik ödeme sistemlerinin tercih edilmesi ve kurum ve kuruluşlarda etkin bir iş birliğinin oluşturulması ile kayıt dışı ekonominin önemli oranda azaltılabileceği belirtilmiştir (Yertüm 2015: 38).

Sekizinci Plan döneminde vergi, çalışma hayatı ve tarım gibi çeşitli alanlarda yapılması öngörülen düzenlemelerin uygulanması kayıt dışı ekonomiyi azaltacaktır ekonominin kayıt altına alınmasına fayda sağlayacaktır (Kalkınma Bakanlığı 2000: 213).

Kayıt dışı ekonomiye değinilen kısım yani tanımı, ekonomi için olumsuz bir olgu olduğu ve çözümü için yapılacaklardan bahsedildiği yer bu kısımdır. Bu plandan sonraki plan ise dokuzuncu kalkınma planıdır 2007-2013 yılları arasını kapsamaktadır.

3.2.2.3. Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)

DPT tarafından hazırlanan Dokuzuncu Kalkınma Plan'ının uygulayıcısı Bakanlar Kurulu tarafından kurulan ve DPT'nin devrinin yapıldığı Kalkınma Bakanlığı olmuştur. Büyümesini istikrar içerisinde devam ettirebilen gelir dağılımında adaletin sağlandığı küresel bakımdan rekabet edebilme gücü yüksek, bilgi toplumu olma yönünde gelişme

kaydetmiş. Avrupa Birliği'ne üye olabilmek için uyum sürecini tamamlamış bir Türkiye vizyonu gerçekleştirilebilmesi için ekonomik ve sosyal gelişme eksenlerinden birisi olan “rekabet gücünün arttırılması” ekseninde kayıt dışılığın azaltılmasının hedef olarak alındığı bir plan olarak karşımıza gelmektedir bu kalkınma planı (Yılmaz 2012:460).

Küreselleşmenin her alanda kendisini hissettirdiği, bireyler, kurumlar ve uluslar için çeşitli fırsatların ve risklerin artış gösterdiği bu yıllarda, bu plan Türkiye'nin ekonomiden sosyal ve kültürel alanlara kadar birçok alanda gerçekleştireceği dönüşüm ve değişimleri ortaya koyan temel politika dokümanıdır. Bu plan Uzun Vadeli Strateji (2001-2023) perspektifinde hazırlanmıştır (Kalkınma Bakanlığı 2006: 1).

Bu planda kayıt dışılık sorununa “Ekonomide Kayıt Dışılığın Azaltılması” ve “Kayıt Dışı Ekonominin Azaltılması” başlıkları altında çözüm getirilmeye çalışılmıştır (Yertüm 2015: 38).

Toplumsal ve siyasal iradenin birlikteliği ile toplumun tüm kesimlerinin de katıldığı kapsamlı bir mücadele stratejisi ortaya konacak, kayıt dışılıkla mücadele içerisine girilecektir. Kişi, işletme ve çalışanların içerisinde kayıt dışı olanların kayıt altına alınabilmesi için sistem güçlü hale getirilecektir. Bu amaç doğrultusunda idari yönden ve mali yönden var olan yasal yükümlülükler fırsat dahilinde düzenli olarak azaltılacak, kayıtlı şekilde olan KOBİ'ler ve diğer benzer işletmelerin kayıt halinde olan ekonomide devam etmesi için finansman olanakları arttırılacaktır. İş hayatı ve çalışma hayatına ait yürürlükte olan mevzuat daha basit hale getirilerek bürokratik zorluklar kolaylaştırılacak, iş ve iş gücü piyasasında esneklik arttırılmalıdır anlayışı benimsenecektir (Kalkınma Bakanlığı 2006: 67-68).

Kayıt dışı ekonomi ile mücadele içerisinde olup bu mücadele de aktif rol oynayan kurumlar arasında koordinasyon ve etkin bir işbirliği sağlanacaktır. Kayıt dışı ekonomiyi cezalandırmayan ve bunun doğal sonucu olarak kamuya olan güveni sarsan her türlü af ve borç yapılandırılması beklentisinin önüne geçilecektir. Tüzel kişilikleri tanıtan tek numaraya dayalı bir bilgi sistemi oluşturulacak, elektronik ortamda tutulacak ticari defterler kullanılacak, e-ihaleden elektronik faturaya kadar ve hatta elektronik ödemelere kadar bir sistem geliştirilecektir. Mali işlemler ve tapu kayıtlarına ait veri tabanları oluşturulacak ödemelerde nakit kullanımı azaltılmaya çalışılacak, kurumlar arası denetim ve izleme mekanizması etkinleştirilecek denetim yapacak bu idarelerin beşeri ve teknolojik

alt yapısı güçlendirilecektir. Vergi alanındaki düzenlemelerin yanı sıra ticaret hukuku ve özel hukuk alanlarında düzenlemeler yapılacaktır, bütün bunlarla beraber toplumun bilinçlendirilmesi ihmal edilmeyecek kampanyalardan, broşürlere ve eğitimlere kadar birçok faaliyet gerçekleştirilecektir (Kalkınma Bakanlığı 2006: 67-68).

Dokuzuncu Kalkınma Plan'ında kayıt dışı ekonomi sorununa bu şekilde yer verilmiştir konu hakkında neler yapıp neler yapılmamalı nelerin önüne geçilmeli ve çözüm hususunda açıklamalar yapılmıştır, bu sorunla mücadelede yapılacak faaliyetler sıralanmıştır. Bundan sonraki plan ise Onuncu Kalkınma Planıdır. Bu plan hala devam etmekte olan bir plan olup 2014-2018 yılları arasını kapsamaktadır.

3.2.2.4. Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)

2014-2018 yıllarını içerisine alacak olan Onuncu Kalkınma Planı ile Türkiye'nin değer olarak uluslararası platformda statüsünü yükseltmiş, mutlak yoksulluk sorununu çözmüş ve yüksek gelir grubu ülkeleri arasına girmiş bir ülke olarak dünyada yerini alması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda 2018 yılına gelindiğinde GSYH'nın 1,3 trilyon dolara yükselmesi, kişi başına düşen gelirin 16 bin dolar olması, ihracatın 277 milyar dolara çıkması, işsizlik oranının %7,2' ye çekilmesi hedeflenmektedir (Kalkınma Bakanlığı 2013 (b): 27).

Plan döneminde yine bu hedeflerin yanı sıra 4 milyon iş yaratılacağı, 2018'de konut ihtiyacının 4,1 milyon olmasının sağlanacağı, demir yolu ve savunma sanayi yatırımlarının yerleştirilerek artmasının sağlanacağı patent sayısının da 10 bine çıkarılacak olması hedeflerdendir (Çağlar ve Acar 2013: 2).

Belirlenen birçok hedefin yapılabilmesi için Türkiye'nin büyüme performansının yükseltilmesi ve bu yükselmenin düzenli bir yapıya kavuşturulması gerekmektedir, ayrıca rekabet edebilme gücü ve refah seviyesi de artmalıdır. Bu amaçlara ilişkin ve bunlarla bağlantılı olarak, sermaye birikimi ve sanayileşme süreci hızlandırılmalı, tasarruflar arttırılmalı, üretken yatırımlar çoğaltılmalı, üretim faktörlerinde verimlilik yükseltilmelidir. Cari açık da kalıcı olarak kapatılmalı, ekonomi yenilikçi ve ithalat bağımlılığı azaltılmış bir yapıya dönüştürülmelidir. Bu dönüşüm esnasında ülkenin bilim ve teknoloji sahasındaki gelişmeleri takibi arttırılmalı yenilik üretebilme kapasitesi yükseltilmelidir,

yeniliklerde hali hazırda var olan üretim yapısıyla uyumlu hale getirilerek dönüşüm sağlanabilmelidir ulaşılmak istenenler bunlardır (Kalkınma Bakanlığı 2013 (b): 27).

Ayrıca vergiye gönüllü uyumun sağlanması için teşvikler geliştirilerek vergiye gönüllü uyum sağlanacaktır istenenlerden biride budur (Erdoğan 2015: 48).

Bu planda kayıt dışı ekonomi bahsinin geçtiği yer “Öncelikli Dönüşüm Programları” üst başlığının bulunduğu kısımdır bu başlık altında ülke ekonomisi için hassas nitelikte olan ve önceliğe sahip sorunlar, olgular ve eksiklikler için çeşitli dönüşüm programları sıralanmıştır. Kayıt dışı ekonomiye de burada değinilmiştir kayıt dışı ekonominin azaltılması programı başlığı içerisinde bu konuya ilişkin çözümleme getirilmiştir. Kayıt dışı ekonominin azaltılması programını inceleyecek olursak.

Kayıt dışı ekonomi ile mücadelede son dönemlerde alınan tedbirlere rağmen kayıt dışı ekonomi halen önemli bir sorun olma özelliğini korumaktadır. Bu sorunun azaltılması ile ülke ekonomisinde olumlu değişimler olacaktır ilk olarak ekonomiye istikrar gelecektir, ekonominin verimliliği hususunda ilerleme kaydedilecektir, istihdam, adil gelir dağılımı gibi birçok makroekonomik unsorda iyileşme gözükcektir, ekonomide rekabet gücü olumlu şekilde değişecektir, ayrıca bütün bunların yanı sıra önemli bir ayrıntı kamu gelirlerinde artış söz konusu olacaktır (Kalkınma Bakanlığı 2013 (b): 27). Hazırlanan bu programla kayıt dışı ekonominin azaltılması amaçlanmaktadır. Bu programın bileşenlerini inceleyecek olursak;

Tablo 3.1: Kayıt Dışı Ekonominin Azaltılmasına Yönelik Bileşenler

1. Bileşen: Kayıt dışı ekonominin boyutunun ve etkilerinin ölçülmesi
2. Bileşen: Denetim ve yaptırımların daha etkili kılınması
3. Bileşen: Kurumlar arası koordinasyon ve veri paylaşımının artırılması
4. Bileşen: Kayıt dışılıkla mücadelede toplumsal mutabakatın sağlanması
5. Bileşen: Kaçakçılıkla etkin mücadele edilmesi

Kaynak: (Kalkınma Bakanlığı (b), Onuncu Kalkınma Planı, 2013: 166-167).

Kayıt dışı ekonominin azaltılması programında kayıt dışılığa bu şekilde yer verilmiştir. Yukarıda sıralanan bileşenlerden oluşan bu programın temel hedefleri; İlk olarak kayıt dışı ekonominin GSYH’ye oranının puan bazında beş puan azaltılması ikinci olarak ise tarım dışı sektör ve alanlarda kayıt dışı istihdam oranının beş puan azaltılmasıdır bu hedefler doğrultusunda şuan devam etmektedir.

3.3.3. Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı'nın Oluşturulması ve 2016 Yılı Faaliyet Raporu

Kayıt dışı ekonomiyi ölçme yöntemlerinden olan vergi denetimi yaklaşımı kısmında da belirttiğimiz gibi vergi denetiminden sorumlu olan özerk yapıdaki bu kuruluş kayıt dışı ekonomiyle mücadele kapsamında kurulmuştur.

Aktif ve etkin bir denetim sisteminin meydana getirilmesi amacıyla 2011 yılında Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı kurulmuştur. 2011 yılında kurulan bu kuruluş çağa uygun gelişmiş denetim tekniklerini bünyesine katarak ve kullanarak vergi incelemelerini yapmak, vergi kaybına ve kamudan vergi kaçırılmasına neden olan kayıt dışı ekonomiyi ve etkilerini en aza indirmek, vergiyle yükümlü olan mükelleflerin vergi uyumunu arttırmak, idarenin yasalara ve usulüne uygun işleyişini sağlamak amacıyla teftiş ve soruşturma yürütmek, maliye politikası oluşturulmasına hizmet eden hukuki düzenlemelerin hazırlanmasına katkıda bulunmak misyonunu kendisine yüklemiş olan bir kuruluştur. Bütün bunları yaparken de adil, adaletli bir çalışma anlayışına sahip etik değerleri yüksek, aktif bir denetim birimi olmak vizyonunu kendisine ilke edinmiş bir kuruluştur (VDKB, Başkanın Mesajı: 1).

Maliye Bakanlığına bağlı olan bu kuruluş 2012 yılından 2015 yılına kadar Vergi denetim Kurulu Raporu hazırlamıştır. Kısaca bu raporlara ve bu raporlarda yer verilen kayıt dışı ekonomiyle mücadele kısımlarına bakacak olursak;

Kayıt dışılıkla mücadele etmek ve mevcut vergi portföyünün, tabanının genişletilmesi kurulun gerçekleştirmeye çalıştığı başlıca hedeflerdendir. Bu mücadelede temel amaç yasal prosedürlerin tam anlamıyla uygulanmasını sağlayarak kayıp ve kaçığın önlenmesidir. Kurul Risk Analiz Sistemi yoluyla kayıt dışı kalan işlemleri belirleyerek vergilendirmesini sağlamaya yönelik faaliyetler yürütecektir. Yeni yapılan yasal mevzuat yenilikleriyle ihbarların analiz ve değerlendirmesi daha öncelikli olacak bir an önce kayıt altına alınmaya çalışılacaktır. Yine mücadelede vergi müfettişlerinin sayısı arttırılacaktır, elektronik denetime ağırlık verilecek bu sayede daha fazla mükellef ve konu hakkında inceleme yapılabilecektir. Kamu kurum ve kuruluşları dikkate alınacak bu kurum ve kuruluşlardan gelen bilgiler resmi kayıtlara aktarılacaktır (VDKB 2012: 33). 2012 yılı vergi denetim raporu bu şekildedir.

2013, 2014 ve 2015 yıllarında hazırlanan vergi denetim raporlarında da kayıt dışı ekonomi kısmı aynı doğrultuda ve genel olarak aynı maddelere sahip raporlar hazırlanmıştır tek eklenen kısım bu raporlarda;

Kayıt dışı faaliyetlerin tespiti halinde yasal mevzuat gereği ilgili kurum ve kuruluşlara bilgi verilecektir maddesi olmuştur (VDKB 2015: 28).

2016 yılı faaliyet raporuna göre ise kurul, ekonomik faaliyetlerin kayıt altına alınarak vergi kayıp ve kaçığının önüne geçilmesi ve organize vergi kaçakçılığı ile mücadeleye yönelik birçok çalışma yürütmüştür (VDKB 2016: 17).

3.3.4. Gelir İdaresi Başkanlığının Kurulması

2005 yılında, 5345 sayılı kanunla yapılmak istenen yeniden yapılanma ile Gelirler Genel Müdürlüğü, Maliye Bakanlığına bağlı Gelir İdaresi Başkanlığı'na çevrilmiştir. Gelir İdaresi Başkanlığı, gelir politikasını adalet ve yansızlık ilkelerine bağlı bir şekilde yürütmek, vergi ve diğer çeşitli gelirlerini mümkün olduğunca az maliyetle toplamak, mükellefin vergiye uyumunu sağlayabilmek, mükelleflerinin haklarını güvencesi altına alarak onların yükümlülüklerini kolayca yerine getirebilmeleri için uygun şartları sağlamak üzere kurulmuştur. Gelir İdaresi Başkanlığı saydamlık, hesap verebilirlik, katılımcılık, verimlilik, etkililik ve mükellef odaklılık temel ilke esasları üzerinde görev yapmak üzere kurulmuştur (G.İ.B. 2017).

Gelir İdaresi Başkanlığı kurulduğu günden bu yana kayıt dışı ekonomiyle mücadelede birçok faaliyeti gerçekleştirmiştir birçok uygulamayı da bünyesinde kullanmıştır. Bu faaliyet ve uygulamalara kısaca bakacak olursak.

3.3.4.1. Gelir İdaresi Başkanlığı Stratejik Planları

Gelir İdaresi Başkanlığı ekonomide iyi yönde gelişmelere katkı sağlayabilmek amacıyla ve görevlerini daha iyi yerine getirebilmek amacıyla Stratejik Planlar hazırlamaktadır bu Planlara bakılacak olunursa.

3.3.4.1.1. 2007-2009 Stratejik Plan

Günümüzde güçlü gelir idareleri, rekabetçi ekonomik yapının önemli bir unsuru durumundadırlar. Belirlenen iddialı makro ekonomik hedeflerin başarılı olması için kararlı

ve yenilikçi gelir yönetimlerinin hazırlanmasına gerek duyulmaktadır. Bu sebeple Maliye Bakanlığına bağlı bir yapı olan Gelir İdaresi Başkanlığı'nda bu bilinç ve farkındalıkla çalışmalarını sürdürmektedir. Güçlü ve rekabetçi bir ekonomik düzeye ulaşma sürecinde, devletin bireye etkin ve verimli hizmet verebilmesini ayrıca devletin piyasada düzenleyici ve denetleyici rol alabilmesini sağlayacak yapısal reformları uygulamakta tereddüt etmemektedir (G.İ. B. 2007: 7).

Gelir İdaresi Başkanlığı bu reformları gerçekleştirirken çağın ekonomik aktivitelerini kavrayarak kişileri kayıtlı ekonomiye yönlendiren, mükelleflerin haklarını korumaya yönelik kararlar alarak mükelleflerin gönüllü uyumunu sağlayan, kaliteli bir hizmet anlayışı sunarak vergi ve diğer gelirleri toplayan örnek bir idare olma anlayışı ve vizyonu gütmektedir (Erdinç 2016: 44).

Ekonominin gelişme dinamiklerini negatif olarak etkileyen en mühim etmenlerden biri kesinlikle kayıt dışı ekonomidir. Bilhassa büyümeye dayalı bir ekonomik programda, dikkatle eğilinmesi ve mücadele mekanizması geliştirilmesi gereken konu yine kayıt dışı olarak ortaya çıkmaktadır (BÜSAM Stratejik Araştırmalar Merkezi).

Kayıt dışılık bir nevi devlete karşı bir direnme oluşturmakta, ahlaki yönden toplumda oluşmuş olan ahlaki değer ve yargıları zedelemektedir. Sonuçta ekonomik açıdan ise işsizlik ve enflasyonu arttırırken üretim ve yatırıma azaltıcı etki oluşturmaktadır (Işık ve Acar 2003: 31).

Kayıt dışı ekonomiyle mücadelede en önemli araçlardan birisi olan ve sadece güçlü gelir idareleri tarafından başarılabilen yegane unsur etkin vergi denetimidir. Bu sebeple etkin ve aktif bir şekilde faaliyet gösteren Gelir İdaresi oluşturma çabası ulusal ekonomik kalkınmanın da önemli konularından birini oluşturmaktadır bu hedefe Türkiye'yi götürecek yol ve ekonomisini güçlü hale getirebilmesini sağlayacak yöntem ise bugünü analiz edip yarını iyi bir şekilde tasarlamaktan geçmektedir. Bir başka söylemle stratejik planlarını yapmaktan geçmektedir (G.İ. B. 2007: 7).

Kayıt dışı ekonomini azaltılması bilinciyle ve bu gününün analizinin doğru yapılp yarının iyi bir şekilde tasarlanması için Gelir İdaresi Başkanlığı stratejik planlar hazırlama yoluna gitmiştir ve yükümlülüğünü üstlenmiştir.

İlk stratejik planını 2004-2006 yılları için hazırlamış ve gerçekleştirmiş olan Gelir İdaresi Başkanlığı, 5018 sayılı kanuna göre hareket ederek. Bu stratejik planı hazırlamakla yükümlü bulunmamakla birlikte, kamu yönetiminde öncü olması gerekliliği ve iyi yönetimin, iyi planlamanın arkasından geldiği yönündeki kavrayışıyla, 2007- 2009 dönemini içerisine alan stratejik planını hazırlamıştır. Yani ikinci planını yayınlıyor olan Gelir İdaresi Başkanlığı bu plan ile ürün, hizmet yönetim kültürünün kurumda geliştirilmesine odaklanmış “sürekli iyileşmeyi” kendisine prensip edinmiş bir idare olmanın gereğini yerine getirmiştir (G.İ. B. 2007: 7).

Gelir İdaresi Başkanlığı bu planda dört amaç belirtmiş ve bu başlıklar üzerinden geleceğe dair yapılması gerekenler üzerine kararlar almıştır. Bu planın birinci başlığında belirtilen amaç, vergiye olan gönüllü uyumu arttırmak, ikinci olarak belirtilen amaç ise her türlü ekonomik aktiviteyi geliştirmek kavramak ve gözetlemeye artık daha fazla önemin verilmesi amacıdır. Üçüncü ve dördüncü belirtilen amaçlar ise hizmet kalitesini iyileştirmek ve küresel boyutta katılımcı ve üretken bir kuruluş haline gelmek anlayışıdır.

Kayıt dışı ekonomiyle mücadelede doğrudan yapılması hedeflenenlerin belirtildiği ve geçtiği başlık ikinci amaç başlığıdır hedefler bu başlık altında verilmiştir belirtilen bu hedefler; ilk olarak kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün ölçülmesi ve hangi sektörlere dağıldığının tespiti, ikinci olarak vergi kayıp ve kaçağın önüne geçilmesi için gerekli tedbirlerin alınması, son olarak da vergi ve diğer mali yükümlülüklerin zamanında ödenmesini sağlamak amaçlı etkin tahsilat sistemi oluşturulması alt başlıklarıdır.

Alt başlıklardaki hedeflerden ilk hedef olan vergi açığının düzenli olarak ölçülmesi hedefine göre geliştirilen stratejiler ise, vergi dairesi tarafından toplanması gereken vergi gelirleri ile normal şartlarda toplanmış olan vergi gelirleri arasındaki farkın ortaya konmasıyla ölçüm yapılacaktır. İkinci hedef için geliştirilen stratejiler ise: e- ticareti kavramaya yönelik denetim tekniklerinin geliştirilmesi, vergi ceza sisteminin rasyonelleştirilmesi, tek düzen muhasebe planının Türkiye muhasebe standartları ile uyumlu hale getirilmesi. Sektörler itibarıyla vergi açığının sebeplerinin araştırılması analiz edilmesi ve raporlanması, incelenecek mükelleflerin seçiminde kullanılan risk analizine dayalı modelin geliştirilmesi ve denetimde kullanılan veri ambarı kapasitesinin genişletilmesidir. Ayrıca denetim elamanı sayısı ve niteliğinin artırılması, donanım ve yazılım sağlanması suretiyle denetim kapasitesinin artırılması, vergi denetimi ilke ve standartlarının

geliştirilmesi, denetimde koordinasyonun sağlanması, denetimde performans ve sonuç takibi için sistemin güçlendirilmesi, stratejileri geliştirilmiştir. Üçüncü hedef olan etkin bir cebri tahsilat sisteminin oluşturulması hedefinin stratejileri ise mükellef cari hesabının oluşturulması, borç takip ve değerlendirme sistemi kurularak etkin hale getirilmesi, cebri tahsilat (haciz ve satış) sürecinin hızlandırılması ve etkinliğin artırılması, tahsilat birimlerinin hedeflerinin açık olarak belirlenmesi performanslarının düzenli olarak izlenmesi ve değerlendirilmesine yönelik bir sistem kurulması stratejileridir (G.İ. B. 2007: 23-28).

3.3.4.1.2. 2009-2013 Stratejik Plan

2009-2013 yıllarını kapsayan bu plan beş yıllık süreç içerisindeki izlenecek yolun ve yapılacakların haritasını oluşturmaktadır.

Bu stratejik plan Gelir İdaresi Başkanlığının daha verimli ve etkin hizmet verebilmesine yardımcı olacak itici güç unsurudur (G.İ. B. 2008: 7).

Hazırlanmış olan bu plan ile Gelir İdaresi Başkanlığı, diğer gelirler ve vergilerini minimum maliyetle toplamak, mükelleflerin sahip oldukları haklarını göz ardı etmeyerek kaliteli hizmet ortaya koymak anlayışı gütmeye taraftarı olacağını belirtirken. Ayrıca gelir politikalarını tarafsızlık içinde ve adalet içinde uygulamak, hesap verilebilirlik, saydamlık, katılımcılık, mükellef odaklılık, etkililik ilkelerine göre hizmet vereceğini topluma belirtmektedir ve kamuoyunun desteğini beklemektedir (Demirhan 2007: 31).

Gelir İdaresi Başkanlığının misyonu ve vizyonu çerçevesinde etkin çalışabilmesine ve hizmet verebilmesine katkı için oluşturulan bu stratejik planda kayıt dışı ekonominin doğrudan bahsinin geçtiği kısım bir önceki planda da olduğu gibi “Her türlü ekonomik aktiviteyi geliştirmek, kavramak ve gözetlemek” amaçlı başlıktır bu başlık altında konuya değinilmiştir yine bir önceki plandaki gibi üç hedef üzerine stratejiler geliştirilmiştir.

Bu hedefler ve stratejiler (G.İ. B. 2008: 26-30);

a) Hedef 1: Kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü ölçerek sektörel dağılımlarını, sebeplerini tespit etmek. Bu hedef için geliştirilen stratejiler ise;

- Vergi açığının düzenli olarak ölçülmesi

- Sektörler itibariyle vergi açığının sebeplerinin araştırılması, analiz edilmesi ve raporlanması

b) Hedef 2: Vergi kayıp ve kaçığının önlenmesi için tedbirler almak ve mücadele yöntemleri geliştirmek. Geliştirilen stratejiler ise;

- İncelenecek mükelleflerin seçiminde kullanılan risk analizine dayalı modelin geliştirilmesi
- Denetim elamanı sayısının ve niteliğinin artırılması, donanım ve yazılım sağlanması suretiyle denetim kapasitesinin artırılması
- Vergi denetimi ilke ve standartlarının geliştirilmesi
- Denetim amaçlı kullanılan veri ambarı kapasitesinin genişletilmesi
- Denetimde koordinasyonun sağlanması
- E-ticareti kavramaya yönelik denetim tekniklerinin geliştirilmesi
- Vergi ceza sisteminin rasyonelleştirilmesi sağlanmalıdır
- Denetim performansının ve sonuçlarının düzenli olarak izlenmesi ve değerlendirilmesine yönelik sistemin güçlendirilmesidir.

c) Hedef 3: Vergi ve diğer mali yükümlülüklerin zamanında ödenmesini sağlamak amacıyla etkin bir cebri tahsilat sistemi oluşturmak

- Cebri tahsilat sürecinin hızlandırılması ve etkinliğinin artırılması
- Borç takip ve değerlendirme sisteminin etkinliğinin artırılması
- Tahsilat birimlerinin hedeflerinin açık olarak belirlenmesi, performanslarının düzenli olarak izlenmesi ve değerlendirilmesine yönelik sistemin etkinliğinin artırılması olmuştur.

“Her türlü ekonomik aktiviteyi geliştirmek, kavramak ve gözetlemek” amacı çerçevesinde oluşturulan hedeflere bu stratejiler geliştirilmiştir.

3.3.4.1.3. 2014-2018 Stratejik Plan

Gelir İdaresi Başkanlığı yayınlamış olduğu 2014-2018 Stratejik Planı ile önceliklerini ve hedeflerini, temel politika ve ilkelerini, performans ölçütlerini ve bun ölçütlere ulaşmada kullanılacak yöntemler ile kaynak dağılımlarını gösterme ve tanıtma imkanı bulmuştur (<http://kosano.org.tr>).

Stratejik yönetim anlayışını artık kurum kültürü olarak kavrayan Gelir İdaresi Başkanlığı, katılımcılık anlayışı ile kurum çalışanlarının katkılarıyla hazırlamış olduğu “2014-2018 Gelir İdaresi Başkanlığı Stratejik Planı” ile önündeki beş yıl içerisinde yapılacakların listesini belirlemiştir. Planlanan bu yeni dönemde Gelir İdaresi Başkanlığı en etkin şekilde hizmet sunma anlayışından ödün vermeden; vergi tahsilatında maksimum başarıyı, mükellef ve çalışan memnuniyetini ve mükelleflerin vergiye gönüllü katılımını artırmayı, ayrıca kayıtlı ekonomiye geçiş hususunda toplumsal birlikteliği güçlendirerek vergi kayıp ve kaçagını minimum düzeye indirebilmeyi kendisine amaç edinmiştir (G.İ. B. 2013: 7).

Bu planda kayıt dışı ekonomiyle mücadele kavramına doğrudan ayrı bir başlık altında değinilmiştir bu olgu bir amaç olarak belirtilmiştir bu başlık altında kayıt dışı ekonominin GSHY’ ye oranının beş puan düşürülmesi hedefi ortaya konmuştur.

Planda yer alan amaç, hedef ve stratejilere bakacak olursak (G.İ. B. 2013: 44-45);

- Amaç: Kayıt dışı ekonomi ile mücadele etmek.

Ekonomik sorunlar içerisinde yer alan ve önemli bir yer teşkil eden kayıt dışılık; ekonomide rekabet gücünü etkilemekte, kamu finansman yapısının iyi bir şekilde işlemesine engel olmaktadır. Kayıt dışılıkla mücadele ekonomide haksız rekabetin önlenmesi, ekonomik gelişmelerin sağlıklı bir seyir izlemesi ve sağlam bir sosyal güvenlik yapısının tesis edilmesi için büyük önem taşımaktadır. Bu önemli sorunla mücadelede başarının sağlanabilmesi için ekonomi alanında yer alan ilgili tüm kurum ve kuruluşların katkılarıyla hazırlanan etkin bir izleme ve değerlendirme sisteminin oluşturulması ve kesinlikle başta kamuoyu olmak üzere tüm kesimlerin bakışının bu yöne çekilmesi gerekmektedir. Kayıt dışı ekonomi ile mücadele herkesin vergi yükümlülüğünü yerine getirmesinin sağlanmaya çalışılması ve böylece vergi kayıp ve kaçagının azaltılarak vergi yükünün adil dağılımının sağlanması Gelir İdaresi Başkanlığı koordinatörlüğünde ilgili tüm tarafların katkılarıyla planlı bir şekilde yürütülecektir.

- Hedef; Kayıt dışı ekonominin GSYH’ye oranı beş puan düşürülecektir.

Gelir İdaresi Başkanlığı kayıt dışı ekonomiyle mücadele kapsamında vergi mevzuatında yer alan hükümleri uygulamakta ve yürütülen mücadelenin daha başarılı

olarak sürdürülebilmesi için yıllık programlarda belirtilen esaslara uygun olarak diğer kuruluşlarla da koordineli bir biçimde çalışmalarını sürdürmektedir. Kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomiye çevrilmesi amacıyla bu soruna karşı toplumsal farkındalık güçlendirilerek mükelleflerin gönüllü uyumu desteklenecek, kurumlar arası veri paylaşımı arttırılacak, elektronik ortamda yapılan işlemlerden vergi kaybı doğmasının önüne geçilecek, akaryakıt, içki ve tütün mamulleri kaçakçılığı ile daha etkin bir şekilde mücadeleyle girişilecektir.

- Stratejiler; Ekonomide kayıt dışılığa ilişkin ölçüm ve analiz yapmak, vergi kayıp ve kaçığının önlenmesi için gerekli tedbirleri almak, vergiyi tabana yaymak.

2014-2018 Stratejik Plan bu şekilde kayıt dışı ekonomiyi doğrudan ele alan bir içeriğe sahiptir bu plan ve daha önce hazırlanan planlar dışında başkanlığın yine aynı amaç çerçevesinde hazırladığı uygulamalarda söz konusudur.

3.3.4.2. Gelir İdaresi Başkanlığı Uygulamaları

Kayıt dışı ekonomiyle mücadele kapsamında Gelir İdaresi Başkanlığı'nın geçmişten günümüze kadar geliştirdiği ve yürürlüğe koyduğu birçok uygulama söz konusudur bu uygulamalara bakılacak olunursa.

3.3.4.2.1. Vergi Dairesi Otomasyon Projeleri (VEDOP)

Maliye Bakanlığı'na bağlı bir kuruluş olan ve eski adı Gelirler Genel Müdürlüğü yeni adı ise Gelir İdaresi başkanlığı olan kuruluş tarafından mükelleflerin işlemlerinin daha hızlı ve daha güvenli halledilebilmesi için geliştirilmiş bir otomasyon programı olan "Vergi Dairesi Otomasyon Projesi" (VEDOP) 1998 yılından itibaren aktif şekilde kullanılmaya başlanmıştır. VEDOP projesi vergi dairesinin tüm işlemlerini daha verimli ve minimum hata ile yapmasını sağlamıştır. VEDOP projesi ile ilk olarak evrak girişinden başlayarak takip, iade, tarhiyat, tahsilat, tahakkuk gibi daha fazla sıralanabilecek bütün işlemler bilgisayar ortamında yapılmaya başlanmış ve uygulamada kullanılan defter, belge ve çeşitli raporlarında bilgisayar ortamında hazırlanması sağlanmıştır (Beşel ve Çokgezer 2015: 14).

VEDOP, bilişim teknolojisinin yeni olanaklarıyla, vergi dairesinin yapması gereken bütün fonksiyonların tamamını içine alan bir uygulamanın vergi dairelerinde

yaygınlaştırılması vasıtasıyla merkez ile bölgeler arasında network yapısının kurulmasını amaçlayan bir projedir (Hepaksaz ve Hayrullahoğlu 2011: 113).

VEDOP projesi vergi dairesinin yapmış olduğu bütün işlemlerin tümünün bilgisayarlarla yapılarak mevcut iş yükünün azaltılması ve yapılan işlemlerde etkinliğin artırılması bunların yanı sıra bilgisayar ortamında toplanan bilgilerden sağlıklı bir karar, destek ve yönetim bilgi sisteminin oluşturulmasının hedeflendiği bir projedir (Bilginli 2011: 175).

1995 yılında ilk başta pilot proje olarak adlandırılan ve vergi dairelerinin otomasyona geçirilmesi amacıyla başlatılan bu projenin başarılı olmasıyla 1998’de VEDOP-1 projesi kullanılmaya başlanmış ve kısa bir zamanda 22 ilde 155 vergi dairesi otomasyonu sağlanmıştır. 2004 yılında ise bu projenin ikinci aşaması olan VEDOP-2 uygulaması kullanılmaya başlanmıştır (Yavaş 2012: 1).

2004 yılında kullanılmaya başlanmış olan VEDOP-2 projesi mevcut olan otomasyonlu vergi dairesi sayısının artırılması, internet vasıtasıyla beyannamelerin alınması (e-Beyanname), Veri Ambarı (VERİA), denetim otomasyonu gibi bileşenlerle beraber diğer kurum ve kuruluşlar arasında veri paylaşılmasına olanak sağlayan altyapının oluşturulması uygulamalarını içerisinde kapsamaktadır (Uğur ve Çütücü 2009: 12).

VEDOP-2 ile 283 vergi dairesi ve gelir müdürlükleri bu sistemde otomasyona eklenmiştir. Motorlu taşıtlar vergisini tahsille yetkili vergi dairelerinin otomasyonu ve Çağrı Merkezi sistemleri, zincire dahil edilmiş artan kapasite nedeniyle merkez sunucuların altyapısı iyileştirilmiştir ayrıca en önemli eklentilerden biri olarak web tabanlı merkezi vergi dairesi sistemine (e-VDO) geçiş başlamıştır. 2007 yılında başlayan bu projelerin son aşması olan VEDOP-3 ile e-VDO yaygınlaştırılmıştır (Öztürk 2015: 8).

VEDOP-3 ile tüm defterdarlıklar, vergi daireleri, mal müdürlükleri, takdir komisyonları ve Maliye Bakanlığı’na bağlı bilgi işlem merkezleri tam otomasyona kavuşturulmak istenmiştir. Bu projeyle “e-imza” uygulaması da kullanılmaya başlanmıştır bu sayede bütün işlemler internet üzerinden gerçekleştirilebilir hale getirilmiştir. VEDOP-3 ile Türkiye’deki 448 vergi dairesi ve 585 mal müdürlüğü gelir servisinin yeniden düzenlenmesi ve vergi dairesi otomasyon uygulamalarının tamamen internet üzerinden kullanılan web tabanlı yapıya çevrilmesi sağlanmıştır (Uğur ve Çütücü, 2009: 13).

VEDOP Türkiye’de Gelir İdaresi ve diğer bütün kamu kurum ve kuruluşları perspektifinden bakıldığında en önemli e-devlet uygulamalarından birisi olmuştur (Cenikli ve Şahin 2013: 40). VEDOP projelerinin vergi mükelleflerine ve genel itibariyle Türkiye’ye çok açıdan faydası olmuş ve birçok bakımdan faydası görülmüştür. Bu fayda ve yararlar bakacak olursak;

- Gelir İdaresi Başkanlığı vergi yükümlülerine daha hızlı, güvenli, denetlenebilir hizmet sunan bir kuruluş olmuştur
- Vergi daireleri daha iyi hizmet verir hale gelmişlerdir
- Vergi daireleri arasında bilgi akışı daha iyi sağlanmıştır
- Mükelleflerin geçmiş bilgilerine Elektronik Muhasebe Kayıt Arşiv Sistemi ile daha kolay ulaşılabilmiştir
- Kurumlar arasında kâğıt aracılığıyla gerçekleştirilen veri transferleri, güvenli on-line veri aktarımı haline getirilmiştir
- Mükelleflerin adlarına vergi dairelerinde yapılan işlemleri denetleyebilme imkanı oluşmuştur
- İnternet üzerinden beyanname kabulünü sağlayan e-beyanname uygulaması mükelleflere beyan konusunda kolaylıklar sağlamıştır
- Vergi Denetimleri Birimlerinin otomasyonu ile mobil ve daha sağlıklı denetim yapma imkanı oluşmuştur
- e-beyannamede uygulamasından sonra vergide tahsilat haciz gibi işlemlerde elektronik ortamda yapılabilmiştir (Öztürk 2015: 12).
- Verginin tabana yayılması, kayıt dışı ekonominin ve kaçakçılığın azaltılması, vergi sisteminin daha basit hale getirilmesi sürekli vergi denetimin yapılabilmesi doğrultusunda veri ambarı oluşturulması VEDOP projesinin önemli faydalarındandır
- Elektronik Muhasebe Kayıt Arşiv Sistemi’nin kullanılması ile ağaç tasarrufu artmıştır (Allahverdi 2012: 177).

3.3.4.2.2. E-Beyanname Uygulaması Çerçevesinde Yürütülen Çalışmalar

E-devlet uygulamalarından biri olan e-beyanname uygulaması ile beyanname ve bildirimler 2004’den bu yana internet aracılığıyla alınmaktadır. Bu uygulama kullanılmaya başlandığında 8 çeşit beyanname alınabilirken, 2015 itibariyle 41 beyanname ve bildirim alınabilir hale gelmiştir Vergi Mevzuatı’nda yapılan değişikliklerle beraber beyannameler sürekli geliştirilmeye çalışılmaktadır. E-beyanname çerçevesinde yürütülen çalışmalara

bakacak olursak 2015 yılında 1.281.736 adet ÖTV 2A bildirimi İnternet Vergi Dairesi uygulaması vasıtasıyla alınmıştır. Yine İnternet Vergi Dairesindeki kimi uygulanmalara e-devlet portalı üzerinden ulaşılması bu çalışmalara örnek teşkil etmektedir. Buna ek olarak Gelir Vergisi ve Kurumlar Vergisi Kıst Dönemlere Ait Beyannamelerin Elektronik Ortamda Alınması Projesi’de e-beyanname çerçevesinde yürütülen çalışmalardan biridir (G.İ. B. 2016: 68-69).

Ayrıca alınan beyanname sayılarına da bakıldığında 2014 yılı itibariyle alınan beyanname sayısı 75.260.223 adet olmakla birlikte e- beyanname kullanılarak sistemi kullanılarak beyanname gönderme oranı %99,8’dir. Mükelleflere yardımcı olabilmek için kurulmuş olan E- Beyanname Çağrı Merkezi 2014 yılından itibaren hizmet vermektedir (<http://muhasbedr.com>).

3.3.4.2.3. Veri Ambarı Projesi (VERİA)

Beyanların dışında kalmış vergiye tabi olabilecek olayların tespiti, mükelleflerin yapmış olduğu beyanlardaki doğruluğun denetimi ve görevli denetim birimlerine bu alanda yardımcı olunması sebebiyle bilgilerin ve kaynaklarının araştırılması araştırılan bu kaynaklardan verilerin toplanabilmesi çalışmalarının yürütülmesi, projesi kapsamında Veri Ambarı (VERİA) oluşturulmuştur. Bu uygulama sayesinde toplanan veri ve bilgilerin analiz edilebilmesi özelliği de kazanılmıştır. Vergi yönetiminde ise yapılan incelemelerden yararlanılmak üzere kaynaklardan alınan bilgilerin bir alanda yani veri ambarında toplanarak bu bilgilerin değerlendirilmesi, değerlendirme sonucunda ortaya çıkan çıktıların incelenmek üzere denetimle görevli birimlere gönderilmesi ve gönderilen bu bilgilerin denetim birimlerince kullanıma sunulması olanağı doğmuştur bu proje büyük ölçüde tamamlanmıştır (G.İ. B. 2012 (a): 50).

Veri Ambarı projesinin geliştirilmesiyle teknoloji ve belli bir denetim mekanizması kullanılarak gelen beyanların sınıflara ayrılması ve beyanlar arasındaki karşılaştırmanın yapılması, kayıt dışı çalışmakta olan ve beyan edilmemiş vergiye tabi olacak vergisel olayların tespit edilmesi sağlanabilmiştir. Bunlara ilave olarak ise yapılan bu yönetim ve denetim faaliyetlerine yönelik istatistikler ve karşılaştırma raporları hazırlanabilir hale gelmiştir (Doğu 2011: 129).

Veri Ambarı'na aktarılan bilgilere kısaca bakılacak olunursa bankalar ve hizmetleri hakkında bilgiler, özel olarak faaliyet sürdürmekte olan finans kurumları, sigorta şirketleri, diğer aracı kuruluşlar hakkında ihtiyaç duyulacak bütün bilgiler vardır. Bunlarla birlikte borsada aracı rol üstlenen kuruluşlar, posta ve telgraf teşkilatı hizmeti, tüketiciye finansman sağlayan şirketler, döviz büroları, kıymetli maden ve bunlara aracı olan kuruluşlar gibi örnek gösterilebilecek bilgiler veri ambarının içerisine atılmıştır (Doğrul 2011: 86).

3.3.4.2.4. Merkezi Risk Analizi ve Katmanlaştırma Modeli (MERAK)

“Merkezi Risk Analizi ve Katmanlaştırma Modeli” (MERAK) kurumlar vergisi ile yükümlü olan mükelleflerden risklilerin tespitine yönelik geliştirilen bir programdır (BÜMKO 2011: 118).

Kurumlar Vergisiyle yükümlü mükelleflere ait içerdeki ve dışarıdaki kaynaklardan elde edilen verilerin kullanılarak, bu mükelleflerden riskli olanlarının bütünüyle istatistiki yollarla tespit edilebilmesi için ve bu amaç üzerine geliştirilmiş bir projedir (Doğrul 2011: 86).

Gelir İdaresi Başkanlığı'nın etkin ve daha sağlıklı bir faaliyet yürütebilmesi için ve mükelleflerin vergiye olan uyum oranını, isteğini arttırmak için inceleme yapılacak vergi yükümlülerinin nesnel olan risk analizlerine bağlı olarak sınıflandırılabilmesine yönelik amaç taşıyan ve bunun için hazırlanan bir projedir Merkezi Risk Analizi ve Katmanlaştırma Modeli Projesi (MERAK). Bu projenin temelinde incelemeye tabi tutulan mükelleflerin içerisinde öncelikli olarak risk derecesi yüksek olan mükelleflerin tespit edilmesi hedefi yatmaktadır (G.İ. B. 2011: 10).

Amaç ve hedefleri doğrultusunda projenin kapsadığı alan kadar mükellef verileri, istatistiksel ve matematiksel yöntemler vasıtasıyla değerlendirilerek en son aşamada ise yapılan analiz sonucunda risk puanı hesaplaması ortaya konarak yapılmaktadır. Yapılan bu hesaplamada “risk”, ölçütler-faktör kümesi temel alınarak büyüklüğüne göre hesaplaması yapılan mükelleflerin temel büyüklüğünden sapma derecesi olarak tanımlanabilir. Ayrıca proje kapsamında elde edilmek istenen ile ve sektöre ait bilgilere, mükelleflerin verilerinin hesaplanması sonucunda çıkan büyüklük sonuçlarına göre ulaşılabilmektedir. Yine bu ulaşılan sonuçlar sayesinde inceleme yapacak denetim elamanı inceleme yapacağı kesim

hakkında il ve sektör bazında bilgi sahibi olur hale gelebilmiştir inceleme öncesinde nasıl bir davranış içerisinde bulunduklarına dair mükellefler hakkında bilgi sahibi olabilmıştır (Doğan 2015: 22).

Riski yüksek mükellefleri diğer riski düşük olan mükelleflerden ayırmayı amaçlayan bu modelde mükelleflere ait veri ambarındaki veriler, istatistiki ve matematiksel yöntemlerle değerlendirilir. Bu model ilk başta mükellefleri sektörel ve bölgesel olmak üzere gruplara ayırmaktadır. Sektörel veya bölgesel olarak ayrılan bu mükellefler bilanço, gelir tablosu, beyanname ve e-VDO verileri ile diğer modelin kapsamına göre kabul ettiği verilerden yola çıkılarak büyüklükler belirlenmekte ve belirlenen bu büyüklüklere göre mükellefler katmanlara ayrılmaktadır. Bu sayede ilgili sektör veya bölgesel özellikte mükellefler katmanlarına göre her biri kendi sınıfında analize tabi tutulmakta ve tamamen bilimsel yöntemlerle her mükellefe risk puanı atanmaktadır işleyiş modelde bu şekildedir (Ceylan ve Tunalı 2011: 132).

3.3.4.2.5. Vergi İletişim Merkezi (VİMER)

Gelir İdaresi Başkanlığı Mükellef Hizmetleri Daire Başkanlığına bağlı olarak çalışma yürüten Vergi İletişim Merkezi Müdürlüğü mükelleflerine birçok alanda hizmet vermektedir. Verilen bu başlıca hizmetleri kısaca sıralayacak olursak; telefonla mükelleflere vergi ile ilgili hususlarda bilgi verme, danışmanlık yapma, geri arama, ihbar yönetimi, borç sorgulama bilme, İngilizce e-posta yanıtlama, mükellef görüşlerini alma, borç bilgilendirme ve e-Beyanname danışma kurulu gibi konulara ilişkin hizmetler verilmektedir (Doğan 2015: 24).

Vergi İletişim Merkezi hizmet vermeye 2007 yılında başlamıştır (G.İ. B. (b) 2012). Vergi İletişim Merkezi mükelleflere vergi konusunda güncel ve doğru bilgiyi telefon aracılığıyla verebilmek amaçlı çağrı merkezi görevini yürütmektedir.

Vergi İletişim Merkezi danışmanlık hizmetinin yanında; telefonla ve internetle ihbar bildirimlerinin alınması, motorlu taşıtlar vergisi plaka tescil tarihi sorgulayabilme imkanı, Gayri Menkul Sermaye İradı Beyannamesine İlişkin Randevu Taleplerini Alma hizmeti gibi hizmetlerini vermeye devam etmektedir. Bu projede 2016 yılına ait bilgilere bakacak olursak cevaplanan çağrı sayısı 952.411 yılın son günü itibariyle gelen toplam çağrı sayısı 4.363.416 ulaşmıştır. Gelen bu çağrılarının %98,40'ı ilk görüşmede

sonlandırılabilmiştir. Bu sistem kullanılarak vergi dairesine bildirim yapılmamış işçi çalıştırılması ihbarları da alınmaktadır hatta 2016 yılı içerisinde 960 adet bildirim alınmıştır (G.İ. B. 2017: 90- 91).

Vergi İletişim Merkezi'nin kayıt dışı ekonominin azaltılmasında ve önlenmesinde önemli bir yeri olduğu verdiği hizmetlerin çeşitleri ve gelen ihbar sayısı üzerinden kolaylıkla çıkarılabilmektedir VİMER kayıt dışılığı önleme konusunda önemli bir uygulama olarak yerini almıştır.

3.3.4.2.6. İnternet Vergi Daire Uygulaması

İnternet Vergi Dairesi uygulamaları 1999 yılında başlatılmıştır bu uygulama e-devlet ve kamu idarelerinde saydamlık konusunda atılan ilk ve önemli adımlardan birisidir. Bu uygulama ile mükelleflerin vergi dairesine gitmesine gerek kalmadan işlemlerini yapabilme imkanı doğmuştur işlemler çok daha hızlı ve doğru yapılabilir bir hale gelmiştir bu uygulamada ki asıl amaç mükelleflerin ve vergi dairelerinin zamandan ve kaynaktan tasarruf etmesi amacıdır. Mükellefler bağlı oldukları vergi dairesinden aldıkları kullanıcı kodu, parola ve şifre ile internet vergi dairesi hizmetinden faydalanabilmektedir (G.İ. B. 2014: 21).

İnternet Vergi Dairesi'nin verdiği hizmetlerden bazılarının da kullanılırken mükelleflerin bağlı olduğu vergi dairesinden şifre alınması gerekmeyebilir yani şifresiz verilen hizmetlerde vardır ve kullanılmaktadır. Mobil imza ile de giriş yapılabilir. İnternet Vergi Dairesi Uygulamasında bu hizmette mümkündür ayrıca bilgi sorgulama modülü, veri giriş ekranları ile ek olarak dilekçe verme gibi modül ve ekranlar da bulunmaktadır. İnternet Vergi Dairesi Uygulaması üç şekilde mükelleflerine hizmet vermektedir. Uygulamadaki ilk hizmet şekli, bilgi sorgulayabilmedir vergi borcu sorgulama, gümrük beyannamesi sorgulama, kredi kartıyla yapılan satışların aylık bilgisini sorgulama sicil sorgulama ve tahakkuk sorgulamadır. İkinci olarak ise belge isteme hizmetidir bu kapsamda vergi levhası, mükellefiyet yazısı, borcu yoktur yazısı gibi belgeler alınabilmektedir üçüncü olarak ise belge gönderme hizmeti vermektedir belge gönderme hizmetinde ise KDV iade talepleri, EPDK tebliği kapsamında madeni yağ bildirimi ve belge basımı gibi işlemler yapılabilir. Bu uygulamanın verdiği hizmetler ve olanakları bunlardan oluşmaktadır (Doğan 2015: 17).

3.3.4.2.7. E-Fatura Uygulaması

E-fatura mal ve hizmet alıcı ve satıcıları arasında elektronik olarak dolaşan faturadır. Türkiye’de düzenlenen e-fatura Gelir İdaresi Başkanlığının oluşturduğu sisteme ve oradan da alıcısına iletilir. Yani düzenlenen tüm elektronik faturalar Gelir İdaresi Başkanlığı üzerinden geçmektedir. Burada asıl hedeflenen amaç kayıt dışı ekonominin önüne geçilmesi olmakla birlikte, fatura kesiminin elektronik ortama geçmesi vasıtasıyla işletmeler için pek çok faydalar söz konusu olacaktır bunlara en bariz örnek olarak faturalama masraflarında düşüş, mutabakat süresinde kısalış, daha hızlı ve daha çabuk tahsilatlar gösterilebilir (Protel 2013: 1).

Elektronik Fatura Uygulaması, önceden kaydedilmiş ve tanımlanmış kullanıcıların UBL-TR (Universal Business Language) standardında ve elektronik ortamda düzenledikleri faturaların belirlenen veri aktarımı protokolü vasıtasıyla gönderen taraftan alıcı tarafa iletilmesini sağlayan mesajlaşma alt yapısıdır (Netsis 2012).

E-fatura sistemine kayıt olmamış bir mükellefe e-fatura düzenlemez veya ondan e-fatura alınamaz bu mümkün değildir. Ayrıca e-faturanın oluşturulması ve iletilmesinin dışında bu belgenin imzalanması, korunması ve ibrazı elektronik ortamda gerçekleştirilmektedir. Kanuni olarak e-faturanın dayanağı, 213 sayılı Vergi Usul Kanunu’nun “Elektronik ortamdaki kayıtlar ve elektronik cihazla belge düzenleme” başlığı altındaki 242. Maddesidir. Maliye Bakanlığı, bu maddeye dayanarak aldığı yetkiyle, 397 numaralı Vergi Usul Kanunun Genel Tebliği’ni 2010 yılında işleme koyarak e-fatura hizmetinden yararlanabilecek mükellefleri anonim ve limited şirketlerle sınırlamış, ayrıca e-fatura kullanmanın kağıt faturayı kullanmanın yanında alternatif bir yöntem olarak belirtilmiştir (Doğan 2015: 17).

Türkiye’de uygulanabilir elektronik fatura kullanımının alt yapısını oluşturmak maksatlı 2016 yılında birçok faaliyet gerçekleştirilmiştir. Uygulamanın başladığı günden 2016 yılı sonuna kadar e-fatura kullanmak amacıyla 61.013 mükellef başvuruda bulunmuştur ve hali hazırda kullanır hale gelmiştir (G.İ. B. 2017: 101).

E-fatura kullanma zorunluluğu getirilen mükelleflerde söz konusudur gün geçtikçe de bu husus üzerinde de çeşitli gelişmeler yaşanmaktadır örneğin;

421 sıra numaralı Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği ile e- fatura uygulamasına geçme zorunluluğu getirilen mükelleflere eklenenlerden birincisi 2014 ve buna müteakip dönemlerde brüt satış hasılatı 10 Milyon TL ve üzeri olan mükelleflerdir. Yine ikinci olarak ise 2002 tarihli ve 4760 sayılı Özel Tüketim Vergisi Kanununa göre I Sayılı Liste’de sıralanmış halde belirtilen bütün malların imali, ithali ve teslimi gibi ve benzeri ticari faaliyetler nedeniyle Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK)’ndan lisans almış olan bütün mükellefler e-faturaya geçmek zorundadır. Bayi olabilme lisansına sahip olanlar yani bayilik lisansı olanlar bu bent kapsamında değerlendirilmeyecektir (G.İ. B. 2015 (a): 1).¹

Bio dizel, akaryakıt, LPG, madeni yağlar, solventerler vb. ürünler bu listede yer almaktadır. Bayilik lisansı olanlar özellikli olarak bu lisansa sahip olmaları sebebiyle bu bent içerisinde değerlendirilmeyecektir (Account House 2015: 2).

Üçüncü olarak ise Özel Tüketim Vergisi Kanununa dahil edilmiş III sayılı listede yer alan malları imal, ithal ve inşa eden mükelleflere e-fatura zorunluluğu vardır. Birinci şartı 2014 yılı hesap döneminde sağlayan mükellefler 1.1.2016 tarihi itibarıyla, 2015 veya bu yıllara müteakip hesap dönemlerinde bu şartı sağlayanlar ise ilgili döneme ait gelir/kurumlar vergisine ait beyannamenin verileceği tarih den hemen sonraki hesap döneminin başından itibaren e-faturaya geçecektir. İkinci ve üçüncü şartları sağlayanlar ise bu şartların tebliğinin yayım tarihinden önce lisans almış olan ve mükellefiyet tesis ettirenler 1.1.2016 itibarıyla e- faturaya geçiş yapacaktır. Bu tebliğin yayım tarihinden sonra mükellefiyet ve lisans tesis ettirenler ise lisans ve mükellefiyet aldıkları tarih den bir sonraki hesap döneminin başı itibarıyla elektronik fatura ve elektronik defter uygulamasına geçmek zorundadır. Ek olarak tebliğin bütün bu şartlarının yanında lisans ve mükellefiyet alanlar aldıkları tarih ile izlenen bir sonraki hesap dönemi arasındaki süre üç aydan kısa ise mükellefler bir sonraki dönemin başından itibaren e-defter ve e-fatura uygulamasına geçebilir imkanı da sağlanmıştır (G.İ. B. 2015 (a): 1).¹

3.3.4.2.8. Elektronik Defter Projesi

Vergi Usul Kanunu ve Türk Ticaret Kanunu gereğince kağıt üzerinde tutulması gereken yevmiye defteri ve defteri kebirin, Elektronik Defter (e-defter) Projesi’ile artık

¹ <http://www.gib.gov.tr/node/88296>, I, III SAYILI LİSTELER

elektronik ortamda tutulması, muhafaza ve ibrazının yapılabilmesi, açılış ve kapanışlara ilişkin tasdik işlemlerinin elektronik ortamda yapılabilmesi mümkün hale gelmiştir. Ayrıca bu sayede bu defterlerin bütünlüğü ve kaynağı koruma altına alınmış değişmezlikleri sağlanmış, garanti haline alınmıştır (G.İ. B. 2015 (b): 79).

Elektronik defter uygulamalarının mükelleflere ve Vergi Dairesi'ne sağladığı yararlar ve kolaylıklar nedeniyle 2011 yılında “Elektronik Defter Genel Tebliği” yayınlanmıştır ve bu yayınlanan tebliğ ile e-defter uygulaması hakkında usul ve esaslar belirlenmiştir. Ayrıca 2012 yılında yayınlanan Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği ile de belli sektörlerde faaliyet gösteren mükelleflere e-defter uygulaması zorunlu hale gelmiştir. Elektronik Defter sayesinde kağıt üzerinde yapılan faaliyetlerin elektronik ortamda yapılabilmesi olanağı oluşmuştur bu sayede kağıt kullanımında azalma olmuş ayrıca defterlerin notere yaptırılan tasdik mecburiyeti de ortadan kalkmış mükellefler eski usul kaynaklı maliyetlerden kurtulmuşlardır. Bu elektronik defterler üzerinde elektronik denetlemelerde mümkün hale getirilmiştir bu duruma uygun yazılımlar belirtilmiş ve kendi yazılımı için başvuran firmaların yazılımları incelenmiştir. Bu gibi gelişmeler ve zorunluluklar rakamlara da yansımış bu uygulamadan faydalanan mükellef sayısı 2012’de 28 iken 2013 yılında 47 2014’te ise 18.500 olmuştur (G.İ. B. 2015 (c): 79-80).

2016 yılında yazılımına uyumluluk onayı almak isteyen 10 firmanın testi için hesap açılmış yine aynı yıl içerisinde test aşamalarından geçerek yazılımına uyumluluk onayı alan 18 adet ticari yazılım Gelir İdaresi Başkanlığı’nın sitesinde yayımlanmıştır. Kendi yazılımını kullanabilmek için başvuran bu yıl içerisinde olmamıştır. 2016 yılı sonu itibarıyla e- defter uygulaması başladığı günden itibaren bu uygulamayı kullanmak üzere başvuran mükellef sayısı 59.451 adettir tamamına uygulamanın kullanımı için izin verilmiştir. 421 Sıra Numaralı Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği ile zorunlu kullanım şartı getirilen mükelleflere ilave olarak yayımlanan 454 Sıra Numaralı Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği ile e-defter uygulaması kimi mükellefler içinde zorunlu hale getirilmiştir. 2017 başından itibaren e- defter uygulamasına zorunlu olarak dahil olan firmalarla uygulamanın kullanıcı sayısı artmıştır. Bu uygulamadan yararlanan mükellef sayısı 2015’te 45.321’e 2016’da ise belirttiğimiz gibi 59.451’e yükselmiştir (G.İ. B. 2017: 103).

3.3.4.2.9. Sahte Belge Risk Analiz Programı (SARP)

Ülkemizdeki en önemli sorunlardan birisi de kuşkusuz sahte fatura düzenleme işlemidir Gelir İdaresi Başkanlığınca bu sorunun çözümüne yönelik yapılan çalışmalar söz konusudur. Bu çalışmalardan birisi olan ve bir bilgisayar programı olan Sahte Belge Risk Analiz Programı ile sahte fatura düzenleme fiilini gerçekleştiren mükelleflerin risk durumlarını sayısal olarak ölçme yöntemi ile analizinin yapılması sağlanmaya çalışılmıştır. Bu program tecrübelerden hareketle belirlenmiş olan risk kriterlerini ihlal eden mükellefleri belirli bir algoritma kapsamında puanlamaktadır. Böylelikle tüm KDV mükellefleri aylık bazda, sahte belge düzenleme riski açısından değerlendirilmekte detaylı bir inceleme ile analiz edilebilmektedir. Risk Analiz Programı ile belirlenen yüksek riskli mükellefler uzmanlar tarafından değerlendirilmekte ve Vergi Denetim Kurulu Başkanlığına gönderilmektedir. 2010 yılı itibariyle kullanılan bu program sonucunda 2016 yılı sonuna kadar Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı'na gönderilen mükellef sayısı 29.615'e ulaşmıştır (G.İ. B. 2017: 101).

3.3.4.2.10. Tek Vergi Dairesi Projesi ve E- Tebligat Uygulaması

Gündemde olan ve pilot bölgelerde kullanılmaya başlanmış olan uygulamalar söz konusudur bunlar;

Tek Vergi Dairesi Projesi: 2014 yılında çalışmalarına başlanan bu proje Eskişehir pilot bölge olmak üzere hayata geçirilmiştir bu ildeki tüm vergi daireleri birleştirilip tek bir vergi dairesi olarak hizmet vermeye başlamıştır (G.İ. B. 2017: 130).

Tek Vergi Dairesi Modelinde Türkiye geneline yayılmış olan vergi dairelerinin ayrı ayrı yapmış oldukları iş ve işlemler tek bir kurum altında toplanacaktır. Ancak nüfusun ve ekonomik aktivitelerin fazla olduğu bölgelerde şube sistemine gidilerek beyanname kabul, borcu yoktur yazısı, vergi ödemesi, mükellefiyet başlama/terk işlemleri, gibi çeşitli işlemler buralardan yapılacaktır (<http://www.vergivizyon.net>).

E-Tebligat: Tebliği yapılması gereken belgelerin, E-Tebligat sistemi ile mükelleflerin elektronik adreslerine tebliğ edilmesidir. Bu tebliğ fiziki şekilde gerçekleştirilen tebligat ile aynı sonucu doğurmaktadır (G.İ. B. E- Tebligat 2017: 1).

3.3.5. Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadelede Yapılan Diğer Faaliyetler

Kayıt dışı ekonomiyle mücadele kapsamında yapılan plan, program ve uygulamalar haricinde yine gerçekleştirilmiş birçok faaliyet söz konusudur. Yapılan plan, program ve uygulamaları gerçekleştiren kurum ve kuruluşlara ek olarak diğer devlet kurum ve kuruluşlarının da desteğiyle yine birçok faaliyet çeşitli projeler geliştirilmiş ve yöntemler belirlenmiştir bu faaliyetleri inceleyecek olursak;

3.3.5. 1. Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Projesi (KADİM)

Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele (KADİM) Projesi'nin hazırlayıcısı Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığıdır bu proje 2006/28 Sayılı Başbakanlık Genelgesi İle 2006 tarihli 26309 Sayılı Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir (Gülcemal 2009: 57).

Bu projenin asıl amacı; Türkiye’de kayıt dışı istihdamın ve yabancı kaçak işçi istihdamının oluşması ve artmasına yol açan nedenlerin tespiti ve bu nedenlerin ortadan kaldırılmasını gerçekleştirerek ülkede kayıtlı istihdama geçişe katkı sağlamaktır. Bu amaç çerçevesinde yapılması hedeflenenler ise ilk olarak kayıt dışı ekonominin azaltılması projelerine destek verilmesi sonrasında ise kayıt dışı istihdamın varlığının uzun dönemde halk üzerinde oluşturduğu sosyo-ekonomik olumsuzluklar konusunda halka yardım ve halkın bu konuda bilinçlendirilmesidir (Tunç 2007: 48-49).

KADİM Projesi; Ülkemizde kayıt dışı istihdama ve yabancı kaçak işçi istihdamına neden olan faktörlerin analiz edilerek ortadan kaldırılması ile kayıtlı istihdama geçişe katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Belirlenen kayıt dışı istihdamla mücadele yöntemleri ise; bilinçlendirme ve eğitim faaliyetleri, devlet kurum ve kuruluşları arasında koordinasyon ve bilgi paylaşımı, istihdam üzerine eklenmiş olan vergi ve sigorta primi gibi mali yükümlülüklerin azaltılması, çalışma hayatına başlayacak, işyeri açacakların önündeki bürokratik engellerin azaltılması, cezaların artırılması ve denetimde etkinliğin sağlanması gibi yöntemlerdir (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı 2008: 4-5).

Bakanlık bu projenin icrasını gerçekleştirmesi amacıyla “Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Koordinatörlüğü”nü kurmuştur. Proje merkezde bu koordinatörlük vasıtasıyla yerelde ise bütün illerin valiliği bünyesinde oluşturulan “Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele İl Koordinatörlüğü” vasıtasıyla ülkenin bütününde yürütülmektedir. Merkezde faaliyet

gösteren Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Koordinasyon Kurulu; Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Müsteşarı'nın başkanlığında bu projeyle ilgili ve görevli diğer bakanlıkların müsteşarları ve ülke içerisindeki diğer sosyal tarafların üst düzey yöneticileri, sivil toplum kuruluşlarının genel sekreterlerinin bir araya gelmesinden oluşmaktadır. Yerelde ise bu projenin çalışmalarının yürütülmesinden valiler sorumludur valiler çalışmaların koordinasyonu için bir vali yardımcısını bu iş için görevlendirmektedir (Tunç 2007: 48-49).

Bu projenin yürütülmesinde Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın yanı sıra İşçileri Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Ulaştırma Bakanlığı, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Hazine Müsteşarlığı, Gümrük Müsteşarlığı ve Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı' da görev almıştır. Bu proje uygulanırken meslek kuruluşlarının, sendikaların ve benzeri kuruluşlarında görüşlerinin alınacağına ve bu kuruluşların görüşlerinin projede önem arz edeceği belirtilmiştir. 2006 yılında yayınlanan genelgede projenin valiliklerin yönlendirmesi ve koordinasyonu ile SGK, İş-Kur ve Maliye Bakanlığı gibi kurum ve kuruluşların aktif halde görev almasıyla bunun yanı sıra Sosyal Güvenlik Kuruluşlarının denetim yapan birimlerinin de denetim anlamında yardımcı olmasıyla yürütüleceği belirtilmiştir. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı'nın oluşturduğu birim olan "Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Koordinatörlüğü"nün yürüttüğü projeye ilişkin olarak bastırılan kitapçıkta yer alan kayıt dışı istihdamın nedenleri (Tekinarslan 2011: 185-186);

- Mali, ekonomik Nedenler; Ekonomik göstergelerde yansıyan olumsuzluklar, enflasyon, ülkedeki gelir dağılımı adaletsizliği ve yoksulluk, vergi yapısındaki bozukluk, vergilerin yüksek seyri, defter tutma hadleri,
- Hukuksal Nedenler; yasaların anlaşılmasız olması, yasaların kısa sürede değişir olması, cezaların ağır ve engelleyici olmaması, hukuki yönden eksik ve boşluklar, istisna ve muafiyetler, yasalara güvenilmemesi,
- İdari Yönden Nedenler: Vergide denetimin eksik olması, vergi idaresinin yapısının bozuk olması, teknik yapının bozukluğu,
- Sosyal Nedenler: Vergi ahlakının gelişmemiş olması, mükelleflerin psikolojisi gibi nedenler kayıt dışı istihdamın nedeni olarak belirtilmiştir.

Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Projesinde kayıt dışı istihdam sorunuyla mücadelede yapılması uygun görülen faaliyetler, halkı bu konuda eğitim verilmesi, insanların bilinçli hale getirilmesi, bürokratik prosedürlerin azaltılması, denetim faaliyetinin arttırılması ve denetimde caydırıcılık sağlanması, işyerlerinin denetiminin etkin hale getirilmesi, caydırıcılığın artması için gereken hukuki düzenlemeler, sosyal güvenlik faaliyetlerinin rağbet görür hale getirilmesi yani teşvik edici olması, işgücü maliyetlerinin düşürülmesi, bütün kurumların arasında koordinasyonun sağlanması ve ortak hareket etme bilincinin oluşturulması, kamu tarafından alınan belgelerin ve bilgilerin yapılan tespit ve incelemelerle kesinleştirilmesi ve çalışma hayatındaki halktan alınan bu bilgi ve belgelerde çapraz denetimin arttırılması gibi faaliyetlerin öngörülmesiyle kayıt dışı ekonominin azaltılması ve yabancı kaçak işçiliğin önüne geçilmesi hedeflenmiştir (Gülcemal 2009: 58-59). Belirlenen bu yapılacaklar ve alanlar çerçevesinde yapılanlar ve bu yapılanların sonuç bakımından etkisine bakılırsa.

KADİM projesi kapsamında 2006 yılının Ekim ayından 2007 yılının Aralık ayı arasında geçen sürede 189.567 işyerinin denetimi yapılmış toplamda 731.875 adet çalışan denetime alınmıştır. Bu yapılan denetimlerle varılan sonuç Türkiye’de 43.806 kişinin kayıt dışı istihdamda yer aldığıdır. Bu kayıt dışı çalışanların 352 tanesi yabancı kaçak işçidir. Proje çerçevesinde halkı bilinçlendirmek ve toplumda ortak kamuoyu oluşturmak amacıyla 400.000 adet broşür ve 50.000 adet afiş bastırılmış ülkede dağıtılmıştır. Kayıt dışı istihdamın yoğunlaştığı inşaat, turizm ve hizmet sektörlerinde denetimler arttırılmıştır. Türkiye’de 2002 yılında SSK’ya bağlı olan zorunlu sigortalı olan kişi sayısı 5.223.283 kişi iken 2007 yılının sonunda bu sayı 8.497.824 kişiye kadar artmıştır. Bu belirtilen dönemlerde sigortalı çalışanlardaki artış oranı %62,9 olarak gerçekleşmiştir. Azalışa yüzde cinsinden bakıldığında ise 2002 yılında kayıt dışı istihdam oranı %52,1 iken 2007 yılında Hane Halkı İşgücü Anketine göre gelinen bu oran ise %45,4’e düşmüştür bu düzeyde bir iyileşme görülmüştür (Kamalıoğlu 2014: 137-138).

Projede 2006’dan 2007 yılı sonuna kadar işçi-işveren vatandaşlardan olan 79.400 kişiye sosyal güvenlik anlayışını teşvik ettirici ve bilinçlendirici eğitimler verilmiştir (Tunç 2007: 48-49).

3.3.5. 2. Mali Suçları Araştırma Kurulu Başkanlığı'nın Görev ve Yetkilerinin Yeniden Belirlenmesi (MASAK) ve 2015 Yılı Faaliyet Raporu

Mali Suçları Araştırma Kurulu (MASAK) 1996 yılında yürürlüğe konan 4208 sayılı Kara para'nın Aklanması'nın önüne geçilmesine dair kanun ile kurulmuş 1997 yılında faaliyetine başlanmıştır. 2006 yılında ise yürürlüğe giren 5549 sayılı Suç Gelirlerinin Aklanması'nın önlenmesi hakkında kanun ile görev ve yetkileri reforme edilmiştir (<https://vergidosyasi.com>).

Mali Suçları Araştırma Kurulu Başkanlığı'nın görev ve yetkilerine bakacak olursak; (MASAK Görev ve Yetkiler 2017: 1).

- Suçtan kaynaklanan gelirlerin aklanabilmesinin engellenmesi amacıyla mücadele stratejisi hazırlamak politika geliştirmek görevi vardır.
- Mücadelede kurum ve kuruluşlar arasında koordinasyon sağlamak onlarla görüş alış verişinde bulunmak ve ortak çalışmalar yürütmek.
- Belirlediği politikalar gereği kanun, tüzük ve yönetmelik taslakları hazırlamak, oluşturulan kanun ve bakanlar kurulu kararlarının uygulanabilmesi için düzenlemeler yapmak.
- Suç gelirlerinin aklanması ile mücadelede daha etkili çözümler üretebilmek için bu hususta araştırmalar yapmak.
- Suç gelirlerinin yoğunlaştığı sektörleri tanımak sektörlere has önlemler geliştirmek.
- Halkı bu konularda duyarlı hale getirmek daha da bilinçli olmalarını sağlamak, halktan gelen şüpheli bildirimleri almak incelemek ihbarlar üzerine veri toplayıp suç gelirlerinin aklanmasının ve terörün finansmanının önüne geçmek.
- Suçların tespit sürecinde ve gerektiğinde kolluk kuvvetlerini araştırma ve inceleme yapmaya davet etmek, kanunen kendisine verilen sınırla çerçevesinde araştırma analiz inceleme yapmak, eğer ki bir aklama suçu varlığını tespit ederse ve bulgulara ulaşırsa savcılığa suç duyurusunda bulunmak. Başkanlık bu ve bunun gibi 5549 sayılı Kanunun 19'uncu maddesince kendisine verilen birçok görev ve sorumluluğuna sahiptir.

Suç gelirlerinin aklanması ile mücadele yürüten MASAK bunun yanında terörün finansmanı ile de mücadele içerisinde. Bu kurum başta T.C Merkez Bankası ve Sermaye Piyasası Kurulu olmak üzere, paydaş kurumlarla etkin çalışmalar yürütmektedir

(<http://www3.tcmb.gov.tr>). Mali Suçları Araştırma Kurulu Başkanlığı, çalışmalarını ortaya koymak amacıyla faaliyet raporları hazırlamaktadır en son hazırladığı rapor 2015 yılına ait olup inceleyecek olursak;

Hazırlanan bu rapora göre Mali Suçları Araştırma Kurulu, teröre sağlanan finansmanın önünün kesilmesi ve suç gelirlerinin aklanması ile mücadelede temel mali istihbarat fonksiyonlarına ilişkin toplanan bilgilerin analiz ve değerlendirmesini yapma, kurumlar arasında koordinasyon sağlama, bu mücadelede yükümlülükleri olan kuruluşlara eğitim verme, gelen şüpheli ihbarları değerlendirme gibi birçok faaliyeti 2015 yılında yoğun olarak sürdürmüştür. Bunların dışında yabancı ülkelerdeki muadil kurumlarla ortak çalışma yürütmek ve işbirliği oluşturma hedefli çalışmalar 2015 yılında da devam etmiş, Azerbaycan, Arjantin, Kırgızistan, Karadağ ve Tacikistan mali istihbarat birimleri ile ortak amaç üzerine mutabakat oluşturulmuş Mutabakat Muhtıraları sağlanmıştır (MoU). Suç gelirlerinin aklanması ve teröre finansmanın engellenmesi amaç ve hedeflerin gerçekleştirilmesine yönelik bilgi teknolojileri faaliyetleri, e- devlet uygulamaları çerçevesinde 2015 yılı etkin bir şekilde geçmiştir (MASAK 2015: 2-3).

3.3.5.3. Kredi Kartı Kullanımının Teşvik Edilmesi

Kredi kartı kullanılarak yapılan alışverişlerde yapılan işlemlerin faturalandırılması veya kartlı ödeme imkanı bulunan işletmelerde perakende satış fişlerinin işletme tarafından verilmesi hukuki bir zorunluluktur. Bu nedenden ötürü kredi kartı kullanımı alışverişlerde arttırılırsa ve daha fazla rağbet görürse mevcut mal ve hizmet taleplerini arttırmak isteyen işletmeler kayıt altına girmek zorunda kalacaktır. Kayıt altına giren işletmelerin kredi kartı kullanımı hizmetini vermeleri neticesinde fatura veya benzer satış belgesi verme zorunluluğu içine girmeleri vergi kaçığının önlenmesine de katkıda da bulunacaktır. Türkiye’de yapılan alışverişin yarıdan fazlasının, büyük kısmının kredi kartı veya banka kartlarıyla yapıldığı göz önüne alındığında işletmelerinde bu çoğunluk olan kesime hitap edebilmek amacıyla kayıt altına girmesi olağan bir sonuç olacaktır ve kart kullanımının kayıt dışı ekonomi açısından önemli bir unsur olduğu da belirtilebilecektir (Kızılot vd. 2011: 36).

Temel tüketim malları harcamaları yapan hane halkının yapmış olduğu harcamaların %37,5’inin kredi kartı veya banka kartları aracılığıyla yapıldığı göz önüne alındığında ve kredi kartı kullanımının meydana getirdiği kolaylıkların işletmelerin

pazarlarının genişlemesinde ve ciro artırımında önemli payları olduğu dikkate alınırsa kredi kartı kullanımı kayıt dışı ekonomiye yönelik faaliyetleri engelleyecektir. Literatürde “nakit ekonomisi” olarak geçen kayıt dışı ekonominin en dikkat çeken özelliği bu piyasada işlemlerin nakit para ile yapılmasıdır nakit para takibi zor olduğu için kayıt dışı ekonomiyle de mücadele de zorlaşmaktadır. Bu sebeple kayıt dışı ekonomiyle mücadelede en etkili yol kartlı sistemlerin yaygınlaşmasıdır (Kızılot vd. 2014: 55).

Mal ve hizmetlerin satın alınmasında kredi kartı kullanılması halinde bu alışverişlerin belgelere bağlanması gerekmektedir. Bu belgeler yükümlü yönünden kayıt ve bildirimnin delili niteliğindedir. Ayrıca kredi kartı kullanımı vergi yönetimi açısından bakıldığında ise en iyi vergi denetimi aracıdır. Çünkü kredi kartı ile yapılan satış işlemlerinde tutarlar, üye işyerlerinin bankadaki hesaplarına geçtiğinden bu işyerleri yaptıkları satışlar karşılığında belge (fatura, ödeme kaydedici cihaz fişi vb.) düzenlemek zorundadırlar. Bu nedenle kredi kartı aracılığıyla yapılan satış işlemlerinin belgeye dayandırılma zorunluluğu kayıt dışı ekonomiyi azaltarak vergi gelirlerinin artmasını sağlamaktadır (Tuğay ve Başgül 2007: 219).

Kartlı sistemlerin sadece nihai mal ve hizmet alımında değil üretimde kullanılacak hammadde gibi diğer malların alışverişinde de kullanılması önemli derecede bu hususta etkilidir çünkü kayıt dışı ekonomi aslında kayıt dışı üretimle başlamaktadır kartlı ödeme uygulamaları ve kullanılan bu sistemler tarafları belge düzenine uymaya zorunlu hale getirecektir. Üretimin henüz ilk aşamasında belgelenmesi sonraki aşamalarda da belge gerektireceği için kayıt dışılık azalacaktır kayıt dışına alınan her üretim konusu ve aşaması gelir olarak kamuya gelecek dolayısıyla vergi geliri artacaktır. Vergi gelirindeki bu artış kamunun mali piyasalara olan bakışını azaltacak ve faizlerin düşmesine yardımcı olacaktır. Faizlerdeki bu artış yatırımı pozitif şekilde etkileyecek ve üretim artacaktır. Vergi gelirlerinin çoğu dolaylı vergilerden sağlanmaktadır satış sırasında vergilerin tahakkuku konusunda satış işlemlerinin belgelendirilmesi gerekmektedir ülkemizde de vergi iadesi uygulamasına 2007’de son verilmiş olduğundan artık satış sırasında belge isteyen kişi sayısında azalma görülmüştür bu sebepten ötürü kişileri belgeye iten kartlı sistem vergi geliri için daha önemli bir hal almıştır. Bunların yanı sıra yapılan sahte belgelerde hem satıcı hem alıcı müteselsilen sorumluluk altına girmektedir kartlı sistemlerle yapılan alışverişlerde ise sadece sahte belge yani “Naylon Fatura” yapan taraf suçlu durumda olmaktadır diğer taraf bu sorumluluktan kurtulmaktadır (Kızılot vd. 2014: 55-56).

Kart sistemi ile yapılan alışverişlerin doğal sonucu olarak bütün parasal hareketler ekonomik sistem içerisinde kayıtlı olduğundan tasarruf ve yatırım ikilisindeki akış hızlanmakta ve ekonomik büyümeye katkı artmaktadır. Türkiye’de kredi kartları, mağaza kartları ve diğer her türlü plastik kart uygulamaları tüketicilerin finans araçlarını kullanma kültürünü geliştirecektir bu banka kültürü sayesinde halkın tasarruflarının bankalara kaydırması hususunda da gelişme yaşanacaktır. Kredi kartı kullanımı alışverişlerde canlanmaya yol açmaktadır. Yine bu faydaları sıralamaya devam edecek olursak işletmelere kasalarında para bulundurma zorunluluğu külfetinden kurtulmaktadırlar. Kullanıcılar tarafından bakıldığında ise nakit bulundurma zorunluluğu ortadan kalkmıştır kaybetme gasp hırsızlık gibi olumsuzluklar ve bu gibi riskler azalmıştır. Yine bunların yanı sıra kullanıcılara ödemelerini bankaya geç ödeme, taksitlendirme gibi imkanları doğmuştur (Kırçova 2007: 42-43).

Son yıllarda meydana gelen bir önemli gelişme ise vergi ve cezaların da kredi kartı ile ödenebiliyor olmasıdır bu şekilde bir ödeme şekli vatandaşlara ödeme hususunda çok büyük kolaylıklar sağlamıştır (G.İ. B. 2015 (b): 83).

3.3.6. Kayıt Dışı Ekonominin Azaltılmasına Yönelik Öneriler

Bir durum eğer sorun olarak kabul ediliyorsa ve ortadan kaldırılmak isteniyorsa, bu sorunla mücadelede başarıya ulaşmak, ancak ona sebep olan ve besleyip geliştiren sebepleri ortadan kaldırmakla mümkün olur. Sebeplerin devam ettiği bir durumda, sonuç olarak ortaya çıkmış durumu değiştirmek mümkün değildir. İşte, kayıt dışı ekonomi ile mücadelede de temel anlayış bu olmalı ve mücadeleye yönelik stratejiler bu bağlamda geliştirilmelidir (Yılmaz 2006: 211). Buradan çıkan sonuçla kayıt dışı ekonomi sorunu ile mücadelede ilk hedef sebeplerin ortadan kaldırılması olmalıdır fakat bu hedefler üzerine gidilirken mücadele bazı ilke ve temeller üzerine oturtulmalıdır bu ilke ve temeller üzerinden hareket edilerek sebepler ortadan kaldırılmaya çalışılmalıdır.

Kayıt dışı ekonomiyle etkin bir mücadele için, alınması gereken önlemler belirlenmeli gerekenler iyi bir şekilde tespit edilmeli ve uygulanmalıdır. Bu hedef çerçevesinde kayıt dışı ekonominin en az seviyeye indirilmesi için ilk olarak yapılması gereken oluşturulacak politikanın bazı temel esas ve ilkeleri belirlenmelidir. Bu ilke esaslar ise şunlardan oluşmaktadır;

- Kayıt dışı ekonomi ile mücadelede belirlenen önlemlerin nasıl ve ne zaman uygulamaya geçirileceğini belirten bir plan olmalıdır ve hedeflere bu plan üzerinden gidilmelidir.

- Kayıt dışı ekonomi kesinlikle bir devlet politikası şeklini almalı sürekli şekilde bir mücadele söz konusu olmalıdır.

- Kayıt dışı ekonomi kısa vadede çözüme kavuşturulacak bir sorun değildir. Hatta bu sorunun çözümü ile alakalı yasal mevzuatın değiştirilmesi veya düzeltilmesi gibi önlemler gerçekten zaman alan önlemler olduğundan dolayı bu sorunla mücadele zamana yayılmalıdır uzun vadeli bir politika haline getirilmelidir.

Kayıt dışı ekonomi sorunu hiçbir zaman ekonomide tamamen ortadan kaldırılacak bir sorun olmamıştır bundan dolayı ekonomide doğal bir kayıt dışı ekonomi oranı belirlenmeli ve kayıtlı ekonomi içerisindeki kayıt dışı ekonomi boyutu bu orana yaklaştırılmaya veya bu oranda tutulmaya çalışılmalıdır (Dinçer 2007: 75-76).

Bu temel ilke ve esaslar doğrultusunda kayıt dışı ekonomi ile mücadele konusunda birçok çözüm önerisi geliştirilebilir ve sunulabilir bu çözüm önerilerini inceleyecek olursak;

Kayıt dışı ekonomi sorunu ile mücadelede, günümüzde bilim ve teknoloji alanında yaşanan gelişmeler sayesinde, ileri adımlar atılması mümkün hale gelmiştir. Bu gelişmeler yaşanırken kayıt dışı ekonomi ile mücadelede teknolojiden yararlanılması başarıya giden yolun kısalmasını sağlamaya devam edecektir (Çağlar 2011: 49).

Bilim ve teknoloji alanındaki gelişmeler ile kayıt dışı ekonomi alanında geliştirilen yeni önerilerin birleştirilmesi ve bunların hazırlanıp hayata geçirilmesi her ne kadar kısa vadede maliyeti artırıcı etki yapsa da uzun vadede kayıt dışı ekonomiyi azalttığı için karşılığını fazlasıyla verecektir. Çünkü bu geliştirilen teknolojik çözümler ile hizmet maliyetleri azalacak, vergi ödemeye uyum sağlanacak, kayıt dışı olan faaliyetler fark edilip kayıt altına alınabilecek bu doğrultuda vergi gelirlerinin artması ve hizmet kalitesi yükselmesi gibi olumlu yansımalar kendini hissettirecektir (Tunç 2015: 98).

Birçok alanda yarar saplayacak bu teknolojik gelişmelere önem verilmeli bu konuda ar-ge çalışmaları yani yazılım, donanım gibi vb. alanlarda çalışmalar arttırılmalıdır çünkü artan teknoloji ile yeni uygulamalar oluşturulabilecek bu gelişmelerin kayıt dışı ekonomi ile mücadele alanında kullanılmasıyla bu alanda caydırıcılık artacak hizmet

standartı yükselecek insanlar yaptıkları ekonomik faaliyetlerde kayıtlı ekonomiye dahil eder hale geleceklerdir.

Teknoloji alanında ar-ge çalışmasının artırılması önerisinin yanında elektronik ortamda programların ve uygulamaların geliştirilerek, vergi mükelleflerine mümkün olduğu kadar iyi hizmet verilmesi ve mükelleflerin bu sayede ihtiyaçlarını zaman kaybı olmadan, kurumlara gitmek zorunda kalmadan karşılayabilmeleri imkanı sağlanmalıdır bu alanda verilen önerilerin yanı sıra yine birçok alanda verilebilecek öneriler söz konusudur. Bunlardan bir sonraki önerisi verilecek olan alan ve en geniş kapsama sahip olan alan mali ve ekonomik alandır bu alanda önerisi verilecek konulardan ilki vergidir. Mali ve ekonomik alanda yer alan vergi konusunun bu önerileri;

- Vergide denetimin ve denetimde etkinliğin artırılması gerekmektedir.

Günümüzde etkin bir vergileme sisteminin geliştirilmesi beyan esasına dayanan vergi sistemlerinin vazgeçilmez bir unsurudur (Aslanoğlu ve Yıldız 2007:144).

- Verginin tabana yayılmasının sağlanması gerekmektedir çünkü şu anki mevcut durumda kayıt dışı faaliyetlerin üzerine gidilip önüne geçilmesi devletin ihtiyaçları için aldığı verginin oranlarının da düşmesi şeklinde yansıyacaktır bu da toplumda vergi konusunda adaleti sağlayacaktır.

- Vergide oranları mümkün olduğunca düşürülmeli, vergi yükü azaltılmalı ve mükelleflerin vergiye gönüllü uyumu artırılmalıdır.

Vergi oranlarındaki indirimler mükelleflere farklı yansıyacaktır. Bu oranlarda yapılan indirimler firmalar tarafından doğrudan kaynak aktarımı şeklinde algılanır. Böylelikle firmaların üretim kararları üzerinde olumlu etkileri oluşur. Bu olumlu etkinin sonucunda vergi gelirlerinin artışı beklenmektedir (Karatay 2009: 115).

Ekonomide vergi yükü artarsa, gayri resmi ekonominin payının artmasını beklenen bir sonuç halini alır (Mikulica ve Nagyszombatyb 2013: 31). Bu nedenle vergi artışının önüne geçilmeli ve azaltılmasına önem verilmelidir.

- Vergi mevzuatı daha sade hale getirilmelidir.
- Vergi mevzuatı anlaşılacak şekilde yeniden düzenlenmelidir.

Vergi mevzuatında sık aralıklarla yapılan değişiklikler ve bu değişiklikleri açıklamaya yarayan tebliğlerin açık ve sade olmaması vergi mevzuatını daha karmaşık bir hale getirmiştir bu oluşan sorunun çözüme kavuşması için vergisel düzenlemelerle ilgili bilgilendirici ve açıklayıcı kitapçık ve broşürler hazırlanmalıdır. Ayrıca kanunlar yeniden ele alınmalı, basit sade ve günümüz ihtiyaçlarına cevap verir hale getirilmelidir (Sarılı,2002: 47-48).

- Vergi konusunda toplum bilincinin sağlanması amacıyla kararlı şekilde çalışmalara devam edilmelidir.
- Vergi kaçakçılığı ile mücadele konusunda toplumda kamuoyu oluşturulmalıdır.
- Mükelleflerin vermiş olduğu vergiler sonucunda devletten almış oldukları hizmetlerin, toplumu memnun edecek derecede kaliteli olması sağlanmalıdır ve verginin israf edilmediği topluma hissettirilmelidir.
- Vergi afları konusunda insanlar beklenti içerisinde olmamalı vergi afları olağanlıktan çıkarılmalı insanlar bu beklenti içerisine sokulmamalıdır.

Devlet tarafından yürürlüğe giren vergi afları vergileme esaslarından belirlilik ve adalet ilkesini olumsuz yönde etkilemekte mükelleflerin vergiye uyumunu dolayısıyla vergi bilincini negatif yönde etkilemektedir. Bu vergi aflarının düzenli olarak tekrarlanması bir taraftan af beklentisi içinde olan mükelleflerin risk alma eğilimlerini arttırmakta. Bir taraftan da vergisini düzenli olarak ödeyen mükellefin vergi bilincini ve vergiye bakış açısını olumsuz yönde etkilemekte, mükelleflerin vergilerini zamanında ödediklerine pişman olmalarına neden olmaktadır (Karatay 2009: 117).

Sıklıkla çıkarılan af kanunlarıyla vergisini zamanında ve eksiksiz olarak ödeyen mükellefler cezalandırılmamalı art niyetli mükelleflerle dürüst mükellefler arasında rekabet eşitsizliği yaratılmamalıdır (Bakkal 2007: 77):

- Vergisini zamanında ve eksiksiz ödeyen, kayıt içerisinde faaliyet yürüten ve beyanında hukuksuzluğa gitmeyen mükellefler göz ardı edilmemeli vergi indirimi gibi teşviklerle ödüllendirilmelidir.
- Vatandaşlarda vergi bilincinin ve vergi ahlakının oluşturulması için iyi bir eğitime küçük yaşta, ilkökul düzeyinde ağırlık verilmelidir.

Vergi ahlakı vergiyi doğru zamanda ödemek için bireyin istekliliğini ifade eder. (Maurin vd. 2003: 3). Bu istekliliğin insanlarda oluşması için devlete büyük sorumluluk düşmektedir.

- Vergi denetiminde nitelikli denetim elamanı artırımına gidilmelidir.
- Vergi kaçakçılığı konusunda cezaların şiddeti de arttırılmalı caydırıcı bir ceza sistemi uygulanmalıdır nitekim eğer bu şekilde bir anlayışın benimsenmemesi durumunda vergi sisteminin işleyişi sürekli bozulmalara açık hale gelecektir.

Vergi denetiminin verimliliği, caydırıcılığı ve etkinliği gerçekleştirilemediğinde tahakkuk ve tahsilat düzeyleri de bu sebepten ötürü beklenen şekilde çok düşük kalmaktadır. Bu nedenle örgütsel yapının ağırlıklı olarak denetim esasına göre yapılmış olması gerekmektedir. Bir vergi sisteminin iyi bir şekilde işleyebilmesinde, vergileme ilke ve esaslarına uygun vergi yasalarının ve vergi idaresi ile vergi yargısının, yürürlükteki yasaları etkin bir biçimde uygulayabilecek şekilde örgütlenmesinin etkisi oldukça büyüktür (Sugözü 2008: 111).

Yargısı vergide caydırıcılığın ne kadar önemli olduğunu kanıtlar nitelikte bir açıklamadır vergi konusunda büyük ölçüde önem arz eden kısımlara getirilecek öneriler bunlardan oluşmaktadır. Mali ve ekonomik alanda üzerinde durulması gereken ve öneri getirilmesi gereken konulardan bir diğeri de kredi kartı kullanımının yaygınlaştırılmasıdır. Ekonomik faaliyetler gerçekleştirilirken bu faaliyetlerin bankaların bilgisi ve kaydı altında yapılıyor olmasından dolayı kartlı ödemeler ekonomide teşvik edilmelidir. Yani ticari alanda kredi kartı kullanımının arttırılması sağlanmalıdır.

Mali ve ekonomik alanda öneri getirilmesi gereken bir konuda istihdam konusudur bu konuda verilecek öneri ise sosyal yükümlülüklerin getirdiği yük azaltılmalıdır çeşitli düzenlemeler yapılmalıdır çünkü iş hayatında bu yükün fazlalığı işverenin sigortalı işçi çalıştırma eğilimini azaltmakta bu nedenle iş alanları kısıtlı hale gelmektedir bu sebeple iş arayan kesimin hayatını idame ettirebilmek adına sosyal güvencesiz çalışmayı kabul etmesi olağan bir durum haline gelmektedir buradan doğan sonuçla da toplumda kayıt dışı istihdam anlayışı yaygınlaşma fırsatı bulmaktadır ve yaygınlaşmaktadır.

Özel sektörde çalışanlar ile işverenler arasındaki ücret pazarlığı net ücret üzerinden yapıldığı için sosyal güvenlik ile ilgili yükümlülüklerin önemli derecedeki bir

kısmı işverenin üstünde kalmaktadır. Sosyal güvenlik yükümlülüklerinin getirdiği yükün yüksekliği işveren kesimi kayıt dışı istihdama veya ücretleri düşük seviyede göstermeye ittiği için, kayıt dışı istihdam sorunu oluşmaktadır ve kayıt dışı ekonomiyi geliştirmektedir. Türkiye’de gelişmiş ülkelere göre yüksek oranda seyir eden bu yükümlülüklerin oluşturduğu yükün minimum seviyeye indirilmesi istihdam maliyetlerinin düşürülmesi, işveren tarafından verilen sigortalı çalıştırma tekliflerinin de artırılması ile desteklendiğinde kayıt dışı ekonominin azaltılmasında oldukça önem arz eden bir işlevi yerine getirecektir (Yılmaz 2006: 215-216). Yani bir nevi istihdamla alakalı olarak ve emek piyasasının koşulları ile alakalı olarak düzenlemelere gidilmelidir.

İş gücü piyasası düzenlemeleri uzun vadede olumlu etkilerini göstermektedirler (Schneider ve Hametner 2013: 5). Gereken düzenlemeler yapıldığında Türkiye’de de bu durum aynen bu şekilde uzun vadede olumlu etki gösterecektir. Mali ve ekonomik alandaki önerilerde son olarak tarım sektörünün gerçek ve tam anlamda vergilendirilmesinin sağlanması konusuna değinilecektir bu konudaki önerileri belirtecek olursak;

Tarım sektörü Türkiye’de kendisine has yapısal özelliklerinden dolayı izleme ve denetlemenin zor olduğu bir sektör olarak göze çarpmaktadır bu nedenle kayıt dışılığa elverişli niteliktedir. Tarım sektörünün payındaki büyüklüğün az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerdeki oranının fazlalığından dolayı kayıt dışılık oranı da fazla olmaktadır. Türkiye’de tarım kesimi çok büyük bir kesimi barındırdığı gibi, milli gelirden de en az pay alan kesim olma özelliğini taşımaktadır. Bu nedenle, tarım sektörü yıllardır verginin dışında tutulmaya çalışılmıştır. Tarımda, küçük ve orta boy işletme aşamasına yıllardır geçilememesi, aile işletmesi yapısından ve bu kesimin rekabetten uzak faaliyetini sürdürmesinden dolayı tarımın vergi dışı bir sektör haline gelmesine, bu kesimle bağlantısı olan sanayi ve hizmet sektörünün de kendiliğinden vergi dışı kalmasına veya ödemesi gerekenin altında vergi öder hale gelmesine sebebiyet vermiştir (Biçer 2006: 119-120).

Diğer sektörleri etkileme potansiyeli olduğundan dolayı tarım sektörü üzerinde ciddiyle durulmalı tarım sektöründe küçük ve orta büyüklükteki işletme aşamasına geçiş bir an önce sağlanmaya çalışılmalıdır.

Hukuki alandaki konu veya konulara bakacak olursak bu alanda öneri getirilecek en önemli konulardan biri gelişen internet teknolojisi ile gün geçtikçe yaygınlaşmakta olan elektronik ticaret üzerindeki vergilemenin yapılmasının zorlaşması sorunudur.

Elektronik ticaret gün geçtikçe gelişmektedir, bu nedenle elektronik ortamda yapılan bu ticari işlemlerin kayda alınması, saklanması, ibrazı, denetimi ve muhasebeleştirilmesi sorun oluşturmaya başlayacaktır. Bu konuya dair hukuki altyapının hazırlanması, vergi kanunlarında ve diğer ilgili kanunlarda gereken düzenlemelerin ve çalışmaların yapılması önemli bir gereklilik haline gelmiştir. Artık ticaretin ağırlığının hızla elektronik ticarete doğru yol alması dolayısıyla bu gereklilik gün geçtikçe artmaktadır (Sugözü 2008: 21). Bu yüzden bu konu hakkındaki yasal mevzuat, internet teknolojisinin o günkü boyutuna göre sürekli olarak reforme edilmeli ve o boyuta göre şekil almalıdır.

Hukuki alanda çözümleme getirilmesi gereken bir diğer konu da kanun açıkları ya da mevzuat dolayısıyla oluşan kayıt dışı ekonomi sebebiyetidir.

Kanuni eksiklikler ya da mevzuat dolayısıyla ortaya çıkan sorunlar kayıt dışı ekonomiyi oluşturan bir diğer olgu olarak karşımıza çıkabilmektedir. Kanunda vergi ile ilgili mevzuatın ve bu kanunların uygulamaya konulması için var olan yönetmeliklerin karmaşık yapısı, maliyetlere katlanmak istemeyen vergi mükelleflerinin kayıt dışı ekonomik aktivitelere yönelmelerine ve bu yönde tavır sergilemelerine neden olabilmektedir (Merdan 2016: 1). Bu durumun giderilmesi gerekmektedir ayrıca vergi dahil hiçbir ticari mevzuatta açık verilmemeli kanuni boşluk bulunmamalıdır.

Sosyal alanda öneri verilecek konulardan ilki ise gelir dağılımında adaletin sağlanması ve yoksullukla mücadele edilmesinin gerekliliği konusudur bunların üzerine devlet tarafından gidildiğinde devlet insanların piyasada kayıt dışı ekonomiye yönelme sebeplerinden çoğunu ortadan kaldırmış olacaktır.

Sosyal devlet anlayışının tanımının gereği olarak, toplumun sosyal refahını, adaleti ve adil gelir dağılımını sağlaması gibi görevler devletin yerine getirmesi gereken esas yükümlülüklerdir. Her birinin topluma ayrı ayrı katkısının olmasının yanı sıra özellikle gelir dağılımının adil şekilde dağılmasının sağlanması ile toplumda yoksul kesimin büyüklüğünün minimum seviyeye indirilmesi sağlanmalıdır. Devletin sosyal refahı artırma konusunda yaptığı faaliyetlerin yansıması ise devletin vermiş olduğu hizmetlerden duyulan memnuniyet vergiye karşı uyumu olumlu etkileyeceği gibi vergisel tabanın genişlemesine neden olacaktır. Yoksullukla mücadele edildiğinde ise de vatandaşın devlete olan yaklaşımı ve bağlılığı artacaktır aynı zamanda bu mücadele ile toplumun en düşük gelir seviyesindeki kesimde azalma meydana getirecektir (Karatay, 2009: 121-122). Bu gibi

olumlu yansımaları olacağı için kayıt dışı ekonomiyle mücadelede devlet gelir dağılımını adil hale getirmeye ve yoksulluğu azaltmaya çalışmalıdır.

Sosyal alandaki diğer öneri konusu eğitim oranının artırılması konusudur. Kayıt dışı ekonominin azaltılması hususunda eğitim oranının artırılması ve nüfusun nitelikli hale getirilmesi gerçekten önemli bir yer teşkil etmektedir.

İşgücünün eğitilerek uzmanlaştırılması ve böylece ekonomide niteliksiz işgücünün azaltılması yoluyla kayıt dışı ekonominin kontrol altına alınması sağlanabilir. Türkiye’de küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin toplam istihdam içerisindeki oranının yüksek olması nedeniyle, bu işletmelerde çalışanların uzmanlaşmasına yönelik tedbirler geliştirilerek bunların kayıt altına alınmaları sağlanabilir (Sarılı, 2002: 448).

Kayıt dışı ekonomi sorunu ile mücadelede çeşitli alanlarda bazı önemli konular üzerine birçok farklı öneri getirilmeye çalışılmıştır getirilen bu öneriler kayıt dışı ekonomi olgusunun azaltılmasına yönelik neler yapılması gerektiğini ortaya koymak ve çözüm yolları oluşturmak amaçlı hazırlanmıştır.

SONUÇ

Kayıt dışı ekonomi kavramı, çok çeşitli isimler altında ve çok değişik yapılar içinde dünya gündeminde yerini almış bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kavram kapsamlı yapısı itibariyle birçok kaynakta ve yabancı literatürde farklı terimlerle veya isimlerle ifade edilmeye çalışılmıştır. Bunlar “Black economy” (Kara Ekonomi), İllegal Economy (Yasadışı Ekonomi), Underground Economy (Yer altı Ekonomisi), Informal Economy (Gayri Resmi Ekonomi) gibi terimlerdir. Bu terimlerden bir kısmı tamamıyla üst kavram olan kayıt dışı ekonomi olgusunu belirtirken, bir kısmı da kayıt dışı ekonomi içinde yer alan faaliyetlerden değişik özellikte olanların farklılığına vurgu yapmak amaçlı kullanılmaktadır. Kimi zaman ise farklı isimlerle benzer şeyler kastedilmekle birlikte, birde aynı kavramla farklı şeylerin ifade edildiği durumlarda olmaktadır. Bu belirtilen duruma en güzel örnek ise, informal (gayri resmi) kavramı Gersuny tarafından hane halkının ekonomik faaliyetleri ve sosyal yönlü faaliyetler ile hırsızlık ve vergi ödemeden kaçınma gibi ekonomik boyutu olan faaliyetler için kullanılırken, ABD Gelir idaresi (IRS) tarafından işportacılık yapan ekonomik kesim için kullanılmıştır.

Bunların dışında yasadışı faaliyetleri işaret eden ve medya tarafından popüler hale getirilen gizliliği vurgulayıcı kavram underground economy (yer altı ekonomisi) kavramı, her türlü kayıt dışı faaliyeti kapsayacak şekilde, medyada ve sosyal yaşam da olduğu kadar akademik araştırmalarda ve diğer resmi kurumların araştırmalarında da yerini almıştır. Bu çalışmada kullanılan kavram ise olabilecek en geniş alanı kapsayan, Türkiye’de benimsenmiş ve rağbet görmüş bir kullanıma sahip olan “Kayıt dışı ekonomi” kavramıdır bu şekilde bütün plan, program ve bütün resmi belgelere girmiş kullanılmıştır.

Kayıt dışı ekonomi, Türkçe literatürde bu kadar benimsenmesinin ve yaygın olarak kullanılmasının nedeni Türkiye’de bu kavramla, vergi kayıpları boyutunun öne çıkarılmak istenmesidir.

Kapsamlı yapısı nedeniyle kavramsal açıdan bu kadar karmaşıklığa sahip olan kayıt dışı ekonomi kavramının tanımı konusunda da aynı kargaşa söz konusudur. Kayıt dışı ekonomi olgusunu tanımlayabilmek adına birçok farklı açıdan birçok farklı tanımlama ortaya konmuştur bu yapılan tanımlamaların ortak noktalarıyla genel bir tanımlama oluşturulduğunda ise bu tanımlama; ekonomini içerisinde fiilen yapılmasına rağmen,

gerekli hukuki kayıtların tutulmamasından dolayı devletin bilgisi dışında gerçekleştirilen, kazanılan gelir üzerinden vergilendirme yapılamayan, denetlenemeyen ekonomik faaliyetler olarak belirtilmiştir.

Kayıt dışı ekonomik faaliyetler piyasa kurallarına göre yürütülen genel ekonomik faaliyetlerden daha farklı özellikler taşımaktadırlar. Kayıt dışı ekonominin sahip olduğu çok yönlülüğü ve büyüklüğü sebebiyle genel olarak karakteristik özellikleri söz konusudur bu özellikler; yasalara aykırılık, istatistiksel olarak ölçülememe, ahlaki normlara aykırılık, gelir veya fayda elde etme, ekonomik sisteme uygunluk ve vergilendirilmemiş olma gibi özelliklerdir.

Bireyler tarafından kayıt dışı ekonomiye yönelmenin yani kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin oluşmasının çeşitli nedenleri söz konusudur. Bu nedenler genel çerçevede incelendiğinde, mali ve ekonomik, hukuki ve idari, sosyal ve siyasal ve baskı gruplarından kaynaklanan nedenlerdir

Kayıt dışı ekonominin ülkelere ve topluma birçok olumlu ve olumsuz etkisi söz konusudur ve bu etkiler araştırmacılar tarafından sürekli kıyaslanmaktadır. Fakat genel olarak dünyada kayıt dışı ekonomi olumsuz etkisiyle ve yönleriyle anılmaktadır çünkü kayıt dışı ekonomi boyutunun sürekli arttığı ülkelerde ekonomik açıdan işsizlik, yüksek enflasyon, adaletsiz gelir dağılımı, çok yüksek vergi oranları, kapatılamayan kamu bütçesi açıkları gibi sorunlar sosyal açıdan ise toplumsal yozlaşmışlık, kültürel bölünmüşlük gibi birçok yapısal bozukluklara kolayca rastlanılmaktadır. Bu nedenle ülkeler bu olguyla mücadele ederek ekonomide boyutlarının azaltılması çabası içerisine girmektedirler. Çünkü araştırma sonuçları göstermektedir ki dünyada kayıt dışı ekonominin boyutlarının fazla olduğu ülkeler genel olarak az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdir bu ülkelerin ekonomilerinde yüksek enflasyon, işsizlik, artan vergi yükü, sağlanamayan gelir adaleti, sağlanamayan vergi adaleti, finansmanında zorlanılan kamu maliyesi, ekonomik istikrarsızlık, çarpıtılmış ve etkinliği azaltılmış istatistik verileri gibi birçok bozukluklar söz konusudur.

Kayıt dışı ekonomi boyutu adeta ülkelerin kimliği niteliğinde olup ülkelerdeki sosyal, siyasi, mali ve ekonomik alanlardaki bozuklukların göstergesidir. Ülkelere gelebilecek yabancı yatırımlardan verilebilecek ekonomik kredilere kadar her şey kayıt dışı ekonomi boyutuna göre gerçekleşmektedir ve şekil almaktadır.

Boyutunun ölçülmesi konusuna gelindiğinde ise kayıt dışı ekonominin ölçülmesi hususunda gerek ülkemizde gerekse dünyanın diğer ülkelerinde birçok çalışma yapılmıştır. Aslında bu çalışmaların hiç biri kayıt dışı ekonomiyi tam anlamıyla ölçme gücüne sahip değildir. Zira kayıt dışı ekonominin devamlı kontrol edilecek bir bölgesi ve alanı yoktur. Her zaman ve her yerde kayıt dışı ekonomik faaliyetler gerçekleşebilme özelliğine sahiptir. Ama bunları öne sürerekten kayıt dışı ekonomiyi ölçmeye yanaşmamak da büyük hata oluşturacaktır. Dünyada kayıt dışı ekonominin ölçülmesi iki tür ölçme yaklaşımı argümanlarıyla sağlanmaktadır bu yaklaşımlar dolaylı ve doğrudan yaklaşımlardır.

Doğrudan yaklaşımı anket yoluyla ölçme yöntemi oluştururken dolaylı yaklaşımı ise GSMH yoluyla ölçme yöntemi, istihdam yoluyla ölçme yöntemi, vergi denetimi yoluyla ölçme yöntemi gibi yöntemler oluşturmaktadır. Bu ölçüm yöntemleri kullanılarak dünyada geçmişten bu yana ülkeler arası kayıt dışılık ölçülmüş ve bu ölçümlerin kıyaslandığı çalışmalar yapılmıştır. Örneğin otuz bir Avrupa ülkesi içerisinde yapılan ölçüm sonuçları karşılaştırılmasına göre Almanya gibi gelişmiş bazı ülkelerin 2015 yılında GSYH yüzdesi içerisindeki kayıt dışı ekonomi boyutu %12,2 ölçülmüştür, Fransa'nın %12,3 olarak ölçülmüştür en az ölçülen rakam %6,5 ile İsviçre'nin olmuştur. Bu ülkelerin ortalaması alındığında ise kayıt dışılık oranları %18,0 olarak belirlenmiştir. Türkiye'nin ölçüm oranı ise %27,8 olarak belirtilerek ortalamanın da üzerinde bir oranla belirtilmiştir. Bir başka çalışmada ise Türkiye'de 2002 yılında kayıt dışı ekonominin GSYH içindeki payı yaklaşık % 32 iken 2014 yılında %27,2 olduğu 2015 yılında ise bu oranın %27'ye düştüğü belirtilmiştir

Bunun dışında kayıt dışı ekonominin ölçüm yöntemlerinden kayıt dışı istihdam yöntemine göre ise Türkiye'de 2014 yılında kayıt dışı istihdam oranı %35 olarak ölçülürken 2016 yılında herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna bağlı olmadan çalışanların oranı ise bir önceki yılın aynı dönemine göre 0,6 puanlık artış göstererek %32,7 olarak gerçekleşmiştir.

Yapılan vergi inceleme yöntemi sonuçlarına göre ise 2014 yılında incelenen mükellef sayısının 2015'te 3,392 mükellef kadar artması ile kesilmesi gereken ceza 2014 yılında 16.582.633.968'den 2015 yılında 18.843.082.627'ye yükselmiştir. 2016 yılı kesilmesi önerilen ceza tutarı "Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılmasına İlişkin Kanun" hükümleri nedeniyle düşük belirlenmiştir.

Bütün bu oranlardan çıkarılacak sonuçla Türkiye’de kayıt dışı ekonomi boyutunun diğer ülkelerle kıyaslandığında da anlaşıldığı gibi yüksek düzeyli olmasıdır boyutundaki bu yüksekliğin düşürülmesi mücadelesi geçmişten beridir Türkiye’nin ekonomi gündeminde yer almıştır. Özellikle 2000’li yıllardan sonra kayıt dışı ekonomiyle mücadelede daha kararlı bir performans sergileyen Türkiye kayıt dışı ekonomiyle mücadele edebilmek adına görevli kurum ve kuruluşlarıyla ve bu kurum ve kuruluşlarının geliştirdiği birçok uygulama ile kayıt dışı ekonomi sorunun üzerine gitmektedir. Bu görevli devlet organlarını ve faaliyetleri incelendiğimizde ise kayıt dışı ekonomiyle mücadele de iki önemli bakanlık vardır ve bu bakanlıklar diğer bakanlıklarla koordineli bir şekilde mücadele yürütmektedirler. Bu bakanlıklar Maliye Bakanlığı ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’dır. Maliye Bakanlığı kendisine bağlı Gelir İdaresi Başkanlığı ve Vergi Denetleme Kurumları ile faaliyetlerini sürdürürken Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ise ”Sosyal Güvenlik Kurumu” aracılığıyla mücadele yürütmektedir.

Ülkemizde 2000’li yıllardan son döneme kadar kayıt dışı ekonomiyle mücadelede bu kurum ve kuruluşlar tarafından birçok plan, orta vadeli plan, proje, elektronik proje hazırlanmış ve kullanılmaya başlanmıştır. Bütün bu mücadele çalışmaları sonucunda diyebiliriz ki 2002 yılında kayıt dışı ekonominin GSYH içindeki payı yaklaşık % 32,4 iken 2015 yılına gelindiğinde ise yaklaşık % 27 olmuştur yani 5,5 puanlık bir azalma söz konusudur. Fakat dikkat çeken bir noktada şudur ki genel anlamda kayıt dışı ekonomi boyutunda bir düşüş söz konusu olsa da 2014 yılında % 27,2 olan kayıt dışı ekonomi oranı 2015’te % 27,8’e yükselmiştir kayıt dışı istihdam oranında da bir önceki yıla göre fark edilen bir yükseliş söz konusudur. Yıllara göre artan mücadele oranıyla ve elde edilen tecrübeler gereği düşüş göstermesi gereken kayıt dışı ekonomi boyutu aksine artış göstermiştir.

Son yıllarda yaşanan kayıt dışılık boyutundaki artışın önüne geçilerek kayıt dışı ekonomi oranının tekrar azalma trendine girmesinin sağlanması için yapılmış olan uygulama, plan ve projeler hakkında kısa zamanda olumlu etki verilebilecek somut öneriler ise; öncelikle ülkemizde ticaret piyasasında yer alan firma ve işletmeler tarafından bankacılık sektörünün kullanımı devlet etkisiyle daha cazip hale getirilmeli yapılan işlemler üzerinden alınan kesintiler azaltılarak işletme ve firmaların tercihleri bu yana çevrilmelidir. Aynı şekilde bariz bir şekilde kayıt dışılığa azaltıcı etkisi olan kredi kartı

kullanımı ticari hayatta firma ve işletmeler tarafından kullanımı yaygınlaştırılmalıdır. Halk tarafından özel tüketim alanında sağlıklı şekilde kullanılmasının önüne geçilmelidir.

Ayrıca Mali Suçları Araştırma Kurulu'nun yabancı ülkelerdeki muadil kurumlarla ortak çalışma ve iş birliği yürütmek hedefli yaptığı çalışmalar vasıtasıyla mutabakat sağladığı Arjantin, Kırgızistan, Karadağ, Azerbaycan ve Tacikistan gibi ülkeler dışında bu ülkeler gibi mümkün olduğu kadar çok ülke ile mutabakatlar sağlanmalı iş birliği içerisine girilmelidir. Mali suçların üzerine el birliğiyle ve kararlılıkla gidilmelidir.

2014 yılında Eskişehir pilot bölge olmak üzere hayata geçirilen, tüm vergi daireleri birleştirilip tek bir vergi dairesi olarak hizmet verme amacını taşıyan Tek Vergi Dairesi Projesi çalışmalarına hız verilmeli vergi daireleri tek bir çatı altında toplanarak vatandaşlar üzerinde vergi bilincinin artırılması ve iletişim olanaklarının daha aktif kullanılması amaçlı şube tarzı yeni hizmet birimleri hızla oluşturulmalıdır.

Vergi ödemelerini af beklentisi sebebiyle erteleyen mükellef ve vatandaşların bu durumu süreklilik haline getirme gibi bir alışkanlık kazanmalarının önüne geçilmesinde ilk olarak mümkün olduğu kadar süreklilik arz eden aflardan kaçınılmalıdır. Fakat afların devletin ihtiyacına göre kısa süreli zaman aralıklarında getirilmesi zorunluluğu ihtimaline göre de Merkezi Risk Analizi Katmanlaştırma Modeline benzer risk derecesi ölçütü yapan bir model geliştirilmelidir. Bu geliştirilecek yeni modelde daha önceden vergisini zamanında ödemeyip çeşitli aflardan süreklilik içerisinde faydalanmış mükellef ve vatandaşların yine aynı beklentiyle yükümlülüklerini zamanın da yerine getirmekten kaçınmaları ihtimalinin göz önüne alınarak ödememe risklerinin hesaplanması yapılmalıdır. Sürekli şekilde aflardan faydalanmamasının önüne geçilmeli vergilerini zamanında ve eksiksiz ödeyenlerin ise hesaplanan puanlarına göre teşvik ve indirimleri artırılmalıdır.

Kayıt dışı ekonomiyle mücadele alanında yapılmış uygulamaların içerisinde devlet tarafından müdahale edilmesi ve tamamlanması gereken kısa süreli somut noktalardan bazıları bunlardır. Nitekim bu bazı somut öneriler ve ancak uzun vadede yıllara yayılarak gerçekleştirilebilecek diğer öneriler ile devlet tarafından gerekli müdahaleler yapılarak ve eksiklikler tamamlanarak Türkiye'de genel anlamda yüksek seyir eden ve son yıllarda artış göstermeye başlamış olan kayıt dışı ekonomi oranına tekrar azalma ivmesi kazandırılıp oran düşük seviyelere çekilebilir. Bu sayede Türkiye ekonomisindeki kayıt dışılığın verdiği

genel tahribatlar giderilerek ayrıca piyasalarda oluşacak iyileşmeler ile girişimcilik faaliyetlerinin önü açılabilir ve yabancı yatırımların ülkemize yönelmesi sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- Acar, Fatih; Aydın Fazıl. *Vergi Ve İstihdam Politikası Açısından Kayıt Dışı Ekonomi*, Yargı Yayınları, ISBN: 978-605- 352-060-3, Ankara, 2012.
- Akarsu, Ümit. *Çomü Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Ana Bilim Dalı, 1989 Sonrası Yaşanan Ekonomik Krizlerde Kayıt Dışı Ekonomi: Türkiye Değerlendirmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Çomü Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Ana Bilim Dalı, 2015.
- Akkoç, Feden. *Kayıt Dışı Ekonominin Algılanması Ve Önleme Çabaları Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi Aydın İli Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, 2010.
- Altın, Eren. *Kayıt Dışı Ekonomi Ve Türkiye’de Vergi Haritası Projesi*, Yüksek Lisans, İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Aslanoğlu, Suphi; Yıldız, Seyfi. Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi Olgusu, Bu Olguyu Azaltmaya Yönelik Çözüm Arayışları Ve Bir Öneri: Rasyo Analizi Yoluyla Etkin Bir İnceleme Sisteminin Oluşturulması, *Sosyo - Ekonomi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 6, 2007: 127-146.
- Attia, Sayed M. The informal Economy as an engine for poverty reduction and development in Egypt, *Munich Personal Repec Archive*, 2009.
- Avşar, Nursel Adıner; Bozdereli, Arzu Alvan, *Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi Ve Vergi Sisteminin Rolü*, Ankara Sanayi Odası Yayın Organı, 2012: 55-65.
- Ay, Hakkı Mümin. Türkiye’de Kayıt dışı Ekonomiye Önlemede Bilgi Ekonomisinin Etkinliği Ve Gelir İdaresinin Rolü, *Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 11, 2006: 57-82.
- Aydemir, Ş., *Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi (Vergisel Ağırlıklı Uzlaşma Önerisi)*, Maliye Hesap Uzmanları Derneği Yayınları, İstanbul, 1995.
- Azaklı, Sema Betül, *Türkiye’de Kayıt dışı İstihdam ve Ekonomik Boyutu*, Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Bağırzade, Elşen Resuloğlu. Kayıt dışı Sektörün Ekonomideki Rolü Tartışmaları Üzerine: Bir Literatür Taraması, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, Sayı: 14, ISSN 1307-9832, 2012: 40-54.

- Bakkal, Ufuk. *Kayıt Dışı Ekonomi*, Derin Yayınları, Yayın No: 97, İstanbul, 2007.
- Baldemir, Ercan; Gökalp, M Faysal; Avcı, Mehmet. Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Mııııc Modelle Tahminlemesi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.10 S.2 S, 2005: 231-243.
- Batirel, Ömer Faruk. Avrupa Birliği Ve Türkiye’de Son Vergi Reformları, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Özel Sayı: 29, 2016/1: 159-169.
- Bayram, Kerim. *Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin İktisat Sosyolojisi Açısından Analizi: Yaş Sebze Ve Meyve Toptancı Hal Uygulamaları*, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, 2014.
- Baytar, Yusuf. *Kayıt dışı Ekonomi İle Mücadelede Dikey Denetim Yöntemi*, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Ana Bilim Dalı, 2006.
- Benlikol, Sabahattin; Akgür, Muhsin. *Avrupa Birliğinde Kayıt dışı Faaliyetlerin Kontrolü Ve Denetimi*, , İstanbul Ticaret Odası, Yayın No:14, ISBN-975-512-627-9, İstanbul, 2002.
- Beşel Furkan; Çokgezer Cemal. Maliye Alanında E-Teknolojiler Ve Etkinliği, *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, , Cilt:1, Sayı:1, 2015: 13-23.
- Biçer, Yalın. *Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemeye Yönelik Vergi Politikaları Ve Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı, 2006.
- Bozdoğanoglu, Burçin. *Kayıt Dışı Ekonomi İle Mücadelede Harcama Eksenli Önlemler*, Doktora Tezi, T.C Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı, 2011.
- Bozkurt, Kurtuluş; Özbey, Özgen. Kayıt Dışı Ekonomi: Türkiye Ekonomisi Ve Türk Turizm Sektörü İçin Genel Bir Değerlendirme, *Optimum Ekonomi Ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, 2015: 75-86.
- Bulut, Halim Murat. *Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları Etkileri Ve Kayıt Dışı İle Mücadele Yöntemleri: Türkiye Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Kafkas Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Anabilim Dalı, 2007.

- Carr, Marilyn; Chen, Martha Alter. Globalization And The Informal Economy: How Global Trade And Investment Impact On The Working Poor, *Women In Informal Employment Globalizing & Organizing*, 2001: 1-28.
- Cenikli, Elvan; Şahin Deniz. Türk Gelir İdaresinde Otomasyon Projeleri, *İnternet Uygulamaları Ve Yönetim Dergisi*, Cilt:4, Sayı:1, 2013: 38-51.
- Ceylan, Mehmet Ali; Tunalı, Ahmet, Bilişim Sistemleri Denetimi Ve Gelir İdaresi Başkanlığının Bilişim Sistemleri Alanında Yaptığı Çalışmalar, *Dış Denetim Dergisi*, 2011: 123-136.
- Charmes Jaques. The Informal Economy Worldwide: Trends and Characteristics, *Margin: The Journal of Applied Economic Research* 6, 2012: 103.
- Çetintaş, Hakan; Vergil, Hasan, Türkiye'de Kayıt dışı Ekonominin Tahmini, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 4 (1), 2003: 15-30.
- Çağlar, Esen; Acar, Ozan. *Onuncu Kalkınma Planı Hakkında Bir Değerlendirme: "Plan, 2023 Hedeflerinin Yol Haritası Olabilir Ancak Sahiplenilmesi Şart*, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı, 2013.
- Çağlar, Murat. Kayıt Dışı Ekonominin Önlenmesinde Elektronik Vergi Denetimi, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı, 2011.
- Çolak, Mustafa. *Kayıt Dışı Ekonomi Ve Çözüme Yönelik Politika Önerileri*, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No: 2012/423 Ankara, 2012
- Demir, Halil İbrahim, *Kayıt Dışı Ekonomi Ve Kara Para İlişkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Ana Bilim, 2007.
- Demir, İhsan C.; Küçükilhan, Mustafa, Vergi Mükelleflerinin Kayıt Dışı Ekonomi Algısı: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Çalışma, *Ekonomik Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 1, Cilt: 9, 2013: 31-48.
- Devlet Planlama Teşkilatı. *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Kayıt Dışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Yayın No: Dpt 2603 – Öik 614, Ankara, 2001.
- Demirci, Sevgi; Altın, Onur. *Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi Ve Doğrudan Yabancı Yatırımların Kayıt Dışı Ekonomiye Etkisi Üzerine Ampirik Uygulamalar*, Yased Yayıncılık, Akademik İnceleme Yarışması (8), İstanbul, 2006.

- Demirhan, Nazife. Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Başkanlığının 2007 - 2009 Stratejik Planı Yayınlanmıştır, *Strateji Bülteni*, Sayı: 5, 2007.
- Dinçer, Burcu. *Kayıt Dışı Ekonomi Ve Rekabetçi Piyasalar Üzerine Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Teorisi Bilim Dalı, 2007.
- Doğan, Uğur. Vergi Teknolojileri, *Vergi Sorunları Dergisi*, Sayı: 322, 2015: 9-40.
- Doğu, Hatice Güngör Doğu. *Türkiye’de Vergi Kayıp Ve Kaçaklarının Kayıt Dışı Ekonomi İle İlişkisi Ve Kayıt Dışını Önlemeye Yönelik Vergi Politikaları*, Yüksek Lisans Tezi, T.C.Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı, 2011.
- Doğrul, Ali Rıza. *Gayrimenkul Alım Satımlarında Vergi Kayıp Kaçağı Ve Bunun Önlenmesinde Bilgi Teknolojilerinin Rolü ‘Konya Örneği’*, Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Ecemiş, Adile. *Kayıt Dışı İle Mücadelede Vergi Aflarının Etkinliği*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, 2013.
- Elgin, Ceyhun. Cyclicity of the Informal Economy, *Economics Bogazici University, Working Papers*, 2012: 1-48.
- Erdinç, Zeynep. Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadeleye Yönelik İzlenen Politikalar Ve Çözüm Önerileri, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 4, 2015: 39-52.
- Ermiş, Canan. *Kayıt Dışı Ekonomi Ve Vergi Kaybı*, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı, 2008.
- Feige, Edgar L. Defining And Estimating Underground And Informal Economies: *The New Institutional Economics Approach, Published In World Development*, Vol: 18, No: 7, 1990:1-29.
- Ferreira, Francisco H. G.; Lugo, Maria Ana, The Informal Economy In Developing Countries: An Introduction , *Review Of Income And Wealth*, Series: 57, 2011: 1-7.
- Gez, Hande. *Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Önlenmesinde Vergi Denetiminin Rolü Ve Afyonkarahisar İlinde Faaliyet Gösteren Mükelleflere Yönelik Bir Uygulama*,

Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı, 2011.

G.İ.B. Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, *Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı (2008-2010)*, (Başbakanlık Genelgesi Olarak Yayımlanmıştır) Yayın No: 87, Sayılı Resmi Gazete: 27132, 2009.

Göksu, Nadire. *Kayıt Dışı Ekonomi İle Mücadelede Devlet Politikaları 2000-2001 Ve 2008 Krizlerinin Kayıt Dışı Ekonomiye Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı Mali İktisat Bilim Dalı, 2015.

Gönnetlioğlu, Hüseyin. *Kayıt Dışı Ekonomi: Nedenleri Boyutları Ve Türkiye Örneği*, Yüksek Lisans, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Gülcemal, Ekrem. *Türkiye'deki Kamu Kurumlarının Kayıt Dışı İstihdamla Mücadeledeki Görevleri Ve Sosyal Güvenliğin Yaygınlaştırılmasındaki Ve Denetimindeki Rollerini Kurumlar Arası Koordinasyonun Sağlanması*, Sosyal Güvenlik Uzmanlık Tezi, T.C. Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı, 2009.

Gürsel, Seyfettin; Durmaz, Mine. *Kayıt Dışı İstihdam Son Sekiz Yılda Azaldı*, *Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik Ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi*, Araştırma Notu:14/171, 2014: 1-5.

Hepaksaz, Engin; Hayrulloğlu, Betül, *E-Devlet Kapsamında Vedop Uygulamaları ve E-Haciz*, *Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Cilt 3, No 2, Issn: 1309-8012 (Online), 2011: 109-120.

İlgın, Yılmaz, *Kayıt Dışı Ekonomiyi Tahmin Yöntemleri Ve Türkiye'de Durum*, *Planlama Dergisi*, Özel Sayı, 2002: 145-156

Işık, Nihat; Acar, Mustafa. *Kayıt Dışı Ekonomi: Ölçme Yöntemleri Boyutları Yarar Ve Zararları Üzerine Bir Değerlendirme*, *Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 21, 2003: 117-136.

İlhan, Gökalep. *Vergi Ödemeyi Etkileyen Ekonomik Faktörler*, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E- Dergisi*, Sayı:12, ISSN:1694 – 528X, 2007: 1-13.

Jie, Sim Wan; Tat, Huam Hon; Rasli, Amran; Chye, Lee Thean. *Underground Economy: Definition And Causes*, *Business And Management Review*, Vol. 1(2) 2011: 14-24.

- Kahya, Yavuz; Irmak, Fatih. Kayıt dışı Ekonomi ve Suç Örgütlenmeleri İlişkisinin Sosyolojik Açıdan Değerlendirilmesi, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18 (1), 2014: 349-362.
- Kamalıoğlu, Nadire Çoruhlu. *Kayıt Dışı İstihdam Ve Türkiye’de Uygulanan Mücadele Politikalarının Değerlendirmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı, 2014.
- Kanlı, Murat. *Dolaylı Vergiler Ve Kayıt Dışı Ekonomi*, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Ana Bilim Dalı Maliye Teorisi Bölümü, 2007.
- Kara, Muhammed Akif. *Kredi Kartı Kullanımının Kayıt Dışı Ekonominin Engellenmesindeki Rolü*, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı Maliye Teorisi Bilim Dalı, 2010.
- Karaarslan, Erkan. *Kayıt Dışı İstihdam Ve Neden Olduğu Mali Kayıpların Bütçe Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği*, Yayın No: 7, Mali Hizmetler Derneği, Ankara, 2010.
- Karabudak, Çağrı Özgür. *Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi Ve İşsizlik İlişkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, 2015.
- Karasu, Murat. *Kayıt Dışı Ekonomi Ve Türkiye Uygulaması (1990-2005)*, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Karatay, Özcan. *Kayıt Dışı Ekonominin Ülke Ekonomisine Etkileri ve Toplumsal Maliyeti*, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, 2009.
- Karyağdı, Nazmi. Türkiye’de Gelir Vergisi Reformunun Gerekliliği, *Vergi Dünyası Dergisi*, Sayı: 359, 2011: 37-40.
- Kırbaş, Sadık. *Kayıt Dışı Ekonomi Nedenleri, Boyutları Ve Çözüm Yolları*, Yayın No: 9, Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı (Tesav), Hürriyet Gazetecilik A.Ş, 1995.
- Kırcı, Nüket. *Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini: Ekonometrik Bir Yaklaşım*, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonometri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2006.

- Kırçova, İbrahim, *Kredi Kartı Kullanımının Tüketici Alışkanlıklarına Ve Alışverişlerin Yer, Zaman Ve Marka Tercihlerine Etkisi*, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 2007-9, 2007.
- Kılıç Ramazan; Özçelik, Özer. Küresel Bir Sorun: Kayıt Dışı Ekonomi, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:16, 2006: 337-358.
- Kızılot, Şükrü; Kılıç, Cem; Tokatlıoğlu, İbrahim. *Kartlı Ödemelerin Ekonomik Faydaları Kart Kullanımının Yaygınlaşması İçin Gereken Düzenlemeler Ve Teşvikler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı İstanbul, 2014.
- Kızılot, Şükrü; Kılıç, Cem; Tokatlıoğlu, İbrahim. *Kartlı Ödeme Sistemlerinin Tasarruf Üzerindeki Etkileri Ve Ekonomik Katkılar Raporu 2011 Özeti*, Bankalar Arası Kart Merkezi, 2011.
- Kirmanoglu, Hülya; Miscioğlu İpek. *Yolsuzluk Raporları 2016: Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi*, Kalkınma ve Yolsuzlukla Mücadele için Güneydoğu Avrupa Liderliği (SELDI), 2016.
- Koç, Yıldırım. *Türkiye’de Yabancı Kaçak İşçilik*, Yayın No: 26, Türk-İş Eğitim Yayınları, Ankara, 1999.
- Koç, Neslihan. Mali, Ekonomik, Sosyal Ve Siyasal Yönleriyle Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi, *Optimum Ekonomi Ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 2, 2016: 85-103.
- Konak, Cihad A. *Türkiye’de Vergilemenin Kayıt Dışı Ekonomiye etkisi Üzerine Ampirik Bir Çalışma*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı, 2009.
- Köprü, M. Fatih, Vergi İncelemesinde Sınırlar Ve Mükellef Hakları, *Vergide Gündem (Tax Agenda)*, 2016: 2-25.
- Maurin, Alain; Sookram, Sandra; Watson, Patrick Kent. *Measuring the size of the hidden economy in Trinidad & Tobago*, International Conference on Policy Modelling Presented at Istanbul International Conference on Policy Modelling, 2003: 2-24.
- Mikulica, Davor; Nagyszombaty, Andrea Galic, Causes Of The Unofficial Economy In New Eu Member States, The 6th International Conference The Changing Economic Landscape: Issues, Implications And Policy Options, *Juraj Dobrila University of Pula, Faculty of Economics and Tourism Dr. Mijo Mirković*, 2013.

- Miller, Brett J. Living Outside the Law: How the Informal Economy Frustrates Enforcement of the Human Rights Regime for Billions of the World's Most Marginalized Citizens, *Northwestern Journal of International Human Rights*, Volumu: 5, Issue: 1, 2006: 128-152.
- Musul, Kübra. *Kayıt Dışı Ekonominin Kayıtlı Ekonomi İçindeki Yeri*, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı Çalışma Ekonomisi Bilim Dalı, 2011.
- Nas, Şahin. *Kayıt Dışı Ve Türkiye Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Türkiye Cumhuriyeti Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı, 2014.
- Oktay Kızı, Memmedova Pervane. Türkiye Ekonomisi'nde Kayıt Dışılık Olgusu, *Azerbaycan Vergi Jurnalı*, UDC 338:343 (560), 2012: 155-178.
- Oral, Burcu Gediz; Fazlılar, Tuğba Arpazlı; Koç, Özgür Emre. Kayıt dışı Ekonomiyi Önlemeye Yönelik Bir Öneri: Vergi Denetim Üst Kurulu, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.20, S.2, 2015: 119-149.
- Önder, İzzettin. Kayıt Dışı Ekonomi Ve Vergileme, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No:23-24, 2001: 1-9.
- Önder, Merve. *Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi Ve Uluslararası Uygulamalar Işığında Çözüm Önerileri*, Mesleki Yeterlilik Tezi, T.C Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2012.
- Özbek, Zehra. *Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Ölçülmesi Ve Belirleyicileri: 1970-2014*, Yüksek Lisans Tezi, Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, 2016.
- Özsoylu, Ahmet Fazıl, *Türkiye' de Kayıt dışı Ekonomi*, Bağlam Yayınları, 1996.
- Öztürk, Şennur, *Vergi Dairesi Tam Otomasyon Projesi Vedop*, Akademik Bilişim Konferansı, 2015.
- Öztürk, Neslihan Aslan. *1990 Sonrası Türkiye'de Uygulanan Vergi Politikaları Ve Kayıt Dışı Ekonomiyi Önleyici Etkisi*, T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı, 2007.

- Sandalcı, Ulvi; Sandalcı, İnci. Vergi Ahlakı Ve Kayıt Dışı Ekonomi İlişkisi: Oecd Ülkeleri Özelinde Bir İnceleme, *Sakarya İktisat Dergisi*, Cilt 6, Sayı: 1, 2017: 70-93
- Sarıkaya, Hatice E. *Kayıt Dışı Ekonomi'nin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye Örneği (1980-2005)*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, 2007.
- Sarılı, Mustafa A. Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Tedbirler, *Bankacılar Dergisi*, Sayı: 41, 2002, 32-50.
- Savaşan, Fatih. *Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi Ve Kayıt Dışılıkla Mücadelenin Serencamı*, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, Sayı: 35, 2011.
- Frey, S.Bruno; Schneider, Friedrich. *Informal and Underground Economy*, Forthcoming in Orley Ashenfelter: International Encyclopedia of Social and Behavioral Science, Bd. 12 Economics, Amsterdam: Elsevier Science Publishing Company, 2000: 3.
- Schneider, Friedrich; Hametner, Bettina. The Shadow Economy In Colombia: Size And Effects On Economic Growth, *Department Of Economics Johannes Kepler University Of Linz*, Working Paper No. 1319, 2013: 1-50.
- Schneider, Friedrich. *Size and Progression of the Shadow Economies of Turkey and Other OECD Countries from 2003 to 2013: Some New Facts*, Prof. Dr., Department of Economics, Johannes Kepler University, Altenbergerst. 69, A-4040 Linz, Austria, Cilt: 2, No: 2, 2013: 83-116.
- Schneider, Friedrich. *The Size of the Shadow Economies of 145 Countries all over the World: First Results over the Period 1999 to 2003*, Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit Institute for the Study of Labor, Discussion Paper No. 1431, 2004: 3-62.
- Schneider, Friedrich. *Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries from 2003 to 2013: A Further Decline*, Department of Economics, Johannes Kepler University, Altenbergerst, 2013: 1-7.
- Schneider, Friedrich. *Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries from 2003 to 2015: Different Developments*, Department of Economics, Johannes Kepler University, Altenbergerst, 2015: 1-8.
- Schneider, Friedrich, Size And Measurement Of The Informal Economy In 110 Countries Around The World, *Workshop Of Australian National Tax Centre*, 2002: 2-50.
- Schneider, Friedrich; Buehn, Andreas; Montenegro, Claudio E., *Shadow Economies All Over The World New Estimates For 162 Countries From 1999 To 2007*, Policy Research Working Paper 5356, The World Bank Development Research Group

- Poverty and Inequality Team & Europe and Central Asia Region Human Development Economics Unit, 2010: 2-52.
- Schneider, Friedrich; Enste, H.Dominik. *Shadow Economies: Size, Causes and Consequences*, *Journal of Economic Literature*, Vol: 38, 2000: 77-114.
- Schneider, Friedrich, *Shadow Economy in Turkey and in other OECD-Countries: What do we (not) know?*, Johannes Kepler Universität Linz, 2012: 1-25.
- Somuncu, Ahmet. Yaygın Ve Yoğun Vergi Denetimi: Hukuki Yapı Ve Uygulamanın Değerlendirilmesi, *Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 43, 2014: 133-73.
- Sugözü, G. H. *Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemede Vergi Politikaları (1980- 2004 Türkiye Örneği)*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Swaminathan, Madhura. Understanding the Informal Sector A:survey, Wider WorkingPapers, *Centre for International Studies M.I.T*, 1991: 1-39.
- Şanver, Cahit; Oktar, Ateş. Gelir Üzerinden Alınan Vergilerde Vergi Güvenlik Önlemleri ve Mükelleflerin Ba-Bs Bildirimlerine Bakışı Araştırması, *Siyaset, Ekonomi Ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, Cilt:1, Sayı:3, 2013: 1-23.
- Tecim, Burak Ali Han. *Kayıt Dışı Ekonomide Vergi Ve Vergi Denetiminin Önemi*, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, 2008.
- Tekece, Nurcan. *Kayıt dışı Ekonomi - Ölçülmesi - Türkiye'deki Boyutları Ve Sonuçları*, T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı, 2010.
- Tekinarslan, Mehmet. *Kayıt Dışı İstihdamla Mücadelede Kamu Politika Ve Stratejileri*, Doktora Tezi, T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, 2011.
- Tuğay, Osman; Başgül, Nermin. Önemli Bir Finansman Kaynağı Olarak Kredi Kartları: Kredi Kartlarının Kart Sahiplerinin Harcamaları Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Burdur İlinde Bir Araştırma, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:12, Sayı: 3, 2007: 215-226.
- Tunç, Elif. *Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Ve Türkiye Örneği*, Yüksek Lisans, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, 2015.

- Tunç, Mehmet. *Kayıt Dışı İstihdamla Mücadelede Geliştirilen Stratejiler Uygulanan Politikalar ve Ülke Örnekleri*, Uzmanlık Tezi, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, 2007.
- Tütüncü, Asiye; Zengin, Hilmi. Türkiye’de Kayıt dışı Ekonominin Boyutunun Tahmini, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Cilt:17 Sayı:2, 2016: 195-209.
- Uğur, A.Atilla; Çütücü, İbrahim. E-Devlet Ve Tasarruf Etkisi Kapsamında Vedop Projesi, *Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, Issn: 1309 -8012, 2009: 1-20.
- Us, Vuslat. Türkiye Ekonomi Kurumu, Kayıt dışı Ekonomi Tahmini Yöntem Önerisi: Türkiye Örneği, *Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni*, 2004: 1-52.
- Ünal, Ertuğrul K. *Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi Ve Vergi Denetimi*, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, 2014.
- Yazıcı, Ayla. Kayıt Dışı Ekonomi ve Geçiş Ülkeleri, *Dergi Park*, Sayı: 16, 2009: 108-130.
- Yendi, İrem. *Kayıt Dışı Ekonominin İktisadi Mali Ve Kurumsal Nedenlerinin Analizi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Ekonomisi Anabilim Dalı, 2011.
- Yertüm, Umut. *Kayıt Dışı İstihdam Edilenlerin Sosyo-Ekonomik Boyutlarına İlişkin Beyazıt Meydanı’nda (İstanbul) Bir Alan Araştırması*, Yüksek Lisans Tezi, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri Çalışma Ekonomisi Ana Bilim Dalı, 2015.
- Yetim, S. Türkiye’de Vergi Kaçakçılığı ve Kayıt Dışı Ekonomi–(Türkiye), *Türkiye Bankalar Birliği*, Yayın No: 215, İstanbul, 1999: 10 -89.
- Yılmaz, Gülay A. Kayıt Dışı Ekonomi Ve Çözüm Yolları, *İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası*, 2006: 1- 238.
- Yılmaz, Gülay A. 2000’li Yıllarda Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi*, Cilt: 33, Sayı: 2, 2012: 455-496.
- Yurdakul, Fatih Bahadır. *Almanya’da Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Politikaları Ve Uygulamalarının Yabancı İşgücüne Etkilerinin Değerlendirilmesi*, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, 2014.
- Yurdakul, Funda. Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi: Bir Model Denemesi, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 2008: 206- 221.

- Yücebaş, Reyhan. *Arz Yanlı İktisat Bakış Açısıyla Kayıt Dışı Ekonomi*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, 2014.
- Yücel, Fatih. Cari Açık Krizi Senaryolarında Öncü Göstergelerin Güvenirliliği, *Kayıt Dışı Ekonomi ve GSYİH İlişkisi, Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, C:6, S:1, 2014: 167-176.

İNTERNET KAYNAKLARI

- Account House (2015), Sirküler Rapor, *E- Defter Ve E- Fatura Kapsamında Olduğunuzu Kontrol Ediniz*, [http://accounthouse.com.tr/uploads/sirkuler/pdf/pdf_1448354212.pdf\(24.01.2016\)](http://accounthouse.com.tr/uploads/sirkuler/pdf/pdf_1448354212.pdf(24.01.2016)).
- Allahverdi, Metin (2012). *Bilişim Teknolojilerinin Vergilendirme Üzerine Etkisi*, [http://archive.ismmmo.org.tr/docs/malicozum/112malicozum/8_metin_allahverdi.pdf\(20.04.2017\)](http://archive.ismmmo.org.tr/docs/malicozum/112malicozum/8_metin_allahverdi.pdf(20.04.2017)).
- Bağdınlı, Halil, *Ulusal Düzeyde Sorumlu Vergicilik*, <https://home.kpmg.com/content/dam/kpmg/pdf/2016/06/tr-sorumlu-vergicilik-halil-bagdinali.pdf>, KPMG: 119-127, (12.12.2016).
- Bal, Harun (2004). Geçiş Ülkelerinde Yolsuzluk ve Kayıt Dışı Ekonomi: Kırgızistan Bavul Ticareti Örneği, [http://journals.manas.edu.kg/mjsr/oldarchives/Vol05_Issue09_2004/340.pdf\(25.11.2016\)](http://journals.manas.edu.kg/mjsr/oldarchives/Vol05_Issue09_2004/340.pdf(25.11.2016)).
- BDDK (Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu) Veri ve Sistem Yönetimi Daire Başkanlığı, Türk Bankacılık Sektörü Temel Göstergeleri Aralık - 2016, [https://www.bddk.org.tr/WebSitesi/turkce/Raporlar/TBSGG/15785tbs_temel_gostergeler_raporu_aralik_2016.pdf\(09.02.2017\)](https://www.bddk.org.tr/WebSitesi/turkce/Raporlar/TBSGG/15785tbs_temel_gostergeler_raporu_aralik_2016.pdf(09.02.2017)).
- Bilginli, Nilüfer Kibar (2011), *Vergi Dairesi Otomasyon Projesi*. [http://docplayer.biz.tr/1622191-Vergi-dairesi-otomasyon-projesivedop.html\(15.04.2017\)](http://docplayer.biz.tr/1622191-Vergi-dairesi-otomasyon-projesivedop.html(15.04.2017)).
- Blogcu (2010), Endüstri Mühendisliği Sitesi, *Türkiye’de Kalkınma Planları ve Büyüme*, [http://enm.blogcu.com/turkiye-de-kalkinma-planlari-ve-buyume/9376356\(13.12.2016\)](http://enm.blogcu.com/turkiye-de-kalkinma-planlari-ve-buyume/9376356(13.12.2016)).

- BÜSAM Stratejik Araştırmalar Merkezi (Betül Kencebay), Kayıt dışı Ekonominin Boyutları: Genel Bakış, ees2.beykent.edu.tr/WebProjects/Uploads/kayitdisi-ekonomi.doc(14.06.2017).
- BÜMKO (Bütçe Ve Mali kontrol Genel Müdürlüğü), 2012 Yılı Bütçe Gerekçesi (2011), <http://www.bumko.gov.tr/Eklenti/236,2012yilibutcegerekcesipdf.pdf?0>(11.03.2017).
- Çalışma Ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ÇSGB (2008), Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele (Kadim)<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/10/20061004131.pdf>(10.11.2017).
- Devlet Gelir Uzmanları Derneği (Kankılıç, Nazım) (2004), Kayıt Dışı Ekonomi (Sebepleri, Ölçüm Metotları, Boyutu ve Sonuçları), <http://dguder.org/nazim-kankilic-kayit-disi-ekonomi-sebepleri-olcum-metotlari-boyutu-ve-sonuclari>(13.12.2016).
- Ekodialog, (2017), İşsizlik Ve İstihdam Düzeyi http://www.ekodialog.com/Konular/eko_konu/eko_konu8.html,(08.01.2017).
- EkoHaber (Ali Rıza Akbulut) (2013), Türkiye’de Vergi Denetimi Ve Kayıt Dışı Ekonomi, <http://www.ekohaber.com.tr/> , Sayı: 912, (15.12.2016).
- Evrensel Net Haber, TÜİK’e Göre 3 Milyon İşsiz Var, Kayıt Dışı İstihdam Artıyor, <https://www.evrensel.net/haber/280238/tuike-gore-3-milyon-issiz-var-kayit-disi-istihdam-artiyor> (19.11.2016).
- Gazi Antep Sanayi Odası (2015), İsveç Ülke Raporu, http://www.gso.org.tr/userfiles/file/Sayfalar/2015_%C4%B0sve%C3%A7.pdf(18.04.2017).
- G.İ.B., <http://www.gib.gov.tr/>(15.11.2016).
- G.İ. B. E -Tebliğat, <http://www.gib.gov.tr/e-Tebliğat>(29.04.2017).
- G.İ.B, GSYH, Genel Bütçe Vergi Gelirleri Vergi Yüğü (2002-2016), http://www.gib.gov.tr/fileadmin/user_upload/VI/GBG/Tablo_2.xls.htm(09.04.2017)
- G.İ.B. 2010 Faaliyet Raporu (2011), Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, http://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/faaliyetraporlari/2010/Faaliyet_raporu_2010.pdf(22.04.2017).
- G.İ.B. (a) 2011 Faaliyet Raporu (2012), Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, http://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/faaliyetraporlari/2011/2011_YIL_I_FAALIYET_RAPORU.pdf(20.04.2017).
- G.İ. B. (b), Vergi İletişim Merkezi (VİMER - 444 0 189) 5. Kuruluş Yılıını Kutladı (2012), <http://www.gib.gov.tr/node/102399/pdf>(18.02.2017).

- G.İ.B. (c) 2014 Faaliyet Raporu (2015), Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, http://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/faaliyetraporlari/2014/2014_Faaliyet_Raporu.pdf (20.04.2017).
- G.İ.B. 2013 Faaliyet Raporu (2014), Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, http://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/faaliyetraporlari/2013/2013_Faaliyet_Raporu.pdf (20.04.2017).
- G.İ.B. 2015 Faaliyet Raporu (2016), Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, http://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/faaliyetraporlari/2015/2015_faaliyet_raporu.pdf(20.04.2017).
- G.İ.B. (a), 461 ve 475 Sıra Nolu ‘Vergi Usul Kanunu Genel Tebliğ’ İle Değişen Güncel Hali (2015), Resmi Gazete No: 29392 <http://www.gib.gov.tr/node/88296> (03.12.2017).
- G.İ.B. (b) 2015 Performans Raporu (2015), Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, http://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/beyannamerehberi/GIB_2015_Performans_Programi.pdf (22.04.2017).
- G.İ.B. 2016 Faaliyet Raporu (2017), Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, http://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/faaliyetraporlari/2016/2016_faaliyet_raporu.pdf(20.04.2017).
- G.İ.B. Strateji Geliştirme Başkanlığı (2007), 2007-2009 Stratejik Plan, <http://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/template/main/images/GibWEB.pdf>(15.11.2016).
- G.İ.B. Strateji Geliştirme Başkanlığı (2008), 2009-2013 Stratejik Plan, http://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/beyannamerehberi/Stratejik_Plan_2009_2013.pdf(15.11.2016).
- G.İ.B. Strateji Geliştirme Başkanlığı (2013), 2014-2018 Stratejik Plan, http://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/beyannamerehberi/stratejikplan2014_2018.pdf(15.11.2016).
- Hazine Müsteşarlığı, Türkiye Ekonomisi (Türkiye Ekonomisinin Dünyadaki Yeri) (2017),https://www.hazine.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FSayfalar%2FEkonomi_Sunumu.pdf(05.02.2017).
- International Labour Office Geneva (ILO), Measurement of the Informal Economy, http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_emp/@emp_policy/documents/publication/wcms_210443.pdf(02.11.2016).

- İşçi Sağlığı Ve İş Güvenliği Meclisi, 2016 Yılında Türkiye’de Tarım Küçülen Tek Sektör Oldu,[http://www.guvenlicalisma.org/index.php?option=com_content&view=article&id=18519:2016-yilinda-turkiyede-tarim-kuculen-tek-sektor oldu &catid= 58:genel&Itemid=182](http://www.guvenlicalisma.org/index.php?option=com_content&view=article&id=18519:2016-yilinda-turkiyede-tarim-kuculen-tek-sektor-oldu&catid=58:genel&Itemid=182) (28.04.2017).
- Kalkınma Bakanlığı (1995), Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000), <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/3/plan7.pdf>(06.10.2016).
- Kalkınma Bakanlığı (2005), Orta Vadeli Program (2006-2008), [http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/OrtaVadeliProgramlar/Attachments/8/Orta_Vadeli_Program\(2006-2008\).pdf](http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/OrtaVadeliProgramlar/Attachments/8/Orta_Vadeli_Program(2006-2008).pdf)(11.10.2016).
- Kalkınma Bakanlığı (2008), Orta Vadeli Program (2009-2011), [http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/OrtaVadeliProgramlar/Attachments/5/Orta_Vadeli_Program\(2009-2011\).pdf](http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/OrtaVadeliProgramlar/Attachments/5/Orta_Vadeli_Program(2009-2011).pdf)(11.10.2016).
- Kalkınma Bakanlığı (2009), Orta Vadeli Program (2010-2012), [http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/OrtaVadeliProgramlar/Attachments/4/Orta_Vadeli_Program\(2010-2012\).pdf](http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/OrtaVadeliProgramlar/Attachments/4/Orta_Vadeli_Program(2010-2012).pdf)(13.10.2016).
- Kalkınma Bakanlığı (2010), Orta Vadeli Program (2011-2013), [http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/OrtaVadeliProgramlar/Attachments/3/Orta_Vadeli_Program\(2011-2013\).pdf](http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/OrtaVadeliProgramlar/Attachments/3/Orta_Vadeli_Program(2011-2013).pdf)(13.10.2016).
- Kalkınma Bakanlığı (2011), Orta Vadeli Program (2012-2014), [http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/OrtaVadeliProgramlar/Attachments/2/Orta_Vadeli_Program\(2012-2014\).pdf](http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/OrtaVadeliProgramlar/Attachments/2/Orta_Vadeli_Program(2012-2014).pdf)(13.10.2016).
- Kalkınma Bakanlığı (a) (2013), Orta Vadeli Program (2014-2016), http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/OrtaVadeliProgramlar/Attachments/9/Orta%20Vadeli%20Program_2014-2016.pdf(13.10.2016).
- Kalkınma Bakanlığı (2000), Uzun Vadeli Strateji Ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005),<http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/2/plan8.pdf>(06.10.2016).
- Kalkınma Bakanlığı (2006), Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013) <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/1/plan9.pdf> (15.10.2016).

- Kalkınma Bakanlığı (b) (2013), Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018) <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalkinma%20Planlar/Attachments/12/Onuncu%20Kalk%C4%B1nma%20Plan%C4%B1.pdf>(15.10.2016).
- Kaplan Mürsel Ali. Açış Konuşmaları, Başkan, Mali Suçları Araştırma Kurulu Konuşma, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Ve Sermaye Piyasası Kurulu Uluslararası Konferans Finansal Eğitim Ve Finansal Farkındalık: Zorluklar, Fırsatlar Ve Stratejiler,http://www3.tcmb.gov.tr/konferanslar/financial_education/konferans.html(21.04.2017).
- KPMG Vergi ve Muhasebe Blog, <http://kpmgvergi.com/PratikBilgiler/Pages/Ufe-Tufe-Oranlari.aspx> ve <http://www.muhasabedersleri.com/blog/yillikenflasyonoranlari/> (30.04.2017).
- Kocaeli Sanayi Odası, Gelir İdaresi Başkanlığının 2014-2018 Dönemi “Stratejik Planı” Yayınlandı,<http://kosano.org.tr/gelir-idaresi-baskanliginin-2014-2018-donemi-stratejik-plani-yayinlandi/>,(21.04.2017).
- Lafleche, Therese (1994). The Demand For Currency And The Underground Economy, BankofCanadaRiew,<http://www.bankofcanada.ca/wpcontent/uploads/2010/06/r944b.pdf>, (22.11.2016)
- Maliye Bakanlığı (b), 2017 Yılı Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Başkanlığı Özelleştirme İdaresi Başkanlığı Gider Bütçeleri Ve Gelir Bütçesi Sunuş Konuşması (Tbmm Plan Ve Bütçe Komisyonu),<http://docplayer.biz.tr/25985752-2017-yili-maliye-bakanligi-gelir-idaresi-baskanligi-ozellestirme-idaresi-baskanligi-gider-butceleri-gelir-butcesi-sunus-konusmasi.html> (29.12.2016).
- Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Maliye Bakanlığı 2015 Faaliyet Raporu, 2015,<https://www.sgb.gov.tr/IdareFRaporu/Maliye%20Bakanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1%202015%20Y%C4%B1%C4%B1%20Faaliyet%20Raporu/Maliye%20Bakanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1%202015%20Y%C4%B1%C4%B1%20Faaliyet%20Raporu.pdf>(17.03.2017).
- Maliye Bakanlığı (a) Strateji Geliştirme Başkanlığı, Maliye Bakanlığı 2016 Faaliyet Raporu,(2016),<https://www.sgb.gov.tr/Lists/DuyuruListesi/Attachments/294/Maliye%20Bakanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1%202016%20Y%C4%B1%C4%B1%20Faaliyet%20Raporu.pdf> (17.03.2017).
- MASAK, Mali Suçları Araştırma Kurulu Başkanlığı, Görev Ve Yetkiler, <http://www.masak.gov.tr/tr/content/gorev-ve-yetkiler/39>(21.04.2017).

- MASAK, Mali Suçları Araştırma Kurulu Başkanlığı 2015 Faaliyet Raporu (2015), http://www.masak.gov.tr/userfiles/file/2015_Faaliyet_Raporu.pdf (21.12.2016).
- Merdan, Gökçe (2016), *Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri, Ölçülmesi, İktisadi Büyümeye Etkileri*, <https://tr.linkedin.com/pulse/yolsuzlukkay%C4%B1td%C4%B1%C5%9F%C4%B1-ekonominin-nedenleri%C3%B6l%C3%A7%C3%BClmesi%C3%B6k%C3%A7e-merdan> (30.04.2017).
- Muhasebe Dr.Com (2015), Artık Vergide “E”li Dönemdeyiz, <http://muhasebedr.com/artik-vergide-eli-donemdeyiz/>, (25.04.2017).
- Netsis (2012), <http://www.netsis.com.tr/wp-content/uploads/2012/05/e-fatura.pdf> (10.11.2017).
- Protel A.Ş. *E- Fatura Nedir, Kimler Kullanacak* (2015), <http://edonusum.protel.com.tr/download/pdf/efatura%20Nedir,%20kimler%20kullanacak.pdf> (16.12.2016).
- SELDI. net (Southeast European Leadership for Development and Integrity) (2016), *Güneydoğu Avrupa’da Kayıt Dışı Ekonomi: İyi Yönetişim İçin Denetim Ve Politika Önerileri*, http://seldi.net/fileadmin/public/PDF/Publications/Policy_Brief_6/Policy_Brief_Hidden_Economy_TUR_Final.pdf (14.01.2017).
- SGK (Sosyal Güvenlik Kurumu), Bölgelere Göre Kayıt Dışı İstihdam Oranı (%), http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan/kayitdisi_istihdam/kayitdisi_istihdam_oranlari/kayitdisi_istihdam_orani (02.06.2017).
- Şamiloğlu, Famil (2001), *Etkin Bir Vergi Denetiminde Temel Finansal Tabloların Analizinin Önemi*, İsmmmo İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası, archive.ismmmo.org.tr/docs/.../56%20FAMİL%20ŞAMİLOĞLU.doc (04.04.2017).
- TBB Risk Merkezi (Türkiye Bankalar Birliği Risk Merkezi), *TBB Risk Merkezi Üyeleri Tarafından Bildirimi Yapılan, Borcunu Ödemeyen Bireysel Kredi ve Bireysel Kredi Kartı Borçluların Sayısı (Yıllık)*, <https://www.riskmerkezi.org.tr/istatistikler/23> (30.03.2017).
- T.C. Dış İşleri Bakanlığı, İsveç Ekonomisi, <http://www.mfa.gov.tr/isvec-ekonomisi.tr.mfa> (12.02.2017).
- T.C. Ekonomi Bakanlığı (a), İsveç Genel Ekonomik Durum, <http://www.ekonomi.gov.tr> (12.02.2017).

- T.C. Ekonomi Bakanlığı (b), İngiltere Genel Ekonomik Durum, [http://www.ekonomi.gov.tr\(12.02.2017\)](http://www.ekonomi.gov.tr(12.02.2017)).
- T.C. Ekonomi Bakanlığı (c), Fransa Genel Ekonomik Durum, [http://www.ekonomi.gov.tr\(12.02.2017\)](http://www.ekonomi.gov.tr(12.02.2017)).
- TİM Akademi (Türkiye İhracatçılar Meclisi Proje Danışma Birimi) (2016), İngiltere Dış Ticaret Raporu, [http://www.gso.org.tr/userfiles/file/Sayfalar/%C4%B0NG%C4%B0LTERE.pdf\(10.04.2017\)](http://www.gso.org.tr/userfiles/file/Sayfalar/%C4%B0NG%C4%B0LTERE.pdf(10.04.2017)).
- TMMOB (Türk Mühendis Ve Mimar Odaları Birliği), TMMOB SGK Yüksek Danışma Kurulu Toplantısına Katıldı, [https://www.tmmob.org.tr/icerik/tmmob-sgk-yuksek-danisma-kurulu-toplantisina-katildi\(17.04.2017\)](https://www.tmmob.org.tr/icerik/tmmob-sgk-yuksek-danisma-kurulu-toplantisina-katildi(17.04.2017)).
- TUID (Türk Ukrayna İş Adamları Derneği), Kayıt Dışı Ekonominin En Fazla Olduğu Ülkeler: Ukrayna ve Türkiye Nerede?, [http://tuid.org.ua/kayit-disi-ekonominin-en-fazla-oldugu-ulkeler-ukrayna-ve-turkiye-nerede\(02.06.2017\)](http://tuid.org.ua/kayit-disi-ekonominin-en-fazla-oldugu-ulkeler-ukrayna-ve-turkiye-nerede(02.06.2017)).
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) Haber Bülteni, İşgücü İstatistikleri (Aralık 2016), Sayı: 24625, 2017, [http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24625\(14.04.2017\)](http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24625(14.04.2017)).
- VanderBerg, Natasja, The Informal Economy: A Literature Review, 2014, [http://www.westnh.org\(14.11.2016\)](http://www.westnh.org(14.11.2016)).
- VDKB (Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı), Başkanın Mesajı, [http://www.vdk.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Baskanin-Mesaji\(12.11.2016\)](http://www.vdk.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Baskanin-Mesaji(12.11.2016)).
- VDKB (Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı), Faaliyet Raporu (2012), [http://www.vdk.gov.tr/File/?path=ROOT%2f1%2fDocuments%2fDosya%2fvergi%20denetim%20kurulu_200513.pdf\(13.11.2016\)](http://www.vdk.gov.tr/File/?path=ROOT%2f1%2fDocuments%2fDosya%2fvergi%20denetim%20kurulu_200513.pdf(13.11.2016)).
- VDKB (Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı), Faaliyet Raporu (2015), [http://www.vdk.gov.tr/File/?path=ROOT%2f1%2fDocuments%2fDosya%2fFaaliyetRaporu_2015.pdf\(13.11.2016\)](http://www.vdk.gov.tr/File/?path=ROOT%2f1%2fDocuments%2fDosya%2fFaaliyetRaporu_2015.pdf(13.11.2016)).
- VDKB (Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı), Faaliyet Raporu (2016), [http://www.vdk.gov.tr/File/?path=ROOT%2f1%2fDocuments%2fDosya%2fVDK%202016%20Faaliyet%20Raporu_22.05.2017.pdf\(29.05.2017\)](http://www.vdk.gov.tr/File/?path=ROOT%2f1%2fDocuments%2fDosya%2fVDK%202016%20Faaliyet%20Raporu_22.05.2017.pdf(29.05.2017)).
- Vergi Dosyası, MASAK (Mali Suçları Araştırma Kurulu), [https://vergidosyasi.com/2017/03/12/masak-mali-suclari-arastirma-kurulu/\(16.04.2017\)](https://vergidosyasi.com/2017/03/12/masak-mali-suclari-arastirma-kurulu/(16.04.2017)).
- Vergi Vizyon (2016), *Tek Vergi Dairesi Dönemi Başlıyor*, [http://www.vergivizyon.net/tek-vergi-dairesi-donemi-basliyor/\(17.05.2017\)](http://www.vergivizyon.net/tek-vergi-dairesi-donemi-basliyor/(17.05.2017)).

Yavaş, A. Altuğ. *Vergi Dairesi Otomasyon Projesi'nin (VEDOP) Bilgi Güvenliği Yönetim Sistemi*, http://www.emo.org.tr/ekler/e5186bca8f75fca_ek.pdf(15.04.2017).

Yücesoy, Özlem. *Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi*, <https://www.slideshare.net/ozlemyucesoy/trkiyede-kayit-dii-ekonomi>(12.12.2016).

